

ผ้ากับวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ไท - ลาว สายเมืองอุบล
Textiles and The Way of Life
of the Tai Lao Ethnic Group of the Ubol Line

โดย

เรือดรี ตร. สุนัย ณ อุบล

รศ.สถาพร พันธุ์มณี	นางทองเลี่ยม เวียงแก้ว
นางประทวน บุญปก	นางอุตร เวชสิทธิ์
นางสาวยุวดี ตปนียากร	นายแมนรัตน์ รัตนสุคนธ์
จำลองตำรวจจอกวิวัฒน์ ชาวโนนงิ้ว	นายอรรถ นันทจักร์
นายธรรมบุญ เทศแก้ว	นายพละ เชาวรัตน์

นายสมชาย นิลอาธิ

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

กระทรวงศึกษาธิการ

ประจำปีงบประมาณ ๒๕๓๖

คำนำ

รายงานการวิจัยเรื่อง "ผ้ากับวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ไท - ลาว สายเมืองอุบลฯ (Textiles and The Way of Life of the Tai Lao Ethnic Group of the Ubol Line) ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยที่ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) ภายใต้โครงการ "ผ้า : มรดกร่วมของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้" ในปี พ.ศ. ๒๕๓๖ เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ

การดำเนินงานวิจัยครั้งนี้ เป็นการทำงานร่วมกันของกลุ่มผู้สนใจจากหลายสถาบัน เพื่อให้ทันกับเวลาที่จำกัด และเนื้อที่อันไพศาลของขอบเขตการวิจัย โดยยึดเอากระแสการเคลื่อนย้ายของกลุ่มคนไท - ลาวจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ตั้งแต่อดีตมาเป็นเงื่อนไขในการกำหนดขอบเขตของการศึกษา ดังนั้นจึงจะเห็นว่าการศึกษาครั้งนี้กินเนื้อที่สองฟากฝั่งแม่น้ำโขง นับเนื่องตั้งแต่เวียงจันทน์จนถึงจำปาสัก และจะมีศูนย์กลางผ้าที่ยิ่งใหญ่อยู่ที่จังหวัดอุบลราชธานี

ความยุ่งยากในการศึกษาครั้งนี้ ถึงแม้ว่าจะมีบ้าง แต่ก็ได้รับการช่วยเหลือจากผู้รู้ที่ฝังตัวอยู่ตามท้องถิ่นต่าง ๆ ทั้งสิบจังหวัดและสองพื้นที่ใน สปป.ลาว คือที่นครเวียงจันทน์และจำปาสัก ซึ่งคุณความดีดังกล่าวขอมอบให้กับท่านผู้รู้เหล่านั้น ทั้งนี้เพราะคณะผู้วิจัยคงเป็นได้แค่ตัวกลางในการที่จะถ่ายทอดความรู้บางอย่างให้คงอยู่ต่อไปเท่านั้น

อนึ่งในการนำเสนอครั้งนี้ ข้อมูลที่ได้ส่วนใหญ่มาจากการสัมภาษณ์ทั้งกลุ่มบุคคลและรายบุคคลที่มีความเชี่ยวชาญในด้านนั้น ๆ โดยตรง ดังนั้นการนำเสนอจึงนำเสนอเป็นภาพรวมเพื่อความกลมกลืนของเนื้อหา ส่วนรายชื่อผู้ให้ข้อมูลจะปรากฏในภาคผนวก

ท้ายสุด คณะผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่า งานวิจัยชิ้นนี้คงจะเป็นพื้นฐานและเป็นประโยชน์สำหรับผู้สนใจโดยทั่วไปตามสมควร และหากจะมีข้อบกพร่องอยู่บ้างก็ตาม นั่นคงจะเป็นธรรมชาติของงานวิจัยทั้งงานชิ้นแรก ๆ ย่อมเป็นพื้นฐานให้กับงานชิ้นหลังต่อ ๆ ไป

คณะผู้วิจัย

สารบัญ

บทที่	หน้า
คำนำ	ก
บทคัดย่อ	ข-ช
1 บทนำ	๑
ความเป็นมาและความสำคัญของการวิจัย	๑
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๒
ขอบเขตของการวิจัย	๒
วิธีการวิจัย	๔
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๔
๒ กลุ่มชาติพันธุ์ไท - ลาว สายเมืองอุบล	๔
การเคลื่อนย้ายกลุ่มไท - ลาวจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง	๔
เมืองในภาคอีสานที่เกิดขึ้นใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์	๑๐
3 ประเภทของผ้าและกระบวนการผลิต	๑๖
การจำแนกประเภทผ้าตามวัตถุดิบ	๑๗
ผ้าฝ้าย	๑๗
เครื่องมือ อุปกรณ์ และกระบวนการผลิต	๑๘
ผ้าไหม	๒๑
อุปกรณ์ และกระบวนการผลิต	๒๒
การจำแนกประเภทผ้าตามเทคนิคและวิธีการผลิต	๒๔
ผ้าปั่น	๒๔
ผ้าเหยียบ	๒๔
ผ้าขีด	๓๐

ผ้ายก	๓๑
ผ้าจก	๓๑
ผ้ามัดหมี่	๓๑
ประเภทของผ้ามัดหมี่	๓๒
ขั้นตอนการมัดหมี่	๓๒
ที่มาของลวดลาย	๓๖
ลวดลายและสีเส้นผ้ามัดหมี่ที่เป็นเอกลักษณ์ของ ผ้าพื้นฐั้ง เดิม	๓๗
๔ ผ้าในวิถีชีวิต	๔๘
การถ่ายทอดและสืบทอดงานฝีมือทอผ้า	๔๘
การแบ่งหน้าที่แรงงาน	๔๙
ความเชื่อเกี่ยวกับผ้าในวิถีชีวิต	๕๐
ประโยชน์ใช้สอยของผ้าไหมในวิถีชีวิต	๕๑
ค่านิยมเรื่องความงาม และสถานภาพการใช้สอยผ้าในสังคม	๕๔
ผ้าไหมกับความสัมพันธ์ในชุมชน	๕๕
ประเภทของผ้าที่ใช้ในวิถีชีวิต	๕๖
ตัวอย่างชิ้นที่มีลักษณะเด่นของ เมืองอุบลฯ	๕๗
ผ้าในพิธีกรรม	๖๖
ผ้าที่ใช้ในพิธีทางศาสนา	๖๙
๕ สถานภาพของผ้าและการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน	๘๙
ปัจจัยที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลง	๙๐
องค์กร หน่วยงานกับการส่งเสริมการทอผ้า	๙๑
วัสดุ อุปกรณ์ในการทอผ้า	๙๒

บทที่	หน้า
กลุ่มผู้ผลิต	๙๕
การเปลี่ยนแปลงความเชื่อ	๙๖
สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและวิธีการผลิต	๙๗
๖ สรุปรูปและข้อเสนอแนะ	๑๐๓
บรรณานุกรม	๑๐๖
ภาคผนวก	๑๐๗
รายนามผู้ให้ข้อมูลงานวิจัย	๑๐๘
ประวัติผู้วิจัย	๑๑๔

สารบัญภาพ

ลำดับที่	หน้า
๑ แผนที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	๖
๒ แผนที่การเคลื่อนย้ายกลุ่มคนไท - ลาว	๗
๓ หมี่ซอ	๓๓
๔ หมี่โคม	๓๔
๕ หมี่จับ	๓๔
๖ หมี่กึ่งน้อย	๒๓
๗ หมี่ดอกแก้ว	๓๕
๘ หมี่ใบไผ่	๓๕
๙ ภาพประกอบบทที่ ๓	๓๙-๔๗
๑๐ ภาพประกอบบทที่ ๔	๗๕-๘๘
๑๑ ภาพประกอบบทที่ ๕	๙๙-๑๐๒

บทคัดย่อ

ผ้ากับวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ไท - ลาว สายเมืองอุบลฯ

.....

การวิจัยเรื่องผ้ากับวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ไท - ลาว สายเมืองอุบลฯ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ กล่าวคือ ประการแรกเพื่อรวบรวม จำแนกหมวดหมู่ และประวัติศาสตร์ของผ้า ประการที่สองเพื่อศึกษาบทบาทและหน้าที่ของผ้าในวิถีชีวิต ประการที่สามเพื่อศึกษาพัฒนาการของผ้าในกลุ่มชาติพันธุ์ไท - ลาว สายเมืองอุบลฯ วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยการสัมภาษณ์ช่างทอผ้า และผู้รู้ใน ๑๐ จังหวัดที่เป็นกลุ่มตัวอย่างในการศึกษาครั้งนี้ คือ อุบลราชธานี ยโสธร ร้อยเอ็ด ขอนแก่น มหาสารคาม ชัยภูมิ บุรีรัมย์ หนองคาย อุดรธานี และสกลนคร ซึ่งมีพัฒนาการด้านประวัติศาสตร์วัฒนธรรมร่วมกันจากจุดเริ่มต้นคือที่อุบลราชธานี ผลการศึกษาค้นคว้าพบว่า

การจำแนกประเภทของผ้าอาจจำแนกได้หลายประเภทขึ้นอยู่กับเกณฑ์ที่ใช้จำแนก กล่าวคือ หากจำแนกตามประเภทวัตถุดิบก็อาจจำแนก ได้แก่ ผ้าไหมกับผ้าฝ้าย จำแนกตามเทคนิคและวิธีการผลิต ได้แก่ ผ้าพื้น ผ้าเหยียบ ผ้าชิต ผ้ายก ผ้ามัดหมี่ จำแนกตามประเภทการใช้สอยได้แก่ ผ้าที่ใช้ประโยชน์ในวิถีชีวิตประจำวัน ตั้งแต่เกิดจนตาย ได้แก่ ผ้าอ้อม ผ้าเบาะ ผ้าอู่ ผ้าห่ม ผ้าแพรมน หรือผ้าแฉ ผ้าแพเบียงหรือผ้าเบียง ผ้าพาดไหล่ ที่นอน มุ้ง ผ้าม่าน ผ้าสมมา ผ้าทอศพ ผ้าแผ้ว ผ้าปิดหน้าศพ ผ้าพาดโลงศพ ผ้าห่มนอน ผ้าทอกระดุก ถง ไถ่ ย่อม ผ้าชีน ผ้าขาวม้า ผ้าโสร่ง ผ้าที่ใช้ในพิธีกรรม ได้แก่ ผ้าช่อนขวัญ ผ้าในพิธีสะเดาะเคราะห์ ผ้าเชียงซ้อง ผ้ายันต์ ผ้าใส่คายน และผ้าในพิธีทางพุทธศาสนา ได้แก่ ธง (ธง) ผ้าผะเหวด ผ้านุ่งนาค ผ้าพระนฤ ผ้ากรฐิน ผ้าสบง จีวร ผ้าอาบน้ําผืน ผ้าบังสุกุล ผ้าทอคัมภีร์

ผ้าต่าง ๆ เหล่านี้ นอกจากจะใช้เป็นเครื่องนุ่งห่ม เครื่องอำนวยความสะดวกในการทำมาหากิน ในพิธีกรรม และพิธีทางศาสนาแล้ว ในอดีตยังใช้เป็นเครื่องแลกเปลี่ยนสิ่งของและเป็นส่วยในการเกณฑ์แรงงานในระบบความสัมพันธ์กับรัฐบาลกลางด้วย แต่อย่างไรก็ตาม การทอผ้าก็มีวัตถุประสงค์หลักที่จะใช้ในวิถีชีวิต ดังนั้น การทอผ้าจึงกระทำด้วยความวิจิตรบรรจง โดยเฉพาะผ้าที่ใช้ในโอกาสสำคัญ เป็นการแสดงถึงฝีมือ ความละเอียด อดทน และจินตนาการ

ของผู้ทอ ความเฉลียวฉลาดในการที่จะนำวัตถุดิบจากธรรมชาติมาให้สีสันทัน และลวดลายที่งดงาม
ดังนั้น ผลิตภัณฑ์ทอผ้าจึงเป็นเครื่องวัตถุสมบัติของผู้หญิง ในสังคมอีสานในอดีต ถึงความพร้อม
ที่จะเป็นภรรยาที่ดีในอนาคตได้ ด้วยเหตุนี้ผู้หญิงจึงได้รับการถ่ายทอดความรู้เรื่องการทอผ้า โดย
ผ่านระบบครอบครัวอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่ฝ่ายชายเป็นแต่เพียงผู้ช่วยประกอบอุปกรณ์ในการทอผ้า
อันได้แก่ กี่ ฝีม กระจสวย อัก ไน เป็นต้น

ในกระบวนการทอผ้าได้แฝงความเชื่อในแทบทุกขั้นตอน ทั้งความเชื่อในรูปของข้อห้าม
ที่ชาวอีสานเรียกว่า ชะล้า และความเชื่อที่มีนัยบ่งบอกชี้แนะให้ปฏิบัติ เช่น มีข้อห้ามสาวไหม
ในวันสี่หรือวันพระ หรือถ้ามีวัตถุมงคลเก็บรักษาไว้ที่ "ข้างม่อน" จะทำให้ได้เส้นใยหนา เป็นต้น
นอกจากนี้ยังมีความเชื่อเกี่ยวกับพุทธศาสนา เช่น เชื่อว่าใช้ผ้าทำเป็นสบงจีวรหรือหมอนถวายพระ
จะได้บุญกุศลสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งผ้าไหมที่ยังไม่ได้ใช้ไปทำเป็นผ้าห่อคัมภีร์ หนังสือโบราณ
เชื่อกันว่าจะช่วยรักษา ความรู้ สติปัญญา ลูกหลาน และช่วยสืบศาสนาไปพร้อม ๆ กัน ดังนั้น
ในปัจจุบันเราจึงอาจจะค้นพบผ้าเก่าที่สวยงามได้จากผ้าห่อคัมภีร์ และผ้าที่ชาวบ้านถวายพระนั่นเอง

นอกจากผ้าในกลุ่มของชาวบ้านทั่วไปแล้ว ในกลุ่มของเจ้านายหรือผู้ปกครอง (อัญญา)
มีผ้าที่ใช้แตกต่างกับชาวบ้านบ้าง อันเนื่องมาจากได้รับอิทธิพลจากปาลัก และราชสำนักกรุงเทพฯ
เจ้านายเมืองอุบลในระยะหลัง จึงใช้ผ้าขึ้นยกและผ้าขึ้นมุกในโอกาสพิเศษทั้งในชีวิตและความเชื่อ
ทางศาสนา ผ้าขึ้นทั้งสองประเภทนี้จะใช้วัสดุที่ชาวบ้านไม่สามารถแสวงหามาทอได้ คือ ไหมดำ
หรือไหมเงิน ดังนั้น การนุ่งขึ้นที่ทอแทรกด้วยไหมดำหรือไหมเงินจึงเป็นเครื่องบ่งบอกถึงสถานภาพ
ของผู้สวมใส่ด้วย แต่อย่างไรก็ตามแม้วัสดุในการทอจะบ่งบอกสถานภาพ ฐานะของผู้สวมใส่ แต่
สิ่งหนึ่งที่ผู้หญิงทุกคนจะต้องปฏิบัติ จึงจะถือว่าสุภาพเรียบร้อย คือ นุ่งผ้าขึ้นให้ชายเท่านั้นที่เรียกว่า
นุ่งให้ลำเพียง และนุ่งขึ้นซ้อน คือ นุ่งผ้าฝ่ายขาว หรือผ้าขึ้นไหมเก่า ๆ ไว้ข้างในแล้วนุ่งผ้าไหม
ผืนใหม่ไว้ข้างนอก จนกลายเป็นค่านิยมความเชื่อ ห้ามลูกสะใภ้ นุ่งขึ้นผืนเดียว เดินผ่านห้อง "เปิง"
เพราะถือว่าเป็นการไม่เคารพยำเกรงและลบหลู่ผู้ใหญ่ในบ้าน ในแง่นี้ผ้าจึงไม่ใช่เพียงแต่เป็น
เครื่องนุ่งห่มเท่านั้น หากแต่ผ้าได้ใช้เป็นเครื่องมือในการวางระเบียบของสังคมด้วย

เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจขึ้นในสังคมไทย ซึ่งมีทั้งปัจจัยจากภายนอก
คือ ระบบการค้าเสรี ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี และนโยบายของรัฐบาลในการที่จะ
ส่งเสริมรายได้ให้กับชนบท จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการทอผ้าของชุมชน จากวัตถุประสงค์

ในการทอเพื่อใช้ในวิถีชีวิตได้เปลี่ยนไปเพื่อขาย ดังนั้นจึงก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในกระบวนการผลิต เป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาด ตั้งแต่ขนาด วัสดุในการทอ สี สัน ลวดลาย และผ้าเหล่านี้ถูกนำไปแปรสภาพเป็นวัสดุใช้สอยตามบ้าน และในระบบอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ โดยที่มีหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนเข้ามาส่งเสริมให้การสนับสนุนทั้งในด้านเงินทุนและความรู้ เช่น โครงการศิลปาชีพ กรมการพัฒนาชุมชน องค์กรเอกชนที่ได้รับเงินสนับสนุนจากต่างประเทศ กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม เป็นต้น มีการจัดกลุ่มทอผ้าขึ้นในชุมชน ระบบการผลิตได้เปลี่ยนแปลงจากการผลิตในระบบครอบครัวไปสู่การผลิตในระบบโรงงาน ผู้ผลิตไม่ได้ใช้สิ่งที่ตนเองผลิต แต่กลับไปใช้ผ้าที่มาจากโรงงานอุตสาหกรรม ที่มีราคาถูกกว่าตามสมัยนิยม ผ้าที่เคยใช้ในพิธีกรรม พิธีทางศาสนา ก็เปลี่ยนไปตามความสะดวกในการซื้อหา มากกว่าที่จะใช้เวลาในการผลิตเองดังเช่นในอดีต นอกจากนี้การสืบสานความรู้ เรื่องการทอผ้าที่ถ่ายทอดผ่านระบบครอบครัวเริ่มน้อยลง หากแต่ได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงานต่าง ๆ และผู้ทอผ้าส่วนใหญ่อยู่ในกลุ่มของผู้มีอายุวัยหนุ่มสาวให้ความสนใจในเรื่องนี้น้อยลง

ดังนั้น หากพิจารณาในสภาพปัจจุบัน ผ้าของกลุ่มชาติพันธุ์ไท - ลาว ได้ก้าวออกจากวิถีชีวิตของกลุ่มตน ไปสู่ตลาดการค้า และปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิตเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาด การใช้ผ้าทอมือเพื่อชีวิตของกลุ่มตนก็น้อยลง แต่ได้ถูกครอบด้วยค่านิยมที่สะดวกสบาย การผลิตผ้าในปัจจุบันจึงมิใช่การผลิตเพื่อใช้ในวิถีชีวิตอย่างที่เคยเป็นมาในอดีต

Textiles and The way of Life
of the Tai-Lao Ethnic Group of the Ubol Line

This research has 3 objectives: to collect, classify and document the history of the various types of Tai-Lao cloth; to study the role and uses of Tai-Lao cloth in the local way of life; and to study the development of cloth of the Tai-Lao ethnic group of the Ubol line. This study was put together through interviews of cloth weavers and experts in 10 provinces; Ubolratchathani, Yasothon, Roi-Et, Khon Kaen, Buriram Mahasarakham, Chaiyapum, Nong Kai, Udonthani and Sakon Nakhon. These provinces all evolved, historically and culturally, from a common source in Ubolratchathani.

The classification of cloth can be done through many categories. For example, if we classify cloth by the raw material from which it was made, we come up with silk, cotton, etc. In the category of production techniques and methods we have Pa Puen, Pa Yiab, Pa Khid, Pa Yok, and Pa Mudmee. In the category of use we have subcategories such as daily use for diapers, pillow cases, hammocks, blankets, Pa Phrae Mon or Pa Paew, Pa Phrae Bieng, shoulder cloth, bedding, mosquito net, curtains, Pa Somma, funeral cloth, handbags, Pa Sin, Pa Kaoma, Sarong etc. In the ceremonial cloth subcategory there is Pa Chorn Kwan, Pa Yant, sacred cloth, etc. In the religious cloth subcategory there are flags, monks robes, scripture cloth covers, etc.

Apart from practical uses as clothes, implement in daily life and work and in ceremonial and religious events; these cloths were also used as barter materials and as tributary payments for corvee labour by the government.

However, the main purpose of cloth is for use in daily life. Therefore, cloth is woven according to artistic styles and trends. This is especially so in the case of ceremonial cloths which reflect the skill, meticulous attentions to detail, perseverance and imagination of the weaver. It also shows the intelligence involved in using natural materials to give colour, design and beauty to the product.

Therefore, in the past woven cloth was perceived as a means to determine an Esan woman's ability to be a good wife. For this reason women were the main medium for transmission of cloth weaving knowledge within the family. The role of the men on the other hand, was limited to the building of weaving implements such as looms.

A common thread all the way through the cloth weaving process entails Esan folk beliefs and prohibitions called "khalum". These folk beliefs provide the weaver with a guide on the do's and don'ts of weaving. For example, it is forbidden to spin silk on Buddhist worship days, or the belief that keeping sacred religious objects near the Kaeng Mhon will make the silk strands thick.

Buddhist beliefs have also permeated the weaving process. The weaving of robes and pillow cases for monk was believed to bring great merit to the weaver. The use of virgin cloth as covers for scripture, for instance, was to ensure the continuity of knowledge and intelligence among one's own children and grandchildren. It is common, therefore, to find remarkably beautiful examples of old cloth presented to monks.

The cloths used by community leaders and officials(Un-ya) somehow differed from those of common villagers. This was due to the outside influences of the nearby Champasak area of Laos and of the royal court in Bangkok.

Officials in Ubol in later eras used Pa Sin Yok and Pa Sin Muk on special occasions and for religious ceremonies. These two types of cloth was woven with materials unavailable to village weavers - - gold and silver thread. Therefore cloth bearing gold and silver thread also denoted the social rank and status of the weaver.

One common practice among Esan women was to wear the Pa sin (wrap-around skirt) in "Lampiang" fashion. In this fashion a white cotton or old silk Pa Sin was worn inside while a new silk Pa sin was worn outside. This practice followed the belief that the elder of the house was treated with respect, especially by a daughter-in-law. In this context cloth also served as an instrument for observing social rules and regulations.

Social economic changes in Thai society at large; whether through the free market, technology or government policy; have affected community-based cloth weaving. Weaving for practical self use has evolved into weaving for sale. This has resulted in materials, colours and designs of these cloths have been modified into various household items manufactured by major industrial operations.

Both public and private sectors are now involved in the support of weaving such as the Foundation of the Promotion of Supplementary Occupations and Related Techniques of Her Majesty Queen Sirikit, the Handicraft Project of the Community Development Department, foreign-supported NGO's and the Industrial Promotion Department.

Community cloth weaving groups have been set up while the process has changed from family to factory-based production. The weavers themselves seldom use their own products, but instead, wear manufactured clothes which are cheaper and currently in fashion. Cloths used in religious and ceremonial occasions have changed according to convenience in buying rather than weaving for their use. Consequently, the passing of the family expertise in weaving, as well as interest in traditional cloth weaving among the young, is believed to be steadily declining while outside agencies are now trying to ensure its continuity for later generations.

At present Tai-lao traditional cloths have, therefore, found their ways out of the life of the local people into the market place and have adapted, in the production process, to meet the market demands. The self use of hand woven cloth has regreably declined and inevitably been replaced by more conveniently obtained materials.

บทที่ ๑

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของการวิจัย

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) ได้ดำเนินโครงการ "ผ้า : มรดก ร่วมของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้" ในปี พ.ศ. ๒๕๓๖ ซึ่งเป็นโครงการต่อเนื่องกับโครงการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อส่งเสริมให้นักวิชาการได้ศึกษาค้นคว้าวิจัยและพัฒนาองค์ความรู้เรื่องผ้า ในฐานะที่เป็นมรดกร่วมของภูมิภาค และเพื่อเปิดเวทีในระดับชาติ และระดับนานาชาติในการนำผลการวิจัยมาแลกเปลี่ยน และกระตุ้นให้เกิดการศึกษาต่อเนื่อง และเพื่อส่งเสริมให้มีการอนุรักษ์มรดกสิ่งทอในท้องถิ่นของไทยต่อไป

ในการดำเนินโครงการนี้ สวช. เป็นผู้คัดเลือกและจัดสรรทุนอุดหนุนการวิจัยให้ งานวิจัยเรื่อง "ผ้ากับวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ไท - ลาว สายเมืองอุบลฯ Textiles and The Way of Life of the Tai Lao Ethnic of the Ubol Line จัดเป็นเป็นโครงการวิจัยเรื่องหนึ่ง ที่ดำเนินงานเป็นพิเศษ

เมื่อก้าวถึงลักษณะร่วมทางวัฒนธรรม กลุ่มชาติพันธุ์ไท - ลาว สายที่มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องและมีบทบาทเด่นชัดในบริเวณภาคอีสานประเทศไทยก็คือ กลุ่มไท - ลาวสายเมืองอุบลฯ เพราะหากจะมองย้อนกลับไปในอดีตจะสามารถมองเห็นพัฒนาการดังกล่าวได้ ตั้งแต่ครั้งเมื่อพระครูโพนเสม็ด ได้พาสัมภรรคพวกเดินทางข้ามฝั่งแม่น้ำโขงมายังภาคอีสาน และสามารถก่อตั้งนครจำปาสักได้ในที่สุด

นอกจากกลุ่มดังกล่าวแล้ว ต่อมาก็ปรากฏว่ามีกลุ่มคนไท - ลาว ซึ่งอาจจะถือเป็นกลุ่มที่ใหญ่ที่สุดได้อพยพมายังภาคอีสาน คือ กลุ่มพระวอ พระตา และการเคลื่อนย้ายอพยพครั้งนั้นเอง ได้เป็นจุดเริ่มต้นของเมืองอุบลราชธานีและเมืองอื่น ๆ อีกหลายเมืองในภาคอีสาน กลุ่มคนเหล่านี้ อพยพเคลื่อนย้ายมาพร้อมกับวัฒนธรรมล้านช้าง และหนึ่งในวัฒนธรรมที่สืบเนื่องและเป็นที่เชิดหน้าชูตาของกลุ่มไท - ลาว สายเมืองอุบลฯ ก็คือ ผ้าเมืองอุบลฯ

"ผ้าเมืองอุบลฯ" ไม่เพียงแต่จะมีลักษณะเฉพาะตัวไม่ว่าจะเป็นเทคนิคการผลิต สี และ ประโยชน์ใช้สอย หากแต่ยังสามารถสะท้อนถึงความคิด ความเชื่อ ตลอดจนภูมิปัญญาและศักยภาพ ในการปรับเปลี่ยนให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้มาโดยตลอด แต่ในระยะหลัง ภูมิปัญญาและศักยภาพ เหล่านี้กลับถูกมองข้าม และถูกรวบงำด้วยเงื่อนไขทางการเมืองและเศรษฐกิจ จึงทำให้เกิดการ เปลี่ยนแปลงอย่างมากภายในวิถีชีวิตของคนกลุ่มนี้ รวมทั้งความสูญเสียความมั่นใจในภูมิปัญญาของ ตนเอง ดังนั้น การศึกษาเรื่องผ้าซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรม จะก่อให้เกิดการตระหนักถึงคุณค่า ความสำคัญ และศักยภาพในตนเอง ซึ่งจะนำไปสู่การตัดสินใจในการดำรงชีวิตอยู่ในชุมชน การพัฒนา คุณภาพชีวิตและสังคมต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อเป็นการรวบรวม จำแนกหมวดหมู่ และประวัติของผ้าที่ปรากฏในกลุ่มชาติพันธุ์ ไท - ลาว สายเมืองอุบลฯ
๒. เพื่อศึกษาถึงบทบาทของหน้าที่ของผ้าในวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ไท - ลาว สายเมือง อุบลฯ
๓. เพื่อศึกษาถึงพัฒนาการของผ้าทั้งในด้านเทคนิคการทอ ลวดลาย สี บทบาท และหน้าที่ ของผ้า ของกลุ่มชาติพันธุ์ไท - ลาว สายเมืองอุบลฯ

ขอบเขตของการวิจัย

ในการศึกษาคั้งนี้ จะเน้นการศึกษาผ้าที่ใช้ในวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ไท - ลาว โดย มีขอบเขตการศึกษาที่อาศัยพัฒนาการด้านประวัติศาสตร์ของกลุ่มชาติพันธุ์ไท - ลาว สายเมืองอุบลฯ เป็นตัวกำหนด ดังนั้น พื้นที่จึงครอบคลุมไปตลอดสองฟากฝั่งแม่น้ำโขง ซึ่งประกอบด้วยพื้นที่ดังต่อไปนี้

(๑) บริเวณภาคอีสาน

๑) อุบลราชธานี

- ๑.๑ อำเภอเมือง : ตำบลในเมือง และบ้านปะอาว

- ๑.๒ อำเภอพนา : บ้านสร้อย และบ้านจานลาน
- ๑.๓ อำเภอเขมราฐ
- ๒) ยโสธร
- ๒.๑ อำเภอทรายมูล : บ้านนาเวียง
- ๓) ร้อยเอ็ด
- ๓.๑ อำเภอเสลภูมิ
- ๔) มหาสารคาม
- ๔.๑ อำเภอบรบือ : บ้านกำพี้
- ๔.๒ อำเภอกันทรวิชัย : บ้านมะค่า
- ๔.๓ อำเภอเชียงยืน : บ้านหนองซอน
- ๕) ขอนแก่น
- ๕.๑ อำเภอชนบท : บ้านหัวฝาย
- ๕.๒ อำเภอภูเวียง
- ๖) ชัยภูมิ
- ๖.๑ อำเภอภูเขียว : บ้านโนนเสลา และบ้านโนนทัน
- ๖.๒ อำเภอกอนสวรรค์ : ตำบลบ้านโคก
- ๖.๓ อำเภอบ้านเขว้า : ตำบลบ้านเขว้า
- ๖.๔ อำเภอเกษตรสมบูรณ์ : บ้านส้มกบ บ้านโนนเท็ดโค และบ้านบัว
- ๖.๕ อำเภอเมือง : บ้านนาเสียว
- ๗) บุรีรัมย์
- ๗.๑ อำเภอนาโพธิ์
- ๘) อุตรดิตถ์
- ๘.๑ อำเภอเมือง : บ้านนาซ่า และบ้านถ่อนใหญ่
- ๙) หนองคาย
- ๙.๑ อำเภอเมือง : บ้านท่าหินโงม บ้านเมืองหมี่ และบ้านกวนวัน
- ๑๐) สกลนคร
- ๑๐.๑ กิ่งอำเภอเจริญศิลป์ : บ้านกุดนาขาม

(๒) สถานที่สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

- ๑) นครเวียงจันทน์ : คณะกรรมการวิทยาศาสตร์สังคมแห่งสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
: ศูนย์หัตถกรรมพื้นบ้านนางมณีวรรณ กำแพง นครเวียงจันทน์
- ๒) นครจำปาสัก : เมืองปะทุมพอน และเมืองปากเซและบ้านสะพาย

วิธีการวิจัย

๑) การศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์โบราณคดีอีสานเพื่อเข้าใจชุมชน การอพยพตลอดจนการเปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคสมัย เพื่อเข้าใจบริบทของสังคมที่มีส่วนสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน

๒) การศึกษาภาคสนาม โดยการสัมภาษณ์ประชาชนในหมู่บ้านเป้าหมาย ๓ กลุ่ม คือ

๒.๑ พระสงฆ์

๒.๒ ผู้อาวุโสในหมู่บ้าน

๒.๓ ช่างทอผ้า

ทั้ง ๓ กลุ่ม จะเลือกผู้ให้สัมภาษณ์ประชาชนในหมู่บ้านตั้งแต่อายุ ๕๐ ปีขึ้นไป แต่ถ้าหมู่บ้านใดไม่มีผู้ที่มีอายุถึง ๕๐ ปี จะสัมภาษณ์กลุ่มผู้ที่มีอาวุโสมากที่สุดหมู่บ้านนั้น โดยผ่านแบบสัมภาษณ์ทั้งมีโครงสร้างและไม่มีโครงสร้าง

๓) การประชุมปฏิบัติการจะจัด ๒ ครั้ง โดยครั้งแรกหลังจากการเก็บข้อมูลไปได้ระยะหนึ่ง จะจัดประชุมปฏิบัติการเพื่อตรวจสอบข้อมูลและกำหนดประเด็นที่จะเจาะลึก และเตรียมเก็บข้อมูลเพิ่มเติม ระยะที่สอง จัดก่อนการเขียนรายงานการวิจัย ทั้งนี้ผู้ร่วมประชุมปฏิบัติการประกอบด้วย ผู้เชี่ยวชาญด้านผ้า และคณะผู้วิจัย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑) สามารถรวบรวมข้อมูลพื้นฐานที่เกี่ยวกับ "ผ้า" ของกลุ่มชาติพันธุ์ไท - ลาวสายเมือง

อุบลฯ

- ๒) ทำให้ทราบถึงรูปแบบการใช้ผ้าในวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ไท - ลาวสายเมืองอุบลฯ
- ๓) สามารถทราบถึงพัฒนาการเรื่องผ้าของกลุ่มชาติพันธุ์ไท - ลาวสายเมืองอุบลฯ
- ๔) การตระหนักถึงคุณค่าของภูมิปัญญา ศักยภาพของคนกลุ่มชาติพันธุ์ไท - ลาว ซึ่งจะเป็
ประโยชน์ต่อการกำหนดทิศทางการพัฒนาอย่างมีประสิทธิภาพ

ระยะเวลาที่ทำการศึกษาวิจัย

ระหว่างเดือนธันวาคม ๒๕๖๕ - มีนาคม ๒๕๖๗

บทที่ ๒

กลุ่มชาติพันธุ์ไท - ลาว สายเมืองอุบลฯ

เมื่อกล่าวถึงกลุ่มชาติพันธุ์ในภาคอีสาน เราคงจะปฏิเสธไม่ได้ว่า กลุ่มชาติพันธุ์ที่ใหญ่ที่สุดบนผืนแผ่นดินอีสานก็คือกลุ่มชาติพันธุ์ไท - ลาว เพราะหากเรามองย้อนกลับไปในอดีตแล้ว ดินแดนแถบนี้จะมีความใกล้ชิดกับวัฒนธรรมล้านช้าง ดังนั้นขนบธรรมเนียมประเพณี หรือแนวปฏิบัติของวิถีชีวิต จึงมีความเป็น "ลาว" ล้านช้าง อย่างแยกไม่ออก

ในการนำเสนอในบทนี้ จะเป็นการปูพื้นฐานของชุมชน โดยเฉพาะการเคลื่อนย้ายของกลุ่มคนไท - ลาว สายเมืองอุบลฯ ที่กระจัดกระจายไปตามพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วภาคอีสาน เพื่อเป็นการยืนยันถึงลักษณะร่วม ทางวัฒนธรรมของเชื้อสายไท - ลาวสายเมืองอุบลฯ

การเคลื่อนย้ายกลุ่มคนไท - ลาวจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง

ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาของประวัติศาสตร์พระราชอาณาจักรสยาม หรืออาณาจักรอื่นใดก็ตาม สิ่งที่มีความสำคัญที่สุดของอาณาจักรก็คือ "คน" หรือ กำลังไพร่พล ดังนั้นจึงปรากฏว่ามีการแย่งชิงผู้คนอยู่ตลอดเวลา ในแผ่นดินสยามสมัยต้น ก็มี การกวาดต้อนพลเมืองเข้ามาอย่างมากมาย และกลุ่มคนที่เป็นกลุ่มใหญ่ที่สุดได้แก่ ลาว เขมร มอญ และพวกอื่น ๆ บ้าง เป็นต้น

แต่ในส่วนของกลุ่มคนไท - ลาว ที่เคลื่อนย้ายเข้ามาและถือว่าเป็นกลุ่มที่มีบทบาทและกลุ่มใหญ่ที่สุด กลุ่มแรกได้แก่การเคลื่อนย้ายของกลุ่มเจ้าสร้อยศรีสมุทรธวัชกร ในปี พ.ศ. ๒๒๕๖ โดยได้โปรดให้เจ้าแก้วมงคลหรือจารย์แก้ว พาไพร่พลอพยพมาประมาณ ๓,๐๐๐ คน แล้วมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านท่ง (หม่อมราชวงศ์วิจิตร : ๑๙๒, ๒๐๑-๒๐๒) จนในที่สุดก็สามารถตั้งตัวเป็นชุมชนที่ยิ่งใหญ่ได้ ซึ่งเรารู้จักในชื่อของ "อาณาจักรจำปาสัก"

ในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ ได้มีการเคลื่อนย้ายกลุ่มคนไท - ลาวสายที่สำคัญ และเป็นรากเหง้าของสายเมืองอุบลราชธานีก็คือ การเคลื่อนย้ายของกลุ่มพระวอพระตา ในการเคลื่อนย้ายครั้งนี้ถึงแม้สาเหตุของการเคลื่อนย้ายจะเป็นประเด็นที่มีการถกเถียงในเชิงวิชาการค่อนข้างมาก แต่ในที่นี้จะไม่นำมากล่าวถึง แต่ด้วยการเคลื่อนย้ายครั้งนี้เองที่ก่อให้เกิดชุมชนต่าง ๆ อย่างมากมาย

ในภาคอีสาน ไม่ว่าจะเห็นนครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบาน เมืองผ้าขาวพันนา แก่งส้มโฮง เป็นต้น และจากชุมชนดังกล่าวนี้เอง ต่อมาได้กลายมาเป็นบรรพบุรุษของคนในภาคอีสาน (บุญช่วย อรรถากร. : ๒๕๓๓, ๓๑)

ในยุคต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระองค์ทรงให้แต่งตั้งหัวเมืองขึ้นนอกในบริเวณภาคอีสาน เพื่อเป็นกำลังใจให้กับหัวเมืองนครราชสีมา จากวิเทโศบายดังกล่าว ทำให้กลุ่มจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ได้เคลื่อนย้ายและเข้ามาตั้งเมืองในฝั่งขวาแม่น้ำโขง และเมืองที่ใหญ่ ๆ ที่สำคัญก็ได้แก่เมืองขอนแก่น และเมืองชนบท

ในสมัยพระพุทธรเลิศหล้าภาลัย ก็ได้มีกลุ่มท้าวพระยาจากหัวเมืองเวียงจันทน์ได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน โดยมีไพร่พลจำนวนมากติดตามมา จนในที่สุดแต่งตั้งให้เป็นพระยาภักดีชุมพล (แล) และให้สถาปนาเมืองเป็นเมืองชัยภูมิในรัชกาลต่อมา

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เหตุการณ์ไม่สงบได้เกิดขึ้นในภาคอีสานนั่นคือกรณีขบถเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ จากเหตุการณ์นี้ ทางกรุงเทพฯ มองว่าอาจจะลุกลามไปยิ่งกว่านี้ จึงได้เกลี้ยกล่อมผู้คนมาอยู่ในแถบฝั่งขวาแม่น้ำโขงให้มากยิ่งขึ้น และระยะนี้เองเมืองต่าง ๆ ได้เกิดขึ้นอย่างมากมาย โดยเฉพาะเมืองแถบฝั่งแม่น้ำโขงเช่น ทนงคาย โพนพิสัย เวณนคร เป็นต้น

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระยะเวลาเหตุการณ์ในภาคอีสานดูค่อนข้างจะสงบถึงแม้ว่าจะมีภัยจากการรุกรานของจักรวรรดินิยมอยู่บ้าง แต่ผลกระทบดูจะอยู่ที่เวียดนามมากกว่า ส่วนการเคลื่อนย้ายในภาคอีสานเพื่อตั้งหัวเมืองใหม่นั้น จะเป็นการขอตั้งเมืองใหม่โดยการแยกเมืองภายใน เช่น กรณีของเจ้าชิตยะวงศาเจ้าเมืองร้อยเอ็ด ได้ขอตั้งเมืองใหม่คือเมืองมหาสารคามในปี ๒๔๐๘ โดยแยกผู้คนมาจากร้อยเอ็ด จำนวน ๒,๐๐๐ คน

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นระยะที่มีการแยกตั้งเมืองใหม่อย่างมากมาย เช่น การตั้งเมืองจตุรพักตรพิมาน เมืองวาปีปทุม เมืองโกสุมพิสัย เป็นต้น และจนในที่สุด ทรงห้ามตั้งเมืองใหม่โดยเด็ดขาดในปี ๒๔๒๘

ครั้นทางรัฐบาลไทยไม่ยอมให้มีการตั้งเมืองใหม่ ก็ใช้ว่าการอพยพเคลื่อนย้ายของกลุ่มคนไท - ลาวจะไม่เกิด แต่การเกิดการอพยพดังกล่าวนี้เป็น การอพยพภายใน เพื่อหาสภาพของชุมชนที่เหมาะสมกว่า ดังปรากฏว่ามีหลาย ๆ ครั้ง จะมีการอพยพออกนอกพื้นที่ เช่น ย้ายถิ่นฐานจากเมืองโคราชไปแถบสระบุรี อโยธยา หรือย้ายถิ่นออกไปแถวเขมร และเข้าไปยังลาวเลยก็มี

แต่ที่น่าสังเกตอย่างหนึ่ง การเคลื่อนย้ายแต่ละครั้งดูจะเป็นการเคลื่อนย้ายที่แสดงออกถึงความผูกพันของคนในชุมชนเก่ากับใหม่ที่จะเดินทางไปอย่างลึกซึ้ง เช่น กรณีการเคลื่อนย้ายของกลุ่มคนไท - ลาวจากอุบลราชธานีในปี พ.ศ. ๒๔๓๒ ที่เดินทางไปยังสกลนคร กาฬสินธุ์ หนองหาร เป็นต้น (ทจช. ร.๕. ม.๒.๑ ม/๖, โบราณคดีเมืองอุบลราชธานี ๑๖ ก.ค. รศ. ๑๐๘)

ในส่วนสาเหตุการเคลื่อนย้ายในระยะแรกนั้น คงปฏิเสธไม่ได้ว่าส่วนใหญ่นั้นเป็นภัยของสงคราม ทั้งเป็นการหนีเพื่อหาแผ่นดินใหม่ที่สงบสุขกว่า หรือถูกกวาดต้อน เป็นต้น และนอกจากนั้น สาเหตุที่ทำให้เกิดการอพยพครัวไท - ลาวในภาคอีสานดูจะเป็นการแปรปรวนของธรรมชาติ กล่าวคือ ชุมชนเกิดสภาวะแห้งแล้ง จึงเกิดการย้ายครัวไปหาที่อยู่ใหม่ เช่นกรณีของชาวอุบลราชธานีที่อพยพย้ายครัวในปี พ.ศ. ๒๔๓๐ เป็นต้น

นอกจากนี้สาเหตุจากการเพิ่มขึ้นของประชากร ก็ยังผลต่อการเคลื่อนย้ายภายในภาคอีสานอย่างมาก เช่นกรณีการย้ายถิ่นของชาวคำเกิด-คำม่วง ที่ย้ายถิ่นมายังเมืองแซงบาดาลและภายหลังเมื่อคนมากขึ้น จึงมีการอพยพต่อไปยังเมืองท่าขอนยาง จังหวัดมหาสารคาม และกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร ซึ่งเป็นดินแดนที่เหมาะสมกว่า เป็นต้น

จะอย่างไรก็ตาม ปัญหาอีกประการหนึ่งที่จะมีผลอย่างมากและรุนแรงต่อการเคลื่อนย้ายกลุ่มคนไท - ลาวในภาคอีสานคือ ปัญหาการเก็บส่วยอากร เพราะปัญหาดังกล่าวดูจะได้รับการพิจารณาช้าแล้วช้าเล่าจากผู้ปกครอง ทั้งนี้เพราะทางรัฐจะจัดเก็บภาษีในอัตราที่ไม่เหมาะสม แทนการเข้าเวร ปัญหาดังกล่าวยังดูจะเป็นการซ้ำเติมความยากเข็ญของคนในชุมชนเข้าไปอีก

๑) เมืองที่เกิดสมัยรัชการที่ ๑ มีทั้งสิ้น ๑๗ หัวเมืองคือ

พ.ศ. ๒๓๒๕	เมืองศรีสะเกษ
พ.ศ. ๒๓๒๗	เมืองเชียงใหม่
พ.ศ. ๒๓๒๘	เมืองตะลุง
	เมืองนครพนม
	เมืองสกลนคร
พ.ศ. ๒๓๓๐	เมืองหนองหาร
พ.ศ. ๒๓๓๑	เมืองนครจำปาศักดิ์

พ.ศ. ๒๓๓๔	เมืองนางรอง
	เมืองอุบลราชธานี
พ.ศ. ๒๓๓๕	เมืองชนบท
พ.ศ. ๒๓๓๖	เมืองกาฬสินธุ์
พ.ศ. ๒๓๔๐	เมืองขอนแก่น
	เมืองภูเขียว
	เมืองด่านขุนทด
พ.ศ. ๒๓๔๑	เมืองเสนาปาง
พ.ศ. ๒๓๔๘	เมืองระหาด
พ.ศ. ๒๓๔๙	เมืองพล

๒. เมืองที่เกิดสมัยรัชกาลที่ ๒ มีทั้งสิ้น ๖ หัวเมือง คือ
พ.ศ. ๒๓๕๒	เมืองจตุรัส
พ.ศ. ๒๓๕๔	เมืองบำเพ็ญณรงค์
พ.ศ. ๒๓๕๗	เมืองเขมราฐ
พ.ศ. ๒๓๕๗	เมืองยโสธร
พ.ศ. ๒๓๖๔	เมืองโขงเจียง (โขงเจียม)
พ.ศ. ๒๓๖๔	เมืองเสมียะ
๓. เมืองที่เกิดในสมัยรัชกาลที่ ๓ มีทั้งสิ้น ๗ หัวเมือง คือ
ไม่ระบุ พ.ศ.	เมืองเกษตรสมบูรณ์
พ.ศ. ๒๓๖๘	เมืองเดชอุดม เมืองนอง
	เมืองสองคอนดอนแดง
พ.ศ. ๒๓๖๙	เมืองมัญจาคีรี
	เมืองภูเวียง
พ.ศ. ๒๓๗๐	เมืองคำพองน้อย

	พอง
	พลาน
	พิน
	พนองคาย
พ.ศ. ๒๓๗๑	คำพองใหญ่
	สาละวัน
	สีทันดอน
พ.ศ. ๒๓๗๓	คำทองน้อย
	ชัยบุรี
	บริคัมพนิคม
	ท่าอุเทน
	โพนพิสัย
พ.ศ. ๒๓๗๔	เมืองชัยภูมิ
พ.ศ. ๒๓๘๓	เมืองคำเกิด, คำม่วน
	เมืองอาจสามารถ
	แข่งบาดาล
	ท่าซอนยาง
	ภูคินารายณ์
	ภูแล่นช้าง
พ.ศ. ๒๓๘๓	เวณียงคร
พ.ศ. ๒๓๘๗	กุสุมาลย์มณฑล
	พรรณานิคม
พ.ศ. ๒๓๘๘	คำเขื่อนแก้ว
	เซลิ้เกา
	โพนทอง
	มโนไพร

รามราช
เสนาบดีคน
ล้าเกาหนองปรือ
บัวนุทเทริก
พ.ศ. ๒๓๙๐

๔. เมืองที่เกิดในสมัยรัชกาลที่ ๔ มีทั้งสิ้น ๒๓ เมือง คือ

พ.ศ. ๒๓๙๖ เมืองเลย
พ.ศ. ๒๔๐๐ วานรินवास
อากาศอานวย
พ.ศ. ๒๔๐๖ ตระการพิชผล
พินูมมิงสาหาร
ภูวดลสอาน
มหาชนะไชย
สว่างดินแดน
พ.ศ. ๒๔๑๐ กุสุมาลย์คีรี
กัณฑราลักษณ
จำปาชนบท
ฐระคมหงษ์สถิต
พ.ศ. ๒๔๐๗ นครเพ็ง
พ.ศ. ๒๔๐๘ มหาสารคาม
พ.ศ. ๒๔๐๙ กมลาไสย
พรหมขันธ์
พาลุกากรภูมิ
สหัสขันธ์
หนองสูง
อำนาจเจริญ

พ.ศ. ๒๔๑๐
 ภูวดลสอาด
 วาริชภูมิ
 อุทุมพรพิสัย

๕. เมืองที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีทั้งสิ้น ๓๐ หัวเมือง คือ

พ.ศ. ๒๔๑๒
 ศรีขรภูมิพิสัย
 สุวรรณคีรี

พ.ศ. ๒๔๑๓
 วาปีไพศาล

พ.ศ. ๒๔๑๔
 มธูรสาณล

พ.ศ. ๒๔๑๕
 เกษตรวิสัย
 กันทรารมย์
 กุมภวาปี
 โพนธิไพศาลนิคม
 อุทุมธารา

พ.ศ. ๒๔๑๖
 เมืองเสลภูมินิคม
 พยัคฆภูมิพิสัย

พ.ศ. ๒๔๑๗
 ธวัชบุรี
 วารินชำราบ

พ.ศ. ๒๔๑๘
 โกลุสมพิสัย
 โดมประดิษฐ์
 พนานิคม
 มูลป่าโมกข์
 วาปีนุกุม
 สุตวารี

พ.ศ. ๒๔๑๗
 กันทรวิสัย
 สุตนคร

พ.ศ. ๒๔๒๐	จตุรพักตรพิมาน พนมไพรแดนมฤค
พ.ศ. ๒๔๒๒	ชานุมานมณฑล สังขิภูกา
พ.ศ. ๒๔๒๕	เกษมสีมา ชุมพลบุรี สุรินทนิคม
พ.ศ. ๒๔๒๘	ราชไศล
พ.ศ. ๒๔๔๐	วังสะพุง

จากรายชื่อของหัวเมืองที่กล่าวมาข้างต้น ดังที่ได้กล่าวไปข้างแล้วว่า เมืองต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น จะมีความเกี่ยวข้องกันทางสายเลือด ทางวัฒนธรรมกันอย่างลึกซึ้ง ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากการเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน ถึงแม้ในบางครั้งจะมีการเคลื่อนย้ายมาในยุคสมัยที่แตกต่างกันบ้างก็ตาม ดังจะเห็นว่าการตั้งเมืองแต่ละยุคแต่ละสมัยจะเป็นเมืองที่มีความใกล้ชิดกัน ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจเลยว่า ทำไมวัฒนธรรมหลักของกลุ่มชนไท - ลาวสายดังกล่าว จึงยังฝังแน่นอยู่อย่างตระหง่านมาโดยตลอด ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของประเพณี พิธีกรรม หรือแม้แต่วัฒนธรรมขนานผ่านผ้าก็เช่นกัน และนี่เองคือสมมติหลักอีกประการหนึ่งของการวิจัยครั้งนี้

บทที่ ๓

ประเภทของผ้าและกระบวนการผลิต

แต่ก่อนผู้คนในภาคอีสานเลี้ยงไหมปลูกฝ้ายแทบทุกบ้าน เป็นการผลิตใช้ในครัวเรือนและนำไปแลกเปลี่ยนกับสิ่งของที่จำเป็นในครัวเรือนที่ในหมู่บ้านตนเองขาดแคลน เป็นต้นว่ามีเส้นไหมเหลือใช้ จะนำไปแลกเปลี่ยนเลือกหรือนำไปแลกเปลี่ยนปลาร้า บางบ้านปลูกฝ้ายไว้มาก จะมีบ้านอื่นนำพริกแห้งบ้าง ยาสูบบ้าง มาแลกเปลี่ยนกับฝ้าย การแลกเปลี่ยนของใช้กันเช่นนี้มีเรื่อยมา แม้ปัจจุบันบางท้องถิ่นที่อยู่ห่างไกล ก็ยังมีการแลกเปลี่ยนสิ่งของกันอยู่ เป็นการแลกเปลี่ยนที่ท่าง่าย อาทิ ผู้ที่อยู่ทางลุ่มน้ำชี น้ำมูล ได้ปลามาก จะทำปลาร้าไว้ เมื่อต้องการฝ้ายหรือไหม ก็หาปลาร้าหรือบรรทุกเกวียนไปหาทางบ้านดอนหรือเรียกว่าบ้านทางโคก อาจจะเป็นระยะทางไกลเดินทางก่อนวัน เมื่อไปถึงหมู่บ้านก็พักหาหรือพักเกวียนบริเวณกลางบ้าน หรือถ้ามีคนพอรู้จัก (หรือมีเสี่ยว) ก็ไปแวะพักบ้านเสี่ยว ชาวบ้านเห็นคนแบกหน้าหาบของมาก็พากันมาถามหรือบางครั้งผู้ไปแลกเปลี่ยนจะหาบของแลกเปลี่ยนไปตามบ้านเรือนของชาวบ้าน เป็นทำนองเชิญชวนให้มาดูของแลกเปลี่ยนว่า "มาเบิ่งเอาของฝากนำหมู้อ้าแ่นเจ้าพี่น้อง" เจ้าของบ้านก็จะลงเรือนมาดูของฝาก ถ้าต้องการจะถามว่าแลกเปลี่ยนอัตราเท่าใด เช่น ปลาร้า ๑ ไห่น้อย (ขนาด ๒ กิโลกรัม) ต่อเส้นไหม ๑ ปอย (หนึ่งเซ็ด) เป็นต้น ถ้าไปแลกเปลี่ยน จะใช้ของที่ราคาย่อมเยากว่าแลกเปลี่ยนไหม อาจจะเป็นพริกแห้ง ๑ ห่อ (หนักประมาณ ๒ กรัม) ต่อดอกฝ้าย ๑ กระดังใบเล็ก ไหมและฝ้ายที่มีในครัวเรือน หรือที่แลกเปลี่ยนมาได้จะนำไปทอไว้ใช้ในครอบครัว การทอผ้าทั้งไหมและฝ้าย จะทอสืบต่อกันมาแต่ย่า ยาย และแม่ มาจนถึงชั้นลูก หลาน ผ้าไหมนั้นทำยากเป็นของดี จะทอไว้ใช้แต่เวลามีงานบุญ เช่น บุญจันทน์ ขวชนาค กินตอง (แต่งงาน) ขึ้นบ้านใหม่ ไถนยมนุ่งทำงานบ้าน เช่น ตักน้ำ ต่ำข้าว ไปไร่ไปนา ถ้าเป็นผู้ใจบุญสุนทานมีฝีมือ ก็ทออย่างประณีต สวยงาม เป็นผ้าซิด ถวายพระทำเป็นผ้าห่อคัมภีร์หรือทอเป็นสบง จีวร เพื่อหวังผลานิสงส์ในภายภาคหน้า ส่วนผ้าฝ้ายจะทอสำหรับใช้นุ่งทำงานบ้าน ได้แก่ผ้าทอไว้ตัดชั่ง (กางเกง) เสื้อ ให้ผู้ชายใส่ไปไร่ไปนา ทอชิ้นตาแหล่ หรือชิ้นคันให้แม่บ้านนุ่งทำงานบ้าน รวมถึงทอให้ลูกหลานผู้หญิงนุ่งด้วย

ประเภทของผ้า

การทอผ้าของกลุ่มไท - ลาวอาจจะจำแนกออกเป็นหลายประเภทตามเกณฑ์ในการจำแนก ในที่นี้จะจำแนกโดยยึดถือเกณฑ์ต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

๑. จำแนกประเภทผ้าตามวัตถุดิบ ได้แก่ ผ้าไหม กับผ้าฝ้าย
 ๒. จำแนกประเภทผ้าตามเทคนิคและวิธีการผลิต ได้แก่ ผ้าพื้น ผ้าเหยียบ ผ้าขัด ฝ้ายก ฝ้ายจก ฝ้ายมัดหมี่
 ๓. จำแนกประเภทตามประโยชน์การใช้สอย ได้แก่ ผ้าที่ใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันตั้งแต่เกิดจนตาย และ ผ้าที่ใช้ในพิธีกรรมและพุทธศาสนา
- ในบทนี้จะกล่าวถึงประเภทที่ ๑ และ ๒ เท่านั้น ส่วนการจำแนกประเภทที่ ๓ นั้น รายละเอียดมีกล่าวไว้ในบทที่ ๔

๑. การจำแนกประเภทผ้าตามวัตถุดิบ

หมายถึง การจำแนกตามวัตถุดิบนำมาใช้ในการถักทอเป็นผืนผ้า มี ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ ฝ้ายและไหม

ผ้าฝ้าย

ผ้าที่ทอด้วยใยที่ได้จากฝ้าย เรียกรวม ๆ กันว่า ผ้าฝ้าย ผ้าฝ้ายจะนำไปใช้สอยในชีวิตประจำวันได้แทบทุกอย่าง รวมทั้งใช้ในพิธีกรรมและศาสนา เช่น เสื้อ กางเกง ผ้าเช็ด ผ้าขาวม้า ผ้าเบี่ยง ผ้าอ้อม ผ้าแขวนอู่ ผ้าผะเทวด ชูง หมอน ผ้าห่ม ฯลฯ

ผ้าฝ้ายมีกรรมวิธีการทำง่ายกว่าผ้าไหม ชาวอีสานจะปลูกฝ้ายโดยใช้เมล็ดพันธุ์หวาน ในไร่ประมาณเดือนพฤษภาคม - มิถุนายน ต้นฝ้ายจะเจริญงอกงามจนออกเป็นฝักฝ้าย เรียกว่า "ดอกฝ้าย" ดอกฝ้ายนี้ คือ ส่วนที่จะนำไปถักทอเป็นผืนผ้าต่อไป

เครื่องมือและอุปกรณ์ในการทอผ้า

การทอผ้านับว่าเป็นกระบวนการที่มีขั้นตอนยุ่งยากสลับซับซ้อนมาก จึงมีเครื่องมือหรืออุปกรณ์แตกต่างกันไปในแต่ละขั้นตอน เครื่องมือในการทอผ้าไหมและผ้าฝ้ายจะเหมือนกัน นอกจากการทอที่จะทำให้มีลวดลายพิเศษจึงจะมีเครื่องมือที่แตกต่างออกไปตามชนิดของการทอ นั้น ๆ

เครื่องมือในการทอผ้าฝ้าย

๑. อีว เป็นเครื่องมือที่ใช้แยกเมล็ดออกจากปุ๋ยฝ้าย มีลูกหินทำด้วยไม้ ๒ ท่อนเป็นเกลียวบิดคล้ายสว่านยึดติดอยู่กับหลัก ๒ ข้าง ท่อนล่างจะทำให้ยาวยื่นออกไป มีมือหมุน เรียกว่า แขนอีว ใส่ฝ้ายเข้าไประหว่างลูกหินแล้วหมุน ลูกหินจะทำหน้าที่แยกเมล็ดออกจากปุ๋ยฝ้าย

๒. กะเพียด สายดัด และ ไม้ดัดฝ้าย ฝ้ายที่อีวแล้วจะเกาะกันเป็นกระจุก บั่นเป็นเส้นไม่ได้จะต้องนำไปตี หรือดัดให้ขึ้นปุ๋ย การดัดจะดัดในกะเพียด ซึ่งสานด้วยไม้ไผ่ มีลักษณะคล้ายตะกร้า แต่ใหญ่กว่ากันลึกสอบเข้าไป เวลาตีจะจับกะเพียดนอนลงและดัดฝ้ายในกะเพียดนั้นเพื่อไม่ให้ฝุ่นที่เกิดจากการตี หรือปุ๋ยฝ้ายกระจาย ส่วนสายดัด ทำด้วยไม้ไผ่ เหลาปลายทั้ง ๒ ข้างให้บางเพื่อให้อ่อนตัว มีเชือกยึดปลายทั้ง ๒ ข้างเหมือนธนู สายดัด จะต้องใช้คู่กับไม้ดัดฝ้าย ซึ่งเป็นไม้กลม ๆ เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑.๕๐ เซนติเมตร ยาวประมาณ ๖ นิ้ว เวลาตี จะนำฝ้ายที่อีวแล้วประมาณ ๒ กำมือใส่ในกะเพียด มือซ้ายจับที่คันสายดัด ให้เชือกอยู่บนฝ้าย มือขวากำที่ไม้ดัดฝ้าย แล้วดัดที่สายดัด สายดัดจะตีฝ้ายให้แตก แผลกเป็นปุ๋ย การดัดฝ้ายต้องดัดให้ฝ้ายขึ้นปุ๋ยให้ทั่ว เรียกว่า ดัดฝ้ายเหล็ก ถ้าดัดไม่เหล็กจะเข็นหรือบั่นเป็นเส้นยาก เส้นฝ้ายจะไม่สม่ำเสมอและขาดบ่อย

๓. ไม้ล้อฝ้าย ประกอบด้วยไม้ ๒ ชั้น ชั้นแรกเป็นกระดานแผ่นเล็ก ๆ กว้างประมาณ ๘ นิ้ว ยาวประมาณ ๑๒ นิ้ว ชั้นที่ ๒ เป็นไม้ไผ่กลม ๆ เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑ เซนติเมตร ยาวประมาณ ๓๐ เซนติเมตร ใช้สำหรับม้วนพันปุ๋ยฝ้ายที่ดัดแล้วให้เป็นหลอด วิธีม้วนแบ่งปุ๋ยฝ้ายมาเล็กน้อยแผ่ออกเป็นแผ่นบาง ๆ เท้าฝ่ามือบนแผ่นกระดาน วางไม้กลม ๆ ลงกลางแผ่นฝ้าย แล้วคลึงให้ฝ้ายม้วนพันไม้ให้แน่น แล้วถอดไม้ออกจะได้ปุ๋ยฝ้ายม้วนเป็นหลอด ๆ คล้ายมวนบุหรี่ยิ่งทำไปจนหมดฝ้ายที่ดัดไว้ แล้วใช้ฝ่ามือให้แน่นเพื่อไม่ให้หลอดฝ้ายฟูขึ้นอีกจะทำให้เข็นยาก

๔. หลา บางแห่งเรียกว่า ไน ด้านขวามือเป็นวงล้อยึดติดอยู่กับหลัก ๒ หลัก มีที่สำหรับจับเพื่อให้กงล้อหมุนเรียกว่า แชนหลา จากหลักนี้จะมีไม้ทำเป็นคานออกไปทางด้านซ้ายมือประมาณ ๘๐ - ๑๐๐ เซนติเมตร มีไม้แผ่นเล็ก ๆ ติดอยู่ที่ปลายไม้เรียกว่าหัวหลา ที่หัวหลาจะยึดติดอยู่กับเหล็กปลายแหลมยาวประมาณ ๖ นิ้ว เรียกว่าเหล็กไน ระหว่างเหล็กไยากับวงล้อจะมีเชือกคล้องเรียกว่าสายหลา เมื่อหมุนวงล้อเหล็กไนก็จะหมุนด้วย ปุ๋ยฝ้ายที่เข็นหรือกรอเป็นเส้นแล้วจะอยู่ที่เหล็กไนนี้

หลาเป็นเครื่องมือที่ใช้ได้กับทั้งการทอผ้าฝ้ายและผ้าไหม

กรณีใช้กับฝ้าย

๑. จะใช้เพื่อเข็นหรือกรอฝ้ายจากปุ๋ยฝ้ายให้เป็นเส้น

๒. ใช้ปั่นหลอดเพื่อทำเป็นทางต่ำ (เส้นพุ่ง)

กรณีใช้กับไหม

๑. จะใช้เพื่อเข็นหรือปั่นไหม ๒ เส้นรวมกัน เรียกว่าเข็นรังกัน เข็นควมกันหรือเข็นคูปกัน ถ้าเป็นไหมคนละสีเข็นรวมกันแล้วเรียกว่า มับไม

๒. ใช้แกว่งไหม ขั้นตอนนี้เป็น การเก็บปมที่เรียกว่าชั้ไหมออกจากเส้นไหม และยังทำให้เส้นไหมบิดตัวแน่นขึ้น ใช้ทำเป็นทางเครือ (เส้นยืน)

๓. ใช้ปั่นหลอดเพื่อทำเป็นทางต่ำ (เส้นพุ่ง) เช่นเดียวกับฝ้าย

๕. เบียด เป็นอุปกรณ์ที่ทำงานง่าย ๆ ทำด้วยไม้แบน ๆ กว้างประมาณ ๒ เซนติเมตร ยาวประมาณ ๓๐ - ๕๐ เซนติเมตร มีไม้บิดหัวท้ายยาวประมาณอันละ ๓๐ เซนติเมตร เบียดนี้ใช้สำหรับเบียดฝ้ายที่เข็นเป็นเส้นแล้วออกจากเหล็กไน เพื่อทำให้เป็นเช็ดหรือเป็นใจ แล้วนำใจฝ้ายนี้ไปฆ่าเพื่อเข้าสู่กระบวนการทอต่อไป

๖. กงและหลักหินาง ใช้ใส่ใจไหมและฝ้ายเพื่อกวัก เป็นการเตรียมด้ายที่จะคัน

๗. อักและไม้คอนอัก ใช้สำหรับกวักฝ้ายออกจากกง เพื่อดันทำเป็นทางเครือ

๘. หลักเผื่อ บางแห่งออกเสียงเป็นหลักเผื่อ เป็นกรอนไม้สี่เหลี่ยม ไม้ที่อยู่ทางซ้าย และขวาจะมีไม้เล็ก ๆ ปักเป็นหลักอยู่ตลอด แต่ละหลักห่างกันประมาณ ๒๐ เซนติเมตร ปกติจะมีด้านละ ๑๐ หลัก ใช้สำหรับคันเพื่อทำเป็นทางเครือ (เส้นยืน)

๘. ฟืม เป็นเครื่องมือชิ้นสำคัญในการทอผ้า ฟืมมีความหมายเป็น ๒ นัยคือ

ความหมายแคบ หมายถึงตัวฟืมที่ทำจากไม้เนื้อแข็ง เป็นกรอบสี่เหลี่ยม มีพื้นซี่เล็ก ๆ เรียงกันเป็นดับอยู่กลาง กว้างประมาณ ๕ - ๖ เซนติเมตร ส่วนยาวของฟืมคือความกว้างของผืนผ้า ความหมายกว้าง ฟืมในความหมายนี้ประกอบด้วย

๑. ฟืม ตั้งในความหมายแคบ

๒. เขา (ตะกอก) เขาจะต้องอยู่กับฟืมเสมอไป เพราะถ้าไม่มีเขาก็จะทอผ้าไม่ได้ เขาจะเป็นที่ร้อยเส้นด้ายที่ออกจากฟืม เพื่อให้เส้นด้ายทางเครือขึ้นลงสลับกัน เวลาสอดด้ายพุ่ง (ทางต่ำ) เส้นด้ายทางเครือกับทางต่ำจะขัดกันเป็นลายขัด ฟืมที่ใช้ทอผ้าธรรมดาจะมี ๒ เขาเท่านั้น แต่ถ้าทอผ้าเหยียบจึงจะมี ๔ เขา หรือ ๖ เขา

ปัจจุบัน มีเขาที่แยกออกจากฟืมเรียกว่าเขาใหญ่ ใช้สำหรับเก็บชิต นอกจากนี้ยังมีอุปกรณ์ที่ต้องใช้กับฟืมซึ่งขาดไม่ได้

- ไม้เหยียบทุก ไม้เหยียบทุกเป็นไม้กลม ๆ ยาวประมาณ ๑.๕๐ - ๒.๐๐ เมตร สำหรับสอดกับเชือกที่ยูกโยง จากด้านล่างของเขาลงมาทำเป็นห่วงไว้ เมื่อจะให้เขาขึ้น-ลงก็เหยียบ ไม้นี้ ไม้เหยียบทุก จะมีจำนวนเท่ากับจำนวนเขาของฟืมนั้น ๆ

- ไม้ทาบทุก เป็นไม้ที่สอดร้อยกับเชือกที่ผูกเขาด้านบน เพื่อให้ทุกยึดติดกับก้นไม้ทาบทุกจะมีอันเดียวไม่ว่าจะใช้ฟืมที่มี ๒ เขา, ๔ เขา หรือ ๖ เขา

- กระสวย กระสวยทำด้วยไม้เนื้อแข็ง ยาวประมาณ ๑ ฟุต หัวท้ายเรียวงอนตรงกลางเป็นรางสำหรับใส่หลอดด้ายทางต่ำ (เส้นพุ่ง)

- หลอด นิยมทำจากเถาวัลย์ชนิดหนึ่ง เรียกว่า เครือไส้ตัน เครือไส้ตันนี้จะมีรูกลวงตลอด ตัดเป็นท่อน ๆ ท่อนละประมาณ ๓ นิ้ว อาจจะใช้ ไม้อย่างอื่นก็ได้ที่มีรูตรงกลาง เช่น ลำบ่อแก้วเพื่อใช้ไม้สอดยึดติดกับกระสวย ไม้นี้เรียกว่า ไม้ขอลหลอด

- ไม้ค้ำพื้น ใช้สำหรับค้ำ ม้วนผืนผ้าที่ทอแล้ว ปลายด้านหนึ่งเจาะรูสำหรับยึดกับหลักที่ติดอยู่กับที่

ฟืมที่มีด้ายเส้นยืน (ทางเครือ) พร้อมทั้งจะทอได้เรียกว่า "ทุก" เวลาจะทอผ้าต้องนำทุกไปกางที่ที่ ในสมัยก่อนก็มีมักจะอยู่ใต้ถุนบ้าน ตอนเช้าจะนำทุกมากาง ตอนเย็นจะนำทุกขึ้นไปเก็บบนบ้านทุกวัน เรียกว่า "กู้ทุก" การกู้ทุกจะม้วนด้ายเส้นยืนมารวมกันไว้ที่ฟืม แล้วใช้เชือกด้านล่างของเขาขึ้นมาผูกยึดไว้กับฟืม ปลดไม้ทาบทุกลงแล้วนำขึ้นไปเก็บ แต่ปัจจุบันก็จะอยู่ในที่ปลอดภัย จึงไม่ต้องกางทุกกู้ทุกทุกวัน

อุปกรณ์ที่ให้กับทุกยังมีอีก ๒ ชนิดคือ ผัง และแผงหมู (แปรง)

ผัง ทำด้วยไม้ไผ่เหลา เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๐.๕ เซนติเมตร ยาวกว่า ความกว้างของผืนผ้าในฟืมเล็กน้อย เสียมปลายให้แหลมทั้ง ๒ ข้าง หรืออาจจะใช้กระดิ่งที่ทำไว้ เฉพาะสวมที่ปลายไม้ทั้ง ๒ ข้าง สำหรับชิงผ้าให้ตึงระหว่างทอเพื่อไม่ให้ริมผ้าหดเข้าหากัน

แผงหมู (แปรง) ทำจากต้นตาลเอาเฉพาะที่เป็นเส้นเล็ก ๆ มามัดรวมกัน ประมาณ ๑ กำมือ ยาวประมาณ ๖-๘ นิ้ว ใช้สำหรับแปรงหรือหวัด้ายเส้นยืน (ทางเครือ) เพื่อให้เส้นด้ายพันกัน

๑๐. กี่ เป็นอุปกรณ์ที่สำคัญยิ่งอีกอันหนึ่งในการทอผ้า เพราะการทอผ้าต้องกางทุกในก้น ลักษณะของกี่ย จะมีโครงสร้างเป็นรูปสี่เหลี่ยม ประกอบด้วยเสาหลัก ๔ เสาไม่มียึดติดกัน ไม้แต่ละตัว มีชื่อเรียกต่างกัน

ผ้าไหม

ผ้าที่ทอด้วยใยไหมถือกันว่าเป็นผ้าที่มีค่ามีราคามีระดับกว่าผ้าที่ทอด้วยใยฝ้าย ทั้งนี้ เพราะผ้าไหมมีคุณสมบัติเบา เป็นมันวาว ไม่ซึบกลิ่น ใช้ไปนาน ๆ เนื้อจะนุ่ม พริ้ว ถ้าเป็นผ้าที่ ทอจากไหมชั้นดี เช่นผ้ายาว ถือว่าเป็นผ้าที่มีค่าใช้ในโอกาสพิเศษ จะเก็บรักษาไว้ในตู้ไม้ซึ่ง เรียกว่า "พะเนียง"

ผ้าไหม เป็นผ้าที่มีบทบาทมากในสังคมอีสาน ทั้งในด้านการใช้สอยและพิธีกรรม กระบวนการทอผ้าไหมเป็นกระบวนการที่ละเอียดอ่อนและสลับซับซ้อนมากกว่าผ้าฝ้าย พอที่จะลำดับ ขั้นตอนได้ดังนี้

การเลี้ยงไหม การเลี้ยงไหมเพื่อทอเป็นผืนผ้ามีมานานแล้วทั้งในเอเชียและ ยุโรป เช่น จีน ญี่ปุ่น อินเดีย อิตาลี อังกฤษ สำหรับประเทศไทยพอจะสันนิษฐานได้ว่า มีมาแล้ว ไม่น้อยกว่า ๑,๐๐๐ ปี แต่คงไม่ทำเป็นล้าเป็นสันนัก เพียงแต่เลี้ยงไว้ทอเป็นเครื่องนุ่งห่มไว้ใช้เอง รัฐบาลไทยเริ่มให้ความสนใจในการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมอย่างจริงจัง ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยจ้างผู้เชี่ยวชาญมาจากประเทศญี่ปุ่นมาสำรวจที่ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ทั่วประเทศ การเลี้ยงไหมในประเทศไทยจึงเจริญขึ้น โดยลำดับ

การปลูกหม่อน หม่อนเป็นสิ่งสำคัญมากในการเลี้ยงไหม เพราะตัวไหมจะไม่กิน

อาหารอื่นนอกจากใบหม่อนเท่านั้น ผู้เลี้ยงไหมต้องปลูกหม่อนให้เพียงพอที่จะเลี้ยง ถ้าไม่พอจะลำบากในการหาใบหม่อน เพราะตัวไหมที่นอนใหญ่ (ระยะที่ตัวไหมโตเต็มที่ก่อนที่จะชักใย) จะกินอาหารมาก ทั้งกลางวันกลางคืน การปลูกหม่อนต้องดูแลใส่ปุ๋ย ดายหญ้า กำจัดวัชพืช เมื่อต้นหม่อนแก่ต้องตัดปีละครั้ง เพื่อให้แตกแขนงขึ้นมาใหม่

การคัดเลือกพันธุ์หม่อนที่ดีย่อมจะให้ผลผลิตสูงและทำให้การเลี้ยงไหมได้เส้นไหมที่มีคุณภาพดี ต้นหม่อนซึ่ง เป็นพืชยืนต้นและเจริญเติบโตได้ดีในภาคอีสานมีพันธุ์หม่อนน้อย หม่อนสร้อย และหม่อนไผ่

- หม่อนน้อย เป็นหม่อนที่ให้ดอกตัวผู้มีกิ่งขนาดใหญ่ ตามีมาก ลักษณะของใบมีขนาดใหญ่ไม่มีเว้า ใบเป็นมัน ใบหนา เป็นที่นิยมสำหรับเลี้ยงไหมมากที่สุด ให้ผลผลิตใบประมาณ ๑,๕๐๐ - ๒,๐๐๐ กิโลกรัม/ไร่/ปี

- หม่อนสร้อย เป็นหม่อนที่ให้ดอกตัวผู้มีกิ่งขนาดใหญ่ มีแขนงเล็กจำนวนมาก การแตกกิ่งดี มีตามาก ลักษณะใบเว้า ใบหม่อนบาง ข้อเสียใบหม่อนแห้งง่ายเก็บไว้นานไม่ได้ ให้ผลผลิตประมาณ ๒,๐๐๐ - ๒,๕๐๐ กิโลกรัม/ไร่/ปี

- หม่อนไผ่ เป็นหม่อนที่ให้ดอกตัวเมีย กิ่งมีขนาดปานกลาง ลำกิ่งอ่อนโค้ง ใบเว้าหมดทุกใบ มีปริมาณเนื้อใบน้อย ใบบาง สากมือ ให้ผลผลิตต่ำ ข้อดีคือเป็นพันธุ์ต้านทานต่อโรครากเน่าดีกว่าพันธุ์อื่น ๆ เหมาะสำหรับปลูกเป็นต้นตอในแปลงที่เป็นโรครากเน่าระบาด

อุปกรณ์และกระบวนการผลิต

อุปกรณ์การเลี้ยงไหมมีหลายอย่างที่สำคัญ ได้แก่

๑. เชียงม้วน ทำด้วยไม้ต่อกันเป็นชั้น ๆ สำหรับวางกระดิ่งใส่ตัวไหม ปกติมี ๓ - ๕ ชั้น มี ๔ ขา ซึ่งรองด้วยถ้วยใส่น้ำหล่อไว้ตลอดเวลาป้องกันแดด

๒. กระดิ่ง เป็นภาชนะสานด้วยไม้ไผ่มีขอบสูงประมาณ ๓ - ๕ เซ็นติเมตร เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๘๐ ซม.

๓. ผ้าคลุมกระดิ่ง (ผ้าที่ม้วน) ชาวบ้านใช้ผ้าชิ้นเก่า จะพอดีกับความกว้างของกระดิ่งคลุมป้องกันแมลงวันที่จะทำอันตรายตัวไหม

๔. จ่อ มีลักษณะคล้ายกระดิ่งแต่ใหญ่กว่าसानด้วยไม้ไผ่ ภายในมีไส้ซึ่งสานด้วยไม้ไผ่ กว้างประมาณ ๑ นิ้ว ขดเป็นวงเต็มจ่อสำหรับให้ตัวไหมทำรัง

ชาวอีสานก็คงมีการเลี้ยงไหมสืบเนื่องกันมาเช่นเดียวกับที่อื่น ๆ ตัวไหมชาวอีสาน เรียกว่า "ม่อน" เขาจะเก็บฝักหลอก (รังไหม) ไว้ทำพันธุ์ต่อเนื่องกันไม่ให้ขาดระยะ เรียกว่า "ทำแนว" การเลือกฝักหลอกไว้ทำแนว จะจับฝักหลอกที่ละฝักขึ้นมา เขย่าดูจะมีเสียงดกแต่ตั้งอยู่ข้างใน ถ้ารู้สึกหนักมือเวลาเขย่า ดักแต่จะออกมาเป็นผีเสื้อ (บี่) ตัวเมีย ถ้าเบามือเห็นตัวผู้ คนที่รู้ว่าหนักมือหรือเบาต้องเป็นผู้ที่เคยทำอยู่ก่อนเท่านั้น เพราะจะรู้สึกต่างกันเพียงเล็กน้อย เท่านั้นเอง การเลี้ยงไหมจะเลี้ยงได้มากหรือน้อยแล้วแต่กำลังของผู้ที่จะเลี้ยง ที่เหลือก็นำไป ผึ่งแดด เพื่อสาวเป็นเส้นไหมต่อไป

"ฝักหลอก" ที่จะคัดเลือกไว้ "ทำแนว" ไม่ต้องผึ่งแดด เพราะดักแต่จะตายทิ้งไว้ ๕ -๖ วันดักแต่จะออกเป็นตัวผีเสื้อ เรียกว่า "บี่" ฝักหลอกที่บี่ออกมาแล้วเรียกว่า "ฝักหลอกหลิบ" คือฝักหลอกที่บี่แล้วนำไปสาวเป็นเส้นไหมไม่ได้ บี่ตัวผู้จะมีขนาดเล็กกว่าตัวเมีย แล้วนำตัวผู้กับตัวเมียจำนวนเท่ากัน ไปรวมกัน บี่จะผสมพันธุ์กันเป็นคู่ ๆ ทั้งไว้ ๑ คืน จึงเอาตัวผู้ออก เหลือแต่ตัวเมียนำมารวมกันบนเศษผ้าเอาชั้นหรือขามครอบไว้ เพื่อไม่ให้บี่กระจัดกระจายไข่ เฉพาะบริเวณที่ครอบไว้ แล้วเคาะกันชั้นที่ครอบไว้ นุดว่า "ไซ่ขอ ไซ่ขอ ไซ่ขอ ไซ่เล็ม ไซ่เต็มโอแกน ไซ่ออกเหม็ด ฯ" ทั้งไว้ ๑ คืน วันรุ่งขึ้นเก็บตัวบี่ออกทิ้ง อีกประมาณ ๔-๕ วัน ไซ่จะฟักออกเป็นตัวหนอนเล็ก ๆ ซึ่งจะกินอาหารได้เลย โดยหันใบหม่อนอ่อน ๆ ให้ฝอย โรยบาง ๆ ตัวไหมจะโตขึ้นเรื่อย ๆ ประมาณ ๓ วันผิวหนังตัวไหมจะเปลี่ยนสังเกตได้เป็นสีเหลือง ๆ เรียกว่า "นอนช้ชน" วันที่นอน ตัวไหมจะไม่กินหม่อน อีก ๒-๓ วันจะเปลี่ยนเป็นนอน ๒ อีก ๓-๔ วันนอน ๓ และอีก ๓-๕ วันนอนใหญ่ แล้วประมาณ ๗-๘ วันตัวไหมจะสุก คือเปลี่ยนจากตัวสีขาวเป็นสีเหลืองใส ๆ ตัวสุกจะไม่กินอาหารแล้วเก็บตัวสุกใส่ "จ่อ" ซึ่งเป็นกระดิ่งขนาดใหญ่และมีไส้ขดเป็นวงกลมเป็นชั้นจนเต็มจ่อ ใช้ผ้าคลุมไว้กันตัวไหมออกนอกจ่อ ตัวไหมจะเริ่มชักใย ทั้งไว้ ๑ คืน รุ่งเช้าเก็บรังไหมออกจากจ่อได้ คัดเลือกไว้ทำพันธุ์ที่เหลือนำออกผึ่งแดด เพื่อสาวเป็นเส้นไหมต่อไปทดแทนเวียนอยู่เช่นนี้เรื่อยไป ถ้าหน้าแล้งหาใบหม่อนยาก ชาวบ้านจะเลี้ยงเล็กน้อยไว้ทำพันธุ์เท่านั้น

คุณภาพของ เส้นไหมที่นำมา ใช้ทอผ้าขึ้นอยู่กับพันธุ์ไหมและใบหม่อน ซึ่งนำมาใช้เป็นอาหารเลี้ยงตัวไหม รัฐบาลไทยโดยกรมส่งเสริมการเกษตรได้ส่งเจ้าหน้าที่เข้าไปให้ความรู้แนะนำเกษตรกร

ที่ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม เพื่อการผลิตเส้นไหมให้เพียงพอแก่ความต้องการและมีคุณภาพดี ทั้งนี้เพราะบางพื้นที่ที่เคยปลูกหม่อนเลี้ยงไหมกันมาแต่ครั้งปู่ย่าตายายมาถึงปัจจุบัน จำนวนผู้ปลูกหม่อนเลี้ยงไหมได้ลดลงเกือบจะไม่หลงเหลืออยู่เลย เพราะปัญหาการขาดแคลนใบหม่อนสำหรับเลี้ยงตัวไหม เช่น บ้านเมืองหมี่ บ้านกวนวัน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านถึงสาเหตุที่เลิกทอผ้าปรากฏว่าเกิดขาดแคลนใบหม่อนสำหรับเลี้ยงตัวไหม เพราะแต่เดิมเคยข้ามไปเก็บจากฝั่งลาว เมื่อลาวเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองไม่สามารถจะข้ามไปได้ ประกอบกับเนื้อที่ทางจังหวัดหนองคายในเขตบ้านเมืองหมี่ และบ้านกวนวัน ซึ่งอยู่ริมแม่น้ำโขงมีเนื้อที่น้อยไม่เพียงพอกับการเพาะปลูก จึงต้องเลิกทอผ้า

พันธุ์ไหมที่เลี้ยงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีอยู่ ๔ พันธุ์

๑. พันธุ์พื้นเมือง เป็นพันธุ์ซึ่งเกษตรกรเลี้ยงกันมานาน พันธุ์นี้ใช้ไหมฝักออกหลายครั้งต่อปี รังไหมสีเหลืองเปอร์เซ็นต์เส้นใยไม่มากนัก แต่เป็นพันธุ์ที่ต้านทานโรคได้ดีไม่ต้องการการเอาใจใส่มากนัก พันธุ์พื้นเมือง ได้แก่ พันธุ์นางน้อย นางเหลือง นางสายเป็นต้น

๒. พันธุ์ไทยปรับปรุง ไหมพวกนี้ได้จากการนำพันธุ์พื้นเมืองมาปรับปรุงให้ผลผลิตมีเปอร์เซ็นต์เส้นใยมากขึ้น พันธุ์ไทยปรับปรุง ได้แก่ พันธุ์ บข.๒๑ รอ.๓ นค.๔ เป็นต้น

๓. พันธุ์ลูกครึ่ง เป็นไหมผสมระหว่างพันธุ์ไทยกับพันธุ์ต่างประเทศ ไหมพันธุ์นี้จะให้ผลผลิตและเปอร์เซ็นต์เส้นใยสูงกว่าไหม ๒ พันธุ์แรก แต่การเลี้ยงจะต้องเอาใจใส่มากกว่า และเกษตรกรไม่สามารถเพาะพันธุ์เองได้

๔. พันธุ์ลูกผสม เป็นไหมซึ่งผสมจากพ่อแม่พันธุ์ต่างประเทศ ให้ผลผลิตสูงกว่าพันธุ์ที่กล่าว แต่ความต้านทานโรคก็น้อยกว่าพันธุ์อื่น ๆ และเกษตรกรไม่สามารถเพาะพันธุ์เองได้

ธรรมชาติของไหม

ไหมเป็นแมลงพวกผีเสื้อ มีวงจรชีวิต ๔ ขั้นตอนคือ

๑. ระยะที่เป็นไข่ คือช่วงตั้งแต่แม่ผีเสื้อวางไข่ถึงฝักออกเป็นตัวอ่อน กินเวลา

๔ - ๑๒ วัน

๒. ระยะที่เป็นตัวหนอน แบ่งเป็น ๕ วัน หนอนและลอกคราบ ๔ ครั้ง รวมระยะที่เป็นตัวหนอน ๒๐ - ๒๕ วัน

๓. ระยะดักแด้ ไทมสุกหลังจากเก็บเข้าจ่อจะทำรังเสร็จภายใน ๑ - ๒ วัน แล้วตัวไทมก็จะลอกคราบอยู่ในรังกลายเป็นดักแด้ อีก ๗ - ๙ วันดักแด้นี้จะลอกคราบกลายเป็นผีเสื้อ แล้วเจาะรังออกมา

๔. ระยะที่เป็นผีเสื้อ หลังจากแม่ผีเสื้อใช้น้ำลายซึ่งมีฤทธิ์เป็นด่างละลายใยไหมและเจาะรังออกมาผสมพันธุ์และวางไข่ ใช้เวลาประมาณ ๑๒ ชั่วโมง หลังจากนั้นจะตาย แต่พบว่าอาจมีแม่ผีเสื้อมีชีวิตหลังการวางไข่แล้วถึง ๑ สัปดาห์

เมื่อตัวไหมสุกเต็มที่จะให้รัง ไทมมีสีเหลืองและสีขาวตามพันธุ์ จากนั้นจึงนำไปสาวไหม การคัดเลือกรังไหมที่ไม่ดีออกจากรังดีจะทำให้การสาวไหมมีประสิทธิภาพได้ เส้นไหมเรียบสะอาด ปัจจุบันมีการประดิษฐ์เครื่องมือสาวไหมเป็นเครื่องจักรซึ่งดัดแปลงมาจากเครื่องสาวไหมแบบพื้นเมือง

การสาวไหม

การสาวไหมหรือสาวหลอด คือการชักเส้นใยออกจากรังไหม เป็นขั้นตอนที่ต้องใช้ความชำนาญอีกขั้นตอนหนึ่ง

อุปกรณ์ในการสาวไหม

อุปกรณ์ในการสาวไหมมีหลายอย่างดังนี้

๑. เต้าสำหรับก่อไฟอาจจะ เป็นเต้าถ่านหรือเต้าที่ใช้ฟืนก็ได้

๒. หม้อสำหรับต้มรัง ไทมนิยมใช้หม้อหนึ่งข้าวเหนียวเรียกว่าหม้อหนึ่ง เพราะมี

ขอบปากบานออกรับกับฟวงสาวได้พอดี

๓. ฟวงสาว คือรอกที่ใช้ดึงเส้นไหมออกจากหม้อ ลักษณะเป็นไม้โค้งคล้ายหุตะกั่ว ตรงกลางจะมีรอกแขวนยึดอยู่ปลายไม้ที่โค้งทั้งสองข้างทำเป็นหู เพื่อยึดติดกับปากหม้อ

๔. ไม้ทียบ เป็นไม้ยาวประมาณ ๗๐-๘๐ เซนติเมตร ปลายด้านหนึ่งเป็นง่าม สำหรับเขี่ยรังไหมในหม้อให้เป็นไม้ตามต้องการและให้เส้นไหมผ่านขึ้นไปยังรอก

๕. กระบุงหรือตะกั่วสำหรับใส่เส้นไหม

วิธีสาว

ต้มน้ำให้ร้อนไม่ถึงกับเดือด ใส่รังไหมลงไปพอสมควร ใช้ไม้ทับด้านที่มีง่าม เชี่ยวรังไหมให้จมน้ำเป็นบางส่วน และดึงเส้นไหมออกจากรังไหมให้เป็นเส้นผ่านง่ามไม้ทับขึ้นไป ร้อยกับรอกแขวน แล้วดึงเส้นไหมลงในกระบุงหรือตะกร้า ต้องคอยเติมรังไหมลงในหม้อเป็นระยะ ๆ ส่วนตะกร้าไหมใช้ข้าวสารหรือทรายโรยเป็นชั้น เพื่อกันไหมยุ่งพันกันเวลาทำเป็นใจ

เส้นไหมที่สาวออกมาจะมีคุณภาพต่างกัน ขึ้นอยู่กับวิธีการดังนี้

๑. ไหมล่องหรือไหมเลย เป็นการสาวไหมครั้งเดียวจนใยไหมหมดจากรังไหม เส้นไหมค่อนข้างใหญ่ คุณภาพปานกลาง

๒. ไหมลืบ คือเส้นไหมเปลือกนอก การสาวไหมลืบจะสาวเอาเฉพาะเปลือกนอก แล้วตัดรังไหมออกนักไว้ ทำเช่นนั้นจนหมดรังไหมที่จะสาวในแต่ละวัน ไหมที่ได้จะแข็ง ความมันวาวมีน้อย คุณภาพด้อยกว่าไหมล่อง

๓. ไหมน้อย เป็นไหมชั้นดีหรือชั้นยอด คือการนำรังไหมที่ปักไว้จากการสาวไหมลืบ มาสาวอีกครั้ง จะได้ไหมเส้นเล็กสวยสม่ำเสมอมีความมันวาวมากกว่าไหมอื่น ๆ

๔. ไหมช้กะเพย เป็นไหมชั้นในสุดรวมทั้งเปลือกที่หุ้มดักแด้ไว้ เส้นไหมที่ได้เต็มไปด้วยเปลือกดักแด้ เป็นนุ่มเป็นปมอยู่มากมาย เรียกว่าช้ไหม บางคนจึงไม่สาวเอาไหมชั้นนี้ เพราะทำยากเสียเวลา "เสียช้" หรือสาวแล้วยกให้คนอื่นไปก็มี ไหมที่ได้ก็ไม่สวย

การฟอกไหม

เส้นไหมที่สาวออกมาเป็นไหมดิบ เส้นจะแข็งกระด้าง ต้องนำไปฟอกด้วยน้ำด่างให้เส้นนิ่มเสียก่อนเรียกว่า "ต้องไหม" น้ำด่างได้จากวัตถุธรรมชาติทั้งสิ้น เช่นต้นกล้วย เปลือกนุ่น ก้านตาล ผักโขมหนาม ต้นดั่งไถ่น้อย สับพีชเหล่านี้เป็นท่อน ๆ ตากให้แห้ง เฉากจนได้ช้เถ้า กรองเอาน้ำใส ๆ เรียกว่า "เตอะ" เป็นน้ำด่างสำหรับฟอก

วิธีฟอกไหม

ผูกร้อยเช็ดไหมด้วยใบสับปะรดที่เลาะเอาหนามออกแล้ว เพื่อไม่ให้เส้นไหมยุ่งพันกัน แล้วช้อนน้ำด่างจนทั่ว นำไปต้มแล้วคอยสังเกต ถ้าเส้นไหมขาวขึ้นหรือจับดูไม่ลื่นมือจึงนำออกมาล้าง

ด้วยน้ำสะอาดแล้วตากให้แห้ง เส้นไหมที่ฟอกแล้วจะอ่อนตัวลง เส้นนุ่ม ทำให้เสียสีไหม (เก็บปุ้มปุ้มออกจากเส้นไหม) ได้ง่าย แล้วเข้าสู่กระบวนการถักทอต่อไป

การย้อมสี

เส้นใยที่ได้จากฝ้ายและรังไหมจะเป็นสีเดี่ยวยคือ ที่ได้จากฝ้ายจะเป็นสีขาว จากรังไหมจะออกสีเหลืองนวล ๆ หากต้องการให้เป็นสีอื่นต้องนำไปย้อมตามสีที่ต้องการ ใยจากฝ้ายและจากรังไหมมีวิธีการย้อมที่แตกต่างกัน

การย้อมสีฝ้าย

ฝ้ายที่นำมาทอเป็นผืนผ้า ชาวอีสานโบราณนิยมทำสองสีเท่านั้น คือ สีขาวตามสีเดิม และสีครามจากต้นคราม หรือสีดำจากมะเกลือ สีของผ้าฝ้ายไม่ว่าจะทอเป็นตาสี่เหลี่ยมหรือลายแทรก จะทำ ๒ สีเท่านั้นคือ สีขาวและสีครามหรือดำ เช่น ผ้าขาวม้า ผ้าแพรลาย สำหรับตัดเสื้อ ทำผ้าห่มนวม ทำที่นอนในระยะหลังมีการพัฒนา ย้อมหลายสีเพื่อความสวยงาม

การย้อมสีไหม

ชาวอีสานรู้จักการย้อมสีไหมให้ได้สีตามต้องการ จากสีธรรมชาติมานานแล้ว สีที่นำมาย้อมได้จากต้นไม้ชนิดต่าง ๆ ที่ขึ้นเองตามธรรมชาติ โดยใช้ทั้งใบ เปลือก แก่น ราก ดอก ผล แล้วแต่ต้นไม้ชนิดนั้น การย้อมไหมด้วยสีธรรมชาติ มีขั้นตอนที่ยุ่งยากพอสมควร เริ่มจากไปหาต้นไม้ที่จะให้สีที่ต้องการ ซึ่งจะอยู่ในป่าเป็นส่วนใหญ่ บางสีต้องใช้ต้นไม้หลายชนิด ทำให้ยุ่งยากขึ้นไปอีก เมื่อได้มาแล้วต้องมาสับมาชอย ทิ้งให้เป็นชิ้นเล็ก ๆ นำไปต้มกรองเอาน้ำให้ได้มากตามต้องการ แล้วจึงนำไปย้อม การย้อมสีธรรมชาติอาจจะมีข้อเสีย คือ ได้สีไม่สม่ำเสมอ การย้อมแต่ละครั้งสีจะแตกต่างกันออกไป ไม่เหมือนเดิมทีเดียว ทำให้เกิดรอยต่าง บนผืนผ้าได้ ปัจจุบันจึงนิยมใช้สีเคมีเป็นส่วนมาก หรือเกือบทั้งหมด เพราะย้อมง่าย ขั้นตอนที่ทำไม่ยุ่งยากซับซ้อน สีที่ได้สม่ำเสมอ จะย้อมกี่ครั้ง ๆ ก็ได้สีเหมือนเดิมและสีติดทนนานมากกว่า สีจากธรรมชาติได้จากต้นไม้ที่นำมาย้อมมีดังนี้

สีแดง	ได้จาก	ครึ่ง รากยอ
สีน้ำเงิน	"	ต้นคราม
สีเหลือง	"	แก่นขนุน ขมิ้น แก่นเซ
สีดำ	"	ลูกกระเจาย ลูกมะเกลือ คราม
สีชมพู	"	ต้นมหาภาพี ต้นเผ่าง
สีน้ำตาลแก่	"	จากแก่นอะลาง
สีม่วงอ่อน	"	ลูกท้ว
สีกาก็แกมเขียว	"	เปลือกเพกากับแก่นขนุน
สีกาก็แกมเหลือง	"	หมากสงกับแก่นแกแล
สีส้ม	"	ลูกสะตี่ (หมากชาติ)
สีเขียว	"	ใบหูกวาง ใบเตย

๒. การจำแนกประเภทผ้าตามเทคนิคและวิธีการผลิต

การจำแนกผ้าประเภทนี้ไม่คำนึงถึงวัตถุดิบที่ใช้ในการผลิต เรียกชื่อตามวิธีการผลิตเป็นสำคัญ เราจะจำแนกได้ดังนี้

๑. ผ้าพัน
๒. ผ้าเหยียบ
๓. ผ้าขีด
๔. ผ้ายก
๕. ผ้าจก
๖. ผ้ามัดหมี่

๑. ผ้าพัน

ผ้าพัน หมายถึง ผ้าที่ทอเป็นสี่เหลี่ยมตลอดผืน ไม่มีมีลวดลายใด ๆ บนผืนผ้า มีทั้งผ้าไหมและผ้าฝ้าย ทอด้วยเข็ม ๒ เข็ม เป็นการขัดกันธรรมดากระหว่างเส้นด้ายเท่านั้น แต่ถ้าทอด้วย

พื้ม ๔ เขา หรือ ๖ เขา จะเกิดเป็นลวดลายในเนื้อผ้า ถึงแม้จะเป็นสีเดียวตลอดก็ไม่เรียกว่าผ้าพื้น เรียกว่า ผ้าเหยียบ บางแห่งเรียกว่าลายลูกแก้ว

สีที่นิยม ผ้าฝ้ายนิยมทอสีขาว เรียกว่า ผ้าแพรวขาวใช้พื้มหน้าแคบ คือ พื้ม ๙ - ๑๑ หลบ ผ้าแพรวขาวทอไว้ใช้หลายโอกาส อาจจะทำเสื้อ กางเกง แล้วนำไปย้อมคราม (จุทหม้อนิล) เพื่อใช้ทำไร่นา เรียกว่า เสื้อดำ ทำผ้าถุงย้อมครามให้เด็กนุ่งไปโรงเรียน นอกจากทำเสื้อผ้าแล้วยังตัดเป็นสีเหลี่ยมจัตุรัส ใช้ห่อหนังสือไปโรงเรียนได้อีกด้วย หรือใช้เป็นผ้าใส่ตาย (ค่ายกครู) ในพิธีแต่งงานแก่สะเดาะเคราะห์ ส่วนผ้าพื้นสีอื่นที่ทอด้วยฝ้ายไม่นิยมทำกัน ถ้าทำนิยมทำเป็นผ้าลายสีขาวกับสีดำ ทอเป็นตาสีเหลี่ยมบ้าง ลายแทรกบ้าง เรียกว่า ผ้าลาย ทอไว้ ทำผ้าหม่นวม ทำที่นอน ตัดกางเกงหัวรูตที่ใช้เป็นกางเกงในของผู้ชาย

ผ้าพื้นที่ทอด้วยเส้นไหม จะใช้ในโอกาสสำคัญ เรียกว่า โอกาสพิเศษก็ว่าได้ สีที่นิยม มีขาว แดง เขียว (สีส้ม) น้ำเงิน (สีเหลือง) สีกำบัว ฯลฯ ช่างทอจะทำให้สีแปลกด้วยการใช้ไหมเส้นยืน (ทางเครือ) กับเส้นพุ่ง (ทางดำ) คนละสี เพื่อให้ได้สีสวย เช่น เส้นยืนสีดำ เส้นพุ่งอาจจะเป็น แดง เหลือง เขียว ม่วง ฯลฯ แล้วแต่จะเห็นสวย นอกจากจะใช้ไหมเส้นพุ่งสีเดียวตลอดแล้ว ยังมีวิธีที่ทำให้สวยขึ้นอีกด้วยการปั่นไหม ๒ สีเข้าเป็นเส้นเดียวกัน เรียกว่า เส้นรังกัน ควนกัน หรือ คู่กัน แล้วเรียกว่า มับไม ผ้าที่ทอด้วยไหมมับไม จะมีความมันวาว สีเหลืองกันสวยงามมาก เพราะจะเลือกเฉพาะไหมชั้นดี คือ ไหมน้อยเท่านั้น ทอเป็นผ้าม่วง หรือ ผ้าขาว หรือผ้าวา หรือผ้าหางกระรอก ผ้าผืนนี้จะใช้ในโอกาสพิเศษเท่านั้น เช่น นุ่งบวชภาค เจ้าบ่าวนุ่งในพิธีแต่งงาน ใช้ดอยศน์ คลุมโลงศพ ไหมมับไมนอกจากจะใช้ทอเป็นผ้ายาวดังกล่าวแล้ว ถ้านำไปทอผ้าโสร่ง จะทำให้สวยงามกว่าทอด้วยไหมสีเดียว

๒. ผ้าเหยียบ

ผ้าเหยียบเป็นผ้าที่มีกรรมวิธีการทอยากกว่าผ้าพื้น นิยมทอด้วยฝ้าย มากกว่าไหม บางท้องถิ่นเรียกว่า ผ้าลายลูกแก้ว การทอผ้าเพื่อหม่นอนจะใช้กรรมวิธีนี้ เพราะจะได้เนื้อผ้าที่หนากว่า ผ้าเหยียบนี้จะทอด้วยพื้มหน้ากว้าง เป็นพื้ม ๔ เขาหรือ ๖ เขา ซึ่งลวดลายในเนื้อผ้าจะแตกต่างออกไป ลวดลายในเนื้อผ้าเกิดจากการสลับเขาโดยจะมีเชือกผูกจากเขาข้างล่างลงไปเป็นห่วงไว้ แล้วใช้ไม้ยาวประมาณ ๑.๕๐ - ๒.๐๐ ม. สอดเข้าไปเรียกว่าไม้เหยียบทุกมีจำนวน

เท่ากับจำนวนเขา ถ้ามี ๔ เขา ก็มีไม้เหยียบทุก ๔ อัน ถ้า ๖ เขาก็มีไม้เหยียบทุก ๖ อัน สำหรับเหยียบให้เขาขึ้นลง เพื่อให้ได้ลวดลายตามต้องการ ผู้ที่จะทอผ้าเหยียบต้องอาศัยความชำนาญพอสมควร จึงจะได้ลวดลายเดียวกันตลอดเส้น ผู้ที่หัดทอผ้าชนิดนี้ดูลายในแผ่นผ้าไม่ออก เวลาจะลูกรจากก็บางคนถึงกับต้องจำว่าก่อนออกไปเหยียบไม้คู่ไหนไว้ เมื่อเข้ามาจึงจะได้ลวดลายถูกต้อง แต่ช่างที่มีความชำนาญก็จะดูจากลายในแผ่นผ้าก็จะทอต่อได้เลย

๓. ผ้าชิต

ผ้าชิต หมายถึง ผ้าที่ทำให้เกิดลวดลายโดยการสะกิดด้ายเส้นยืน (ทางเครื่อง) ขึ้นเป็นระยะตามลายที่ต้องการ สอดด้ายเส้นพุ่ง แล้วกระแทกด้วยฟืมให้แน่น คำว่า ชิต คือ สะกิดนั่นเอง ภาคอีสานออกเสียงคำว่า สะกิด เป็น คิต เช่น คิตเส้นด้ายขึ้น

ผ้าชิต เป็นการทอผ้าที่ทำให้เกิดลวดลายสำเร็จอยู่ในกี่ การทำลวดลายผ้าชิตเป็นความสามารถเฉพาะตัวของผู้เก็บลวดลายคือผู้ทอผ้า ซึ่งได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ ลายชิตเป็นลวดลายที่เกี่ยวกับสัตว์ พืช และสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น ลายดอกแก้ว ลายดอกหนามแดง ลายดอกจัน ลายช้าง ลายม้า ลายคน ลายแมงงอด ลายงูเหลือม ลายตีนไก่ ลายกาบหลวง ลายชอนน้อย ลายชอนใหญ่ ลายชันหมากเบ็ง ลายต่าง ๆ ที่ปรากฏจะมีลักษณะเป็นรูปเหลี่ยม เช่น สามเหลี่ยม สี่เหลี่ยมจัตุรัส สี่เหลี่ยมผืนผ้า สี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน แล้วประกอบกันเป็นลายต่าง ๆ ถ้าเป็นลายที่เป็นวงกลม เช่น รูปหัวช้าง หัวคน เกสรดอกไม้ กลีบดอกไม้ ก็จะหักมุมให้ดูเป็นวงกลม เพราะการทอผ้าชิตจะทำให้เป็นวงกลมจริง ๆ นั้นทำไม่ได้

การทอผ้าชิตสมัยก่อนนิยมทอเพื่อทำหมอน คือ หมอน ๖ ลูก สำหรับหนุน และหมอนที่ใช้ในโอกาสพิเศษคือ หมอน ๔ ลูก และหมอนชวาน ไม่กนิยมนำผ้าชิตมาทำเป็นเครื่องนุ่งห่ม นอกจากผ้าสไบที่ใช้ในโอกาสพิเศษเท่านั้น แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า มีการนำชิตส่วนหนึ่งไปทำดินขึ้นของกลุ่มเจ้านายเมืองอุบลฯ

ปัจจุบันมีผู้นำเอาความสวยงามจากลวดลายของผ้าชิตไปประดิษฐ์เป็นเครื่องใช้ตกแต่งบ้านเรือน สถานที่ ทำเสื้อผ้า เครื่องแต่งกาย

อุปกรณ์ทอผ้าชิต

๑. ฟืม

๒. ไม้ตันซิด ทำด้วยแขนงไม้ไผ่ กว้างประมาณ ๑.๕ นิ้ว ปลายเรียวมน ยาวกว่า ฝีมเล็กน้อย ใช้สำหรับสะกิดหรือตันเส้นด้ายเพื่อยกขึ้นเป็นระยะสำหรับสอดด้ายเส้นพุ่ง

๓. ไม้ค้ำซิด ทำด้วยไม้เนื้อแข็ง มี ๒ อัน กว้างประมาณ ๓-๔ นิ้ว ยาวกว่าฝีม เมื่อตันซิดแล้วจะสอดไม้นี้เข้าไป เพื่อแยกให้เส้นด้ายขึ้น-ลง สำหรับสอดกระสวย

๔. ไม้ช่วยซิด ทำด้วยไม้ไผ่เหลาเล็ก ๆ ยาวกว่าฝีมเล็กน้อย สำหรับสอดแทน ไม้ค้ำซิด เพื่อเก็บลวดลายไว้ ไม้ช่วยซิดนี้อาจจะมีมากถึง ๓๐-๔๐ อัน แล้วแต่ลวดลาย การเก็บซิด จะเก็บเป็นหน่วยหรือตา เมื่อธันตาใหม่จะต้องเก็บใหม่ทุกครั้งไป ปัจจุบันนี้การเก็บลายซิดจะเก็บไม้ นี้ไว้ในเขาที่ทำเป็นพิเศษเรียกว่า "เขาใหญ่" ถ้าทอลายเดียวกันตลอดก็จะทอลายออกจากเขาใหญ่นี้ ไม่ต้องเก็บทีละตา ทำให้การทอผ้าซิดจะสะดวกและรวดเร็วขึ้น

๔. ผ้ายก

หมายถึง การยกดอกให้เป็นลวดลาย ชาวอีสานถือว่าเป็นผ้าชั้นดี มีราคา เป็นผ้า สำหรับพวกเจ้านายขุนหม่อม กรรมวิธีการทอคล้ายกันกับการเก็บซิด แต่ใช้ไหมเงิน ไหมคำเป็นเส้นพุ่ง (ทางต่ำ) ผ้าที่ออกมาจึงมันวาว สวยงาม ไหมเงิน ไหมคำต้องซื้อ ไม่ได้ผลิตเองเหมือนเส้นไหม ดังนั้น ชาวบ้านจึงไม่ขุนหม่อม กลายเป็นผ้าเจ้านายไปโดยปริยาย

๕. ผ้าจก

จก หมายถึง การล้วง การควัก ผ้าจกก็คือ ผ้าที่มีกรรมวิธี การทำลวดลาย ด้วยการล้วงหรือการควักเส้นด้ายเส้นไหมนั่นเอง ลวดลายของผ้าจกคล้ายกับลายซิด แต่ลายซิด แต่ละหน่วย ไม่อาจจะทำหลายสีสลับกันได้ เพราะจะใช้เส้นพุ่งเส้นเดียวตลอดในแต่ละครั้ง แต่ละหน่วยแต่ละตาจึงทำได้เพียงสีเดียวเท่านั้น ส่วนลายจก จะทำกี่สีก็ได้ ต้องการสีอะไร ตรงไหน ก็สอดไหมสีนั้นลงไปแล้วควักขึ้นมา จกขึ้นมา จึงกระแทกด้วยน้มน้ำให้แน่น การทำผ้าจกทำยากกว่า ผ้าซิด จึงทำกันน้อยไม่แพร่หลายเท่าผ้าซิด ผ้าจกในภาคอีสานทำมากในจังหวัดกาฬสินธุ์ เรียกว่า ผ้าแพรวา

๖. ผ้ามัดหมี่

ผ้ามัดหมี่เป็นผ้าที่ทำให้เกิดลวดลายบนผืนผ้า ด้วยการใช้เชือกปอมัดเส้นไหม หรือผ้าย

ที่ใช้เป็นด้ายเส้นพุ่ง เพื่อให้เกิดลวดลายตามที่ต้องการ การทอผ้ามัดหมี่จึงแตกต่างจากผ้าชนิดอื่น ๆ ที่การเตรียมด้ายเส้นพุ่ง (ทางต่ำ) อาจกล่าวได้ว่ามีขั้นตอนที่ยุ่งยากสลับซับซ้อนมากกว่าการทอผ้าชนิดอื่น ๆ ส่วนเส้นยืน (ทางเครือ) มีขั้นตอนเหมือนการทอผ้าชนิดอื่นทั่วไป

ผ้ามัดหมี่ของชาวอีสานสมัยก่อน ใช้ทำผ้าชิ้นใหญ่เท่านั้น จึงเรียกว่าชิ้นหมี่ ไม่ใช่ทำอย่างอื่น ผู้ชายชาวอีสานจะไม่ใช้ผ้ามัดหมี่เลย นอกจากพวกเจ้าเมืองที่ได้รับพระราชทานมาเป็นผ้านุ่งในงานพิธีเรียกว่า ผ้านุ่ง แต่ปัจจุบันผ้ามัดหมี่นิยมใช้กันอย่างแพร่หลายทั้งหญิงและชาย นอกจากทำผ้าชิ้นแล้วยังใช้ตัดเสื้อผ้าทั้งชายและหญิง หรือนำไปตกแต่งเครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น ประดับผนังห้อง ปูโต๊ะเก้าอี้ ผาตู้ หัวเตียง ตามโรงแรมหรู ๆ เป็นต้น

ประเภทของผ้ามัดหมี่ มี ๒ ประเภทคือ

๑. หมี่ลวด บางพื้นที่เรียกว่า หมี่หวาน หมายถึงผ้ามัดหมี่ที่ทอด้วยลวดลายเดียวกันต่อเนื่องตลอดเส้น จะทอด้วยลายอะไรก็ได้
๒. หมี่คั่น หมายถึง การทอผ้าที่เป็นลายมัดหมี่สลับกับการทอด้วยเส้นด้ายธรรมดาที่ไม่ได้มัดหมี่สลับกัน เป็นระยะตลอดเส้น

ขั้นตอนการมัดหมี่

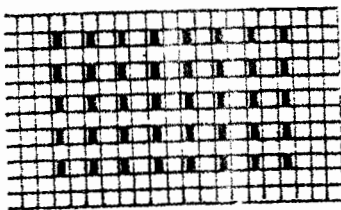
๑. นำไหม หรือฝ้ายที่เตรียมไว้แล้ว มาคั้นกับหลักคั้นหมี่โดยเฉพาะ นับจำนวนเส้นไหมที่คั้นเป็นลำ จะคั้นกี่ลำขึ้นอยู่กับลวดลายของหมี่นั้น ๆ
๒. ใช้เชือกกล้วยมัดตามลายที่ต้องการ เชือกกล้วยที่นำมามัดหมี่ต้องเป็นเชือกกล้วยงวนหรือกล้วยนวล เพราะเชือกจะเหนียวกว่ากล้วยชนิดอื่น ๆ เชือกนี้จะใช้เฉพาะผิวของกาบกล้วยตัดเป็นท่อนประมาณ ๑ - ๒ ฟุต ชูตบาง ๆ ตากให้แห้ง เวลาจะใช้ให้นำมาแช่น้ำให้นิ่มเสียก่อน แต่ปัจจุบันใช้เชือกฟางแทนเพราะหาง่าย สะดวก ไม่ต้องเสียเวลาชูตตากเหมือนเชือกกล้วย หมี่ที่มัดเรียบร้อยแล้ว นำออกจากหลักคั้นเรียกว่า หัวหมี่
๓. นำหัวหมี่ไปข้อมสีตามที่ต้องการ สีที่ข้อมจะเป็นสีพื้นของผ้า ส่วนลายอยู่ตรงที่มัดไว้
๔. นำหัวหมี่ที่ข้อมแล้วมาแก้มัด แล้วนำเข้าหลอดเพื่อทอเป็นผืนต่อไป

ลายมีทมิ ลวดลายที่ปรากฏบนผืนผ้ามีทมีมีมากมาย ซึ่งได้อิทธิพลมาจากธรรมชาติและ
สิ่งแวดล้อมในวิถีชีวิต และมีการประดิษฐ์ประดอยให้สวยงามวิจิตรพิสดารขึ้นเรื่อย ๆ ลวดลายต่าง ๆ
ที่เกิดขึ้นนี้ ตัดแปลงมาจากลายพื้นฐาน ซึ่งอาจจะถือเป็นลายแม่แบบหรือลายโครงสร้างหลักก็ได้คือ

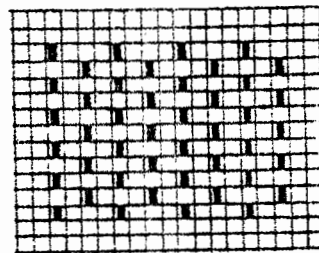
๑. ลายมีข้อ
๒. ลายมีโคม
๓. ลายมีปักจับ
๔. ลายมีกง
๕. ลายมีดอกแก้ว
๖. ลายมีขอ
๗. ลายมีไผ่

ลักษณะลายมี

๑. มีข้อ

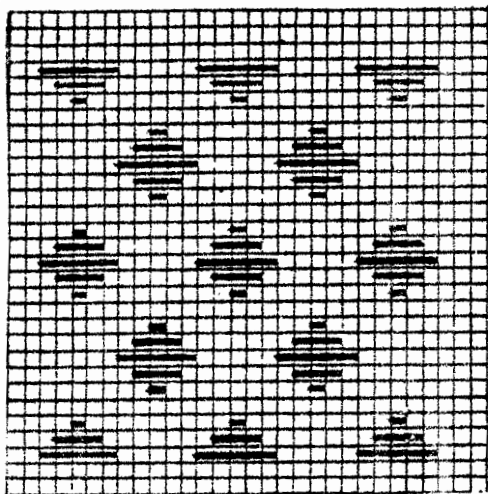

มีข้อตรง

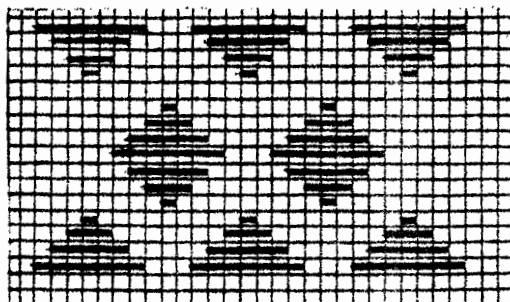

มีข้อหวาน

๒. หมี่โตม

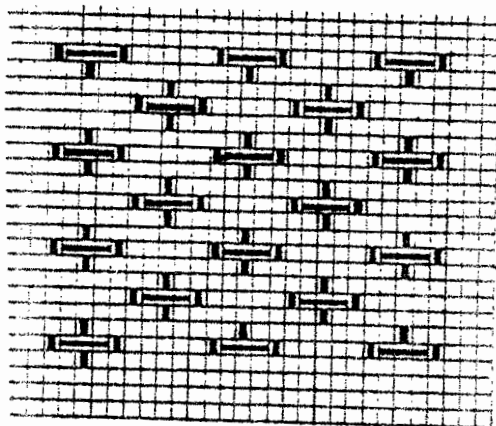

หมี่โตมห้า

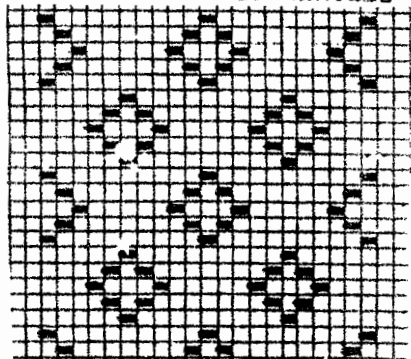

หมี่โตมเจ็ด

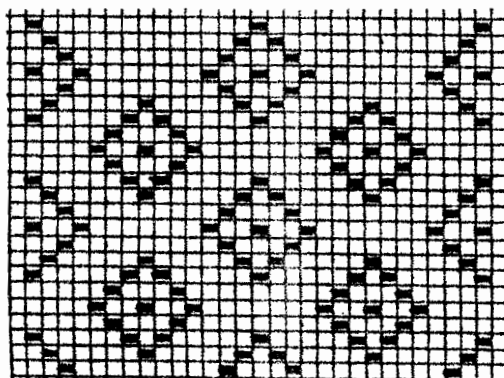
๓. หมี่บักจับ

๔. หมี่ก่งน้อย

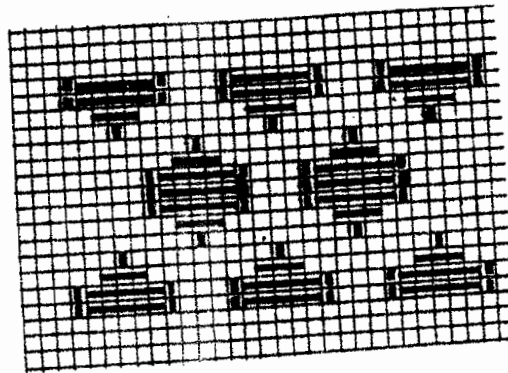
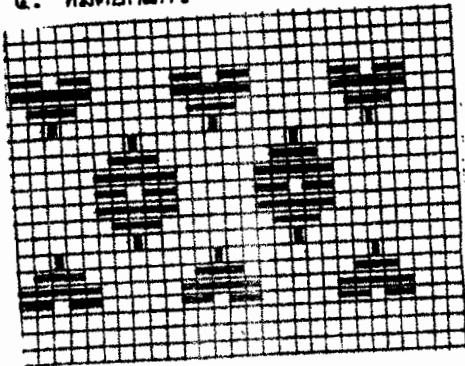

หมี่ก่งน้อยห้า

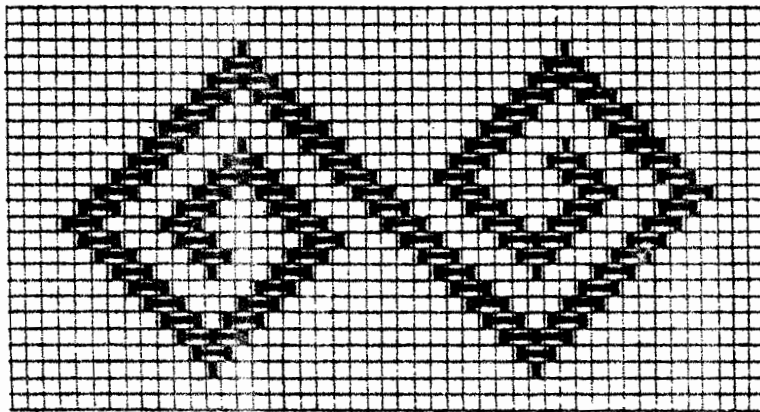
หมี่ก่งน้อยเจ็ด

๕. หมี่ตอกแก้ว

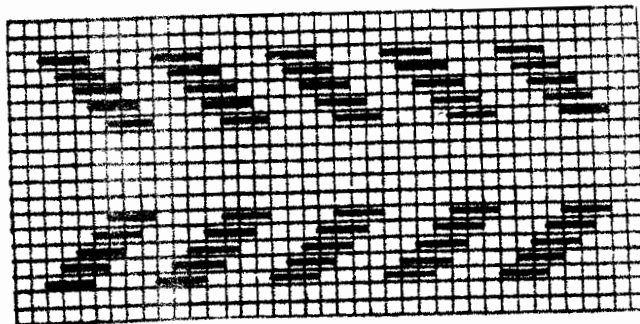

■ แสดงตำแหน่งมัดเก็บสีพื้น
— แสดงบริเวณการโอเบกสีที่ ๑ ก่อนจะข้อมสีที่ ๒

๖. หมี่ซด

๗. หมี่โหว่

จากลายพื้นฐานเหล่านี้ มักจะมีการประดิษฐ์สร้างลวดลายต่าง ๆ ประกอบอยู่ตามช่องว่าง และระหว่างตัวลายหลักจนดูวิจิตรนิรมิต ละเอียดลอมมากและดูเหมือนว่าจะมีอิสระในการเลือกใช้ ลวดลายที่ประดิษฐ์มากที่สุดด้วย ซึ่งชวนให้ศึกษากันต่อไปอย่างละเอียดลึกซึ้งยิ่งขึ้น เพราะลวดลายที่ใช้ แทรกประกอบลายหลักส่วนมากจะเป็นลวดลายที่ชาวบ้านได้ความคิดจินตนาการจากธรรมชาติแวดล้อม ได้แก่ดอกไม้ ผลไม้ เช่น ลายดอกจิก ลายชิดหรือชิก (ดอกสลิดหรือดอกขจร) ดอกจาน ดอกผักแว่น ดอกผักกูด ดอกสำน (ชาน, ชาน) ดอกข้าว ดอกพิกุล ดอกสร้อย ดอกหมาก หมากจับ ดอกแก้ว ฯลฯ

นอกจากนี้ยังได้ความคิดจากเครื่องใช้ไม้สอยต่าง ๆ ที่พบเห็นในชีวิตประจำวันหลายอย่าง เช่น ลายหงอนก่อง (ที่จับของฝากล่องข้าว) ลายซาเป็ย (ไม้ที่ใช้เป็ยไหมและฝ้าย) ลายชันหมากเบ็ง (ชันบายศรี) ลายท่วง ลายปราสาท ลายหน้าบัน ลายกฤษณา ฯลฯ รวมทั้งลายที่พยายามจะเลียนแบบ สัตว์ในธรรมชาติและสัตว์ในความเชื่อ โดยเฉพาะลายนาค ซึ่งภายหลังมีการประดิษฐ์ลายเพิ่มขึ้นอีก เช่น ลายเต่า ม้า นก ไก่ ยุงลำแพน กระจ่าง เป็นต้น

การคิดประดิษฐ์และการเลือกใช้รูปแบบและจังหวะการแทรกวางลวดลายทั้งหมด ลวดลายที่มีคั้น ดังกล่าวนี้ แต่ก่อนส่วนมากผู้หญิงที่มีประสบการณ์ในการมัดย้อม-ทอผ้า มักจะพยายามคิดค้นกันเอง และดูเหมือนจะปกปิดกันอยู่ในที่ด้วย เพราะนอกจากความประณีตสวยงามของเนื้อผ้าและสีสันทันแล้ว รูปแบบลวดลายก็ดูจะเป็นอีกอย่างหนึ่งที่เป็นสิ่งแสดงถึงความสามารถของลูกผู้หญิง และในกลุ่มผู้หญิง ตามคุ้มเจ้านาย บางคนก็อาจจะมีผู้ชายหรือพ่อบ้านที่มีความสามารถทางเชิงช่างเป็นผู้ออกแบบให้ก็มี นอกจากนี้เมื่อมีการติดต่อสังสรรค์กับคนต่างถิ่นในวงกว้างมากขึ้น ผู้หญิงที่มีความชำนาญบางคนก็ อาจจะแอบดูลวดลายผ้าชิ้นที่คนอื่นมุ่งเอามาคิดทำเลียนแบบได้ไม่ยาก เพราะมีความเข้าใจระบบ วิธีการมัดย้อมและกระบวนการทอระบบเดียวกันเป็นอย่างดีอยู่แล้ว

ที่มาของลวดลาย

ที่มาของลวดลายบนผืนผ้าในทุกท้องถิ่น มักจะมาจากสาเหตุดังต่อไปนี้

๑. เกิดจากอิทธิพลความเชื่อในพุทธศาสนา เนื่องจากศาสนามีอิทธิพลต่อการดำเนิน ชีวิตของชาวอีสาน ช่างทอจึงได้แรงบันดาลใจจากงานศิลปกรรมของ โปถส์ วิหาร มาดัดแปลง เป็นลวดลายบนผืนผ้า เช่น หน้าบัน โปถส์ ช่อฟ้า ไบระกา คันทวย ธรรมมาสน์ ตลอดจนความเชื่อ เรื่องนพยานาคในตำนานพุทธศาสนา ก็คือ ที่มาของลวดลายนาคนั่นเอง

๒. เกิดจากอิทธิพลของสภาพแวดล้อม

๒.๑ ลายที่เกี่ยวกับสัตว์มักจะถอดแบบมาจากสัตว์ที่รู้จักกันดี ทั้งสัตว์ป่า สัตว์เลี้ยง สัตว์ที่มีพิษ สัตว์ที่สวยงาม สัตว์ที่เป็นอาหาร สัตว์ที่เป็นพาหนะ เช่น ลายเสือ ลายช้าง ลายสิงโต ลายม้า ลายนกยูง ลายไก่ ลายเบ็ด ลายแมงกอด (แมลงป่อง) ลายแมงมุม ลายงูเหลือม ลาย เขี้ยวปลา ลายปีกไก่ ฯลฯ

๒.๒ ลายที่เกี่ยวกับพืช พืชเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมากยิ่งขึ้นในชีวิตประจำวันของคนเราตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แต่จะแตกต่างกันที่คนในสมัยก่อนต้องดิ้นรนเพื่อให้อยู่รอดได้ด้วยตนเอง จึงมีความคุ้นเคยกับพืชพันธุ์ต่าง ๆ เป็นอย่างดี อันเป็นที่มาของลวดลายพันธุ์ไม้นบนเนื้อผ้า เช่น ลายหมากบก (กระบก) ดอกพุดซ้อน ลายงา ลายเนื้อไม้ ลายเม็ดแดง ลายดอกแก้ว ลายดอกพิกุล ลายดอกจัน ลายดอกต่าง (ดอกไม้เถาวัลชนิดหนึ่งมีกลิ่นหอม) ลายดอกหนามห่าง (คล้ายดอกพิกุล) ลายดอกสร้อย และลายดอกผักแว่น เป็นต้น

๒.๓ ลายที่เกี่ยวกับเครื่องมือเครื่องใช้และเครื่องประดับ เช่น ลายขอ ลาย ชั้นหมาก ลายบังหลาม (กระบอกข้าวหลาม) ลายขนมเปียกปูน ลายกรรไกร ลายขาเป๋ย ลาย คันทอง ลายกระจอน (ตุ้มหู) ลายจิ้งเหลน ฯลฯ

๒.๔ ลายที่เกี่ยวกับสภาพธรรมชาติ เช่น ลายภูเขา ลายแม่น้ำ ลายคลื่นน้ำ เป็นต้น ลวดลายที่ปรากฏบนผืนผ้านอกจากจะมีความวิจิตรงดงามแล้ว ยังสะท้อนถึงสภาพ และวัยของผู้ใช้ คือ วัยหนุ่มสาวจะใช้ผ้าที่มีลวดลายใหญ่ สีสดใส ผู้สูงอายุนิยมใช้ผ้าที่มีลวดลาย เล็ก ๆ สีขม เช่น สีเม็ดมะขาม ส่วนชนชั้นสูง เชื้อสายเจ้าเมือง นอกจากจะใช้ลวดลายเล็ก ละเอียดยิ่งแล้ว ยังต้องทอด้วยไหมชั้นยอด และไหมเงิน ไหมคำ เพื่อบ่งบอกสถานภาพของตน

ลวดลายและสีเส้นผ้ามีเครื่องหมายที่เป็นเอกลักษณ์ของเผ่าพันธุ์ดั้งเดิม

ลวดลายผ้ามีดหมี่ในท้องถิ่นต่าง ๆ แม้จะมีการลอกเลียนแบบลวดลายกันเป็นส่วนใหญ่ แต่ก็สามารถจะจำแนกให้เห็นเอกลักษณ์การสืบทอดทางเผ่าพันธุ์ได้คือ

๑. กลุ่มไท - ลาวอีสาน มีลวดลายที่เป็นพื้นฐานอยู่ ๗ ลาย จากลายพื้นฐานนี้มีการ ผสมผสานดัดแปลงให้เกิดเป็นลวดลายต่าง ๆ มากมาย ทั้งที่เกี่ยวกับพืช สัตว์ ธรรมชาติแวดล้อม

เครื่องมือเครื่องใช้ในวิถีชีวิต การให้สีแล้วแต่จะเห็นสวยงาม ในผ้าผืนหนึ่งอาจจะมีตั้งแต่ ๒-๖ สี แต่ถ้าเป็นสตรีชั้นสูงจะแตกต่างออกไปทั้งลวดลายและสีสันทัน คือจะเป็นลายเล็กละเอียดสลับซับซ้อนมากกว่าสีเข้มขรึม ในอีสานยังมีเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่มย่อย คือถ้าเป็นกลุ่มผู้ไทยมักจะทำลวดลายใหญ่ สีพื้นนิยมสีดำหรือสีคราม มีสีแดง เหลือง และเขียว แซมให้เกิดลวดลาย

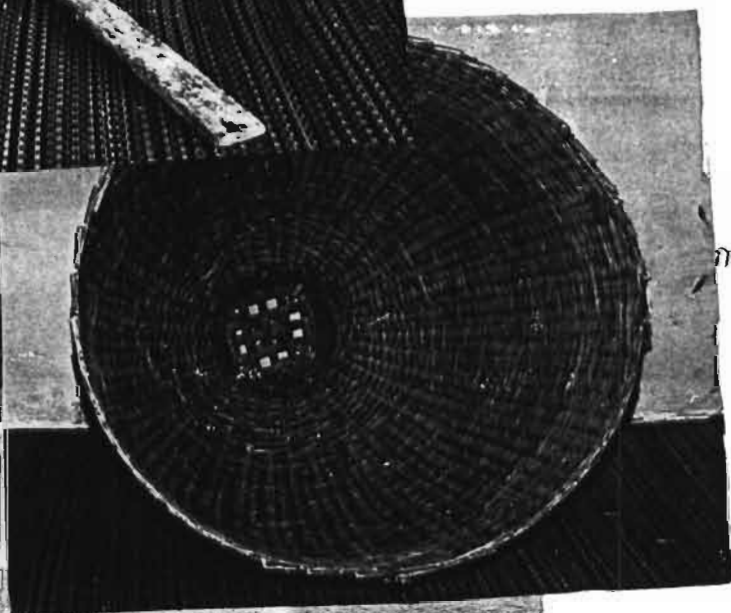
๒. กลุ่มไทย - เขมรในอีสานใต้ วัฒนธรรมส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลจากเขมร รวมถึงลวดลายและสีสันทันของผืนผ้าด้วย คือลวดลายจะสลับซับซ้อนมีความละเอียดมาก เป็นการผสมผสานลายต่าง ๆ เข้าด้วยกัน อาจจะมีทั้งลายนาศ ลายขอ ลายโคม ลายใบไม้ ในผ้าผืนเดียวกัน ส่วนสีที่นิยมเป็นพื้น คือสีน้ำตาลแดง มีสีเขียว สีเหลืองแซมให้เกิดเป็นลวดลาย ความหลากหลายของสีในกลุ่มไทย - เขมรนี้มีน้อยกว่าของกลุ่มไทย - ลาว เพราะมีข้อจำกัดในด้านเทคนิคการย้อม

๓. กลุ่มลาวที่อยู่ในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ลวดลายผ้าโดยทั่วไปจะชัดเจน ส่วนใหญ่จะเป็นรูปคน ลีลาว์ ต้นไม้ สีสันทันชัด ยกเว้นชนชั้นสูงจะเป็นลายเล็กละเอียด สีเข้มขรึม เช่นผ้ามัดหมี่ของชาวปะทุมพอน แขวงจำปาสัก ซึ่งถือว่าเป็นผ้าไหมมัดหมี่ที่ดีที่สุดของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

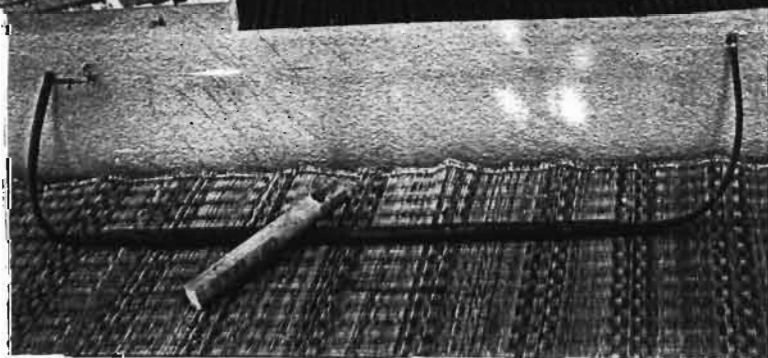
อุปกรณ์ในการทอผ้า

๑๖

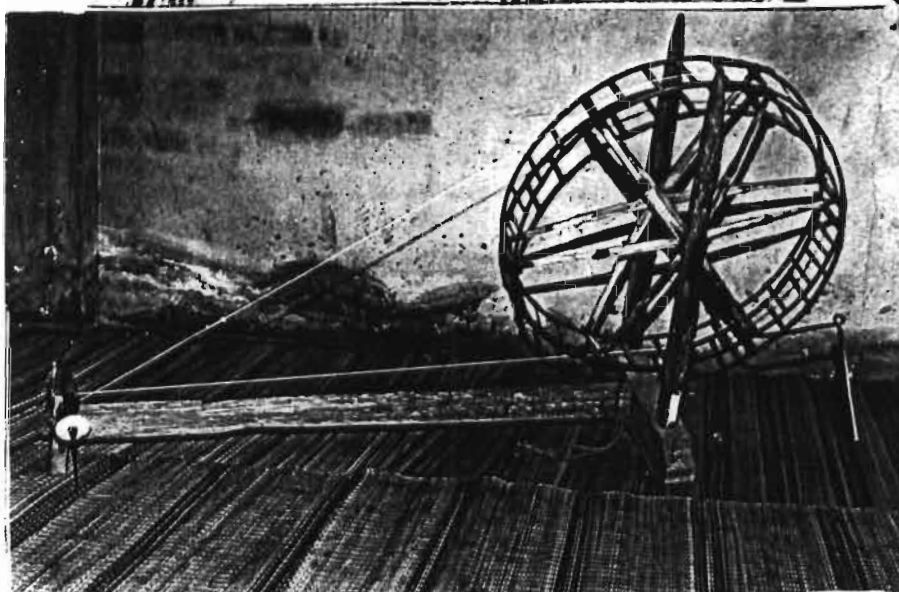
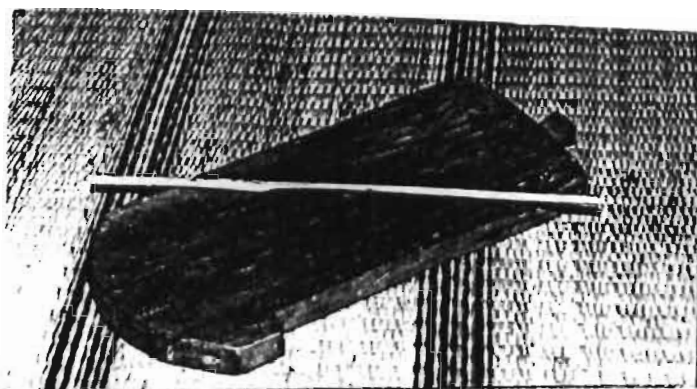

กะเพียด

สายตีตมและไม้ตีตม้าย

ไม้จุกผ้า

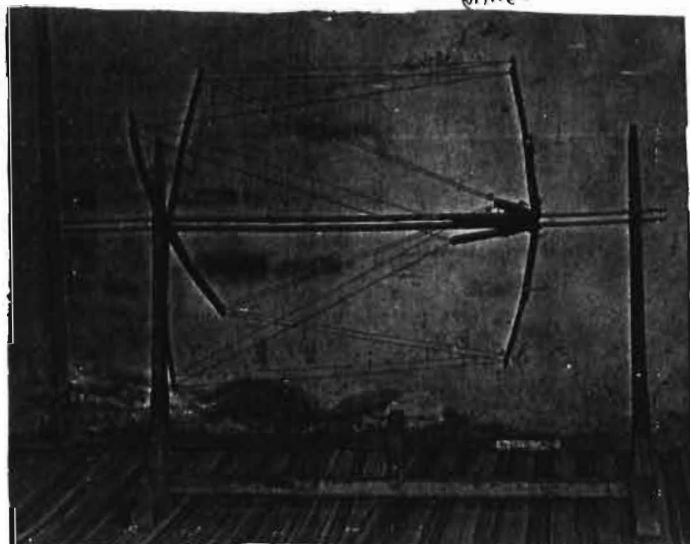
ทอ หรือ ใย

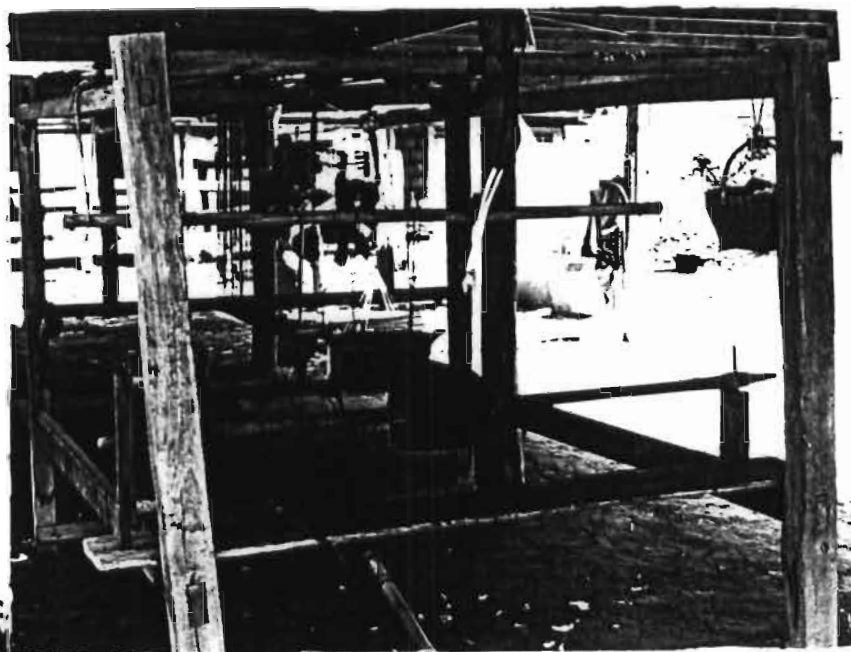
หลักเฟื่อ

ตุ๊กและไม้คานตุ๊ก

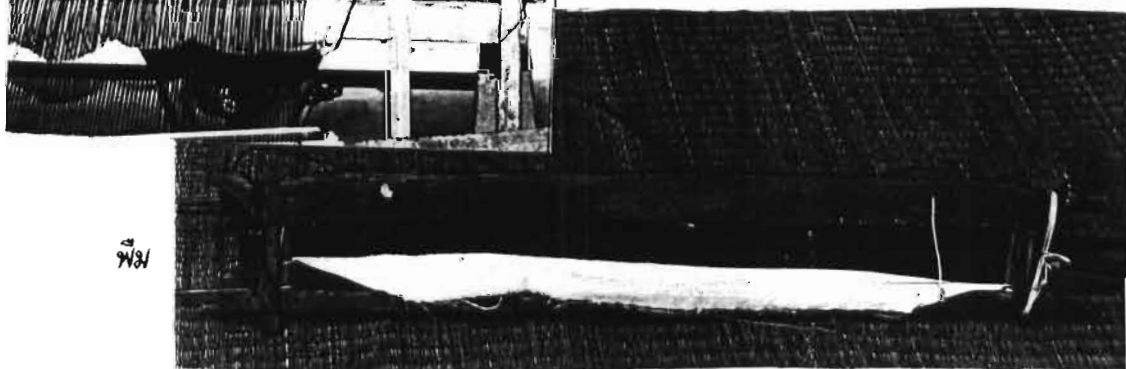
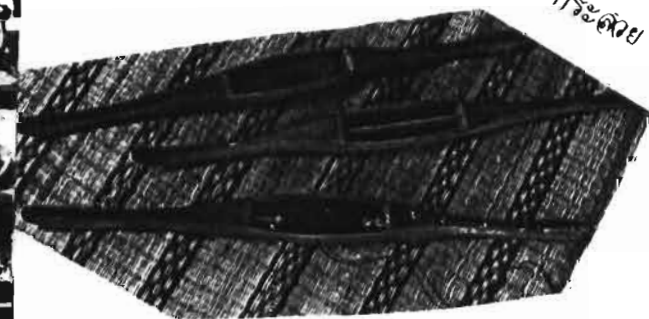
กก และ วัสดุตีนาง

၁၂

ကလေးလိပ်

၁၃

การเลี้ยงไหม

รังไหม

ผีเสื้อไหม

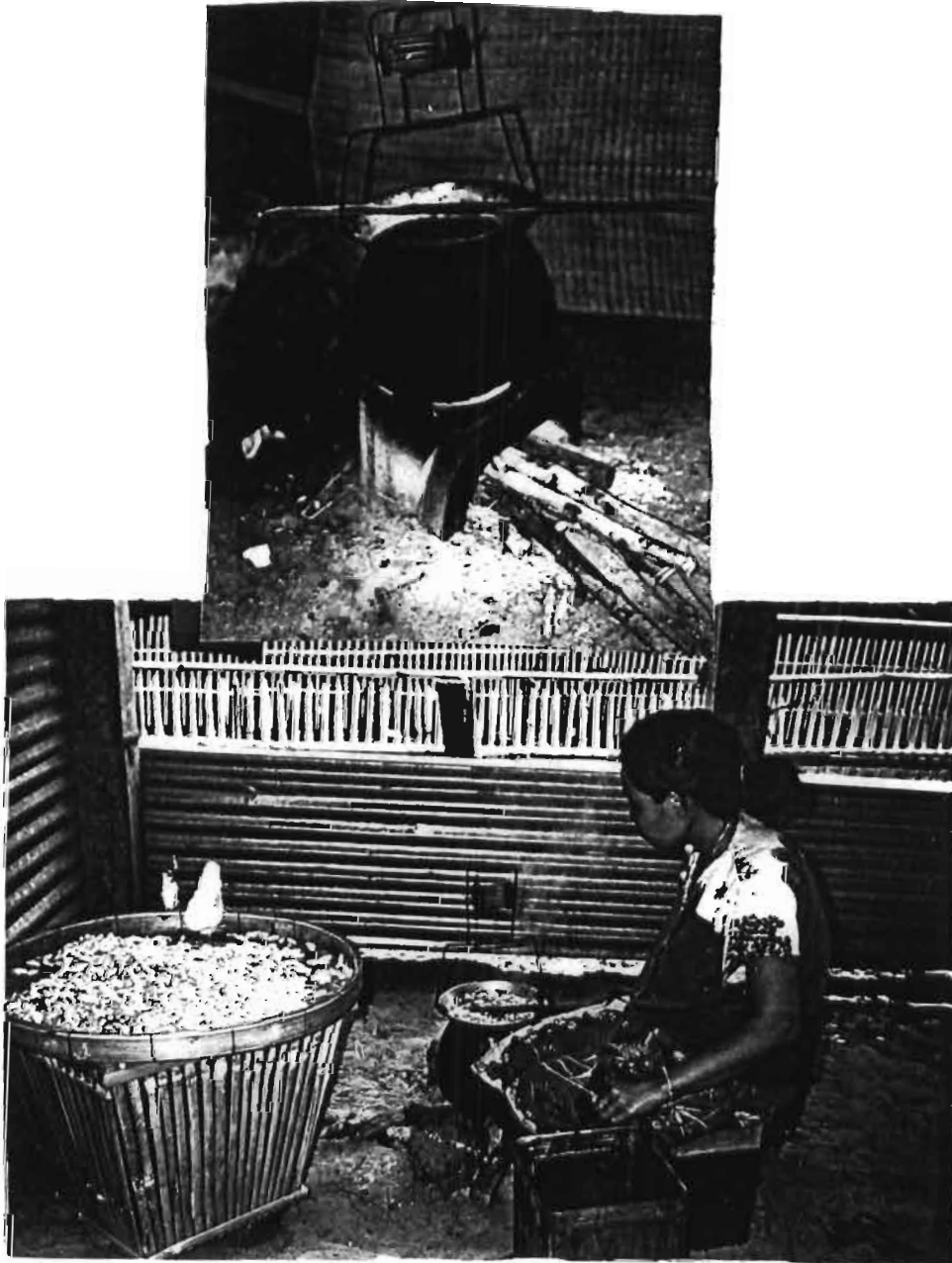

ตัวไหม

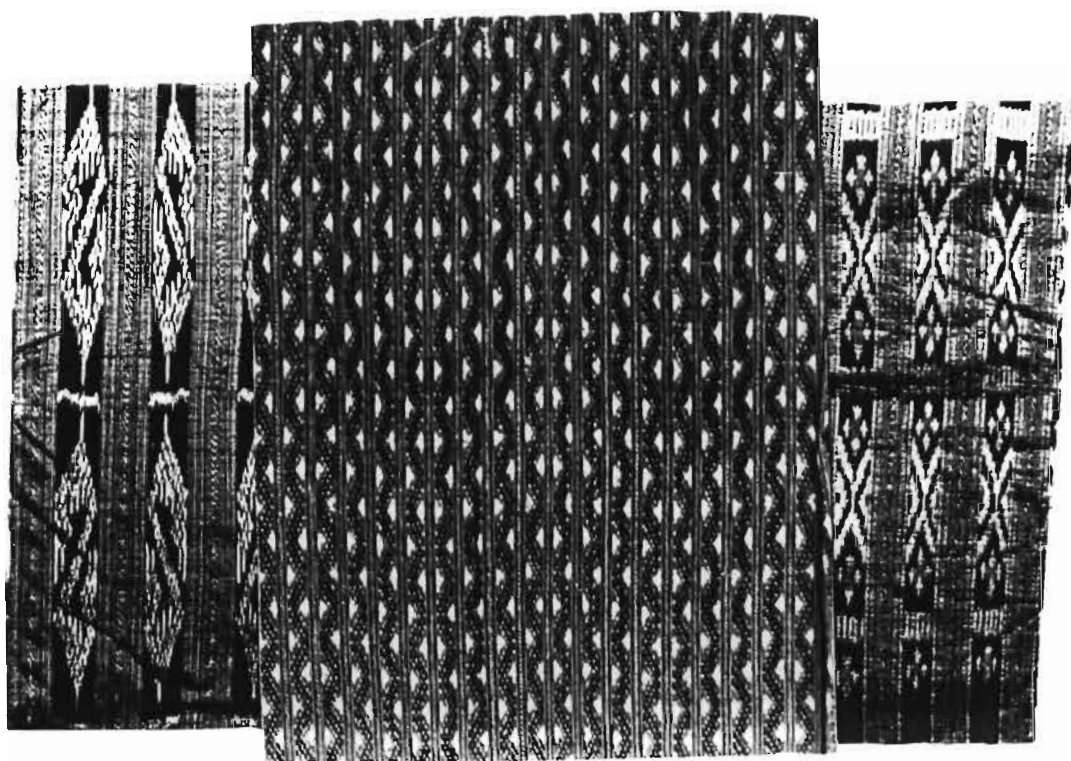
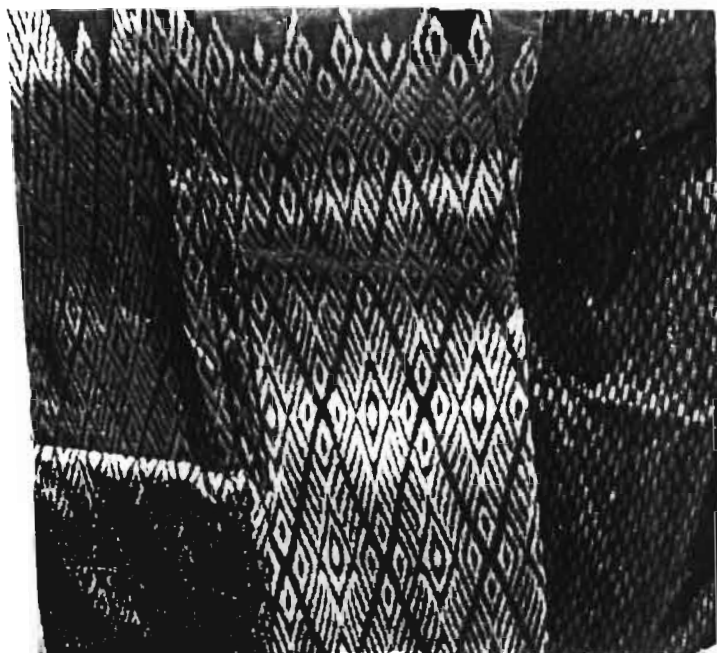

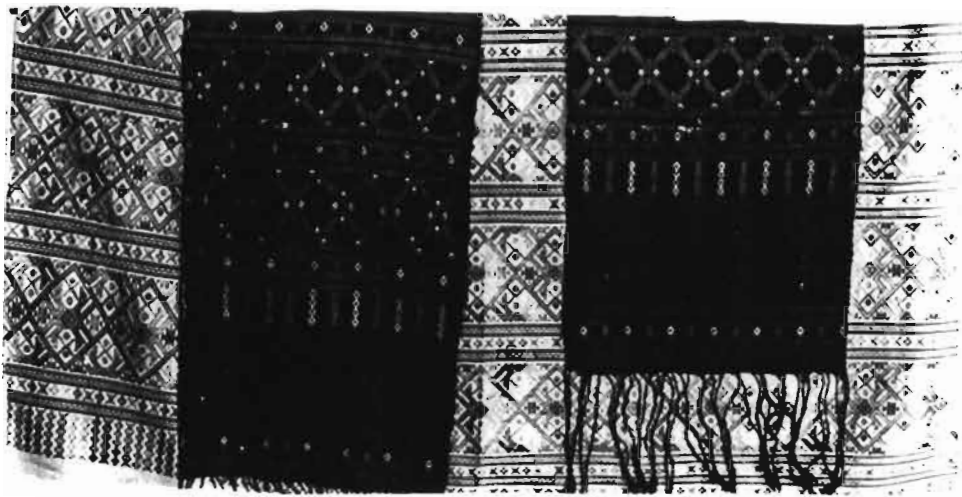
ถาด

การจักสาน

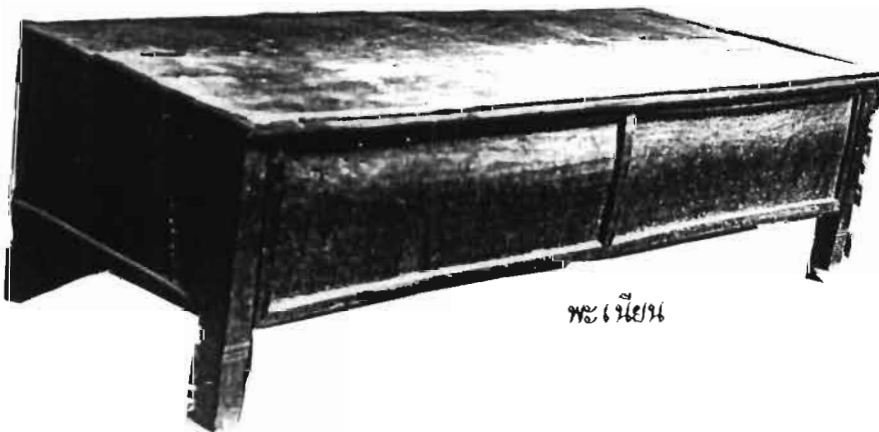
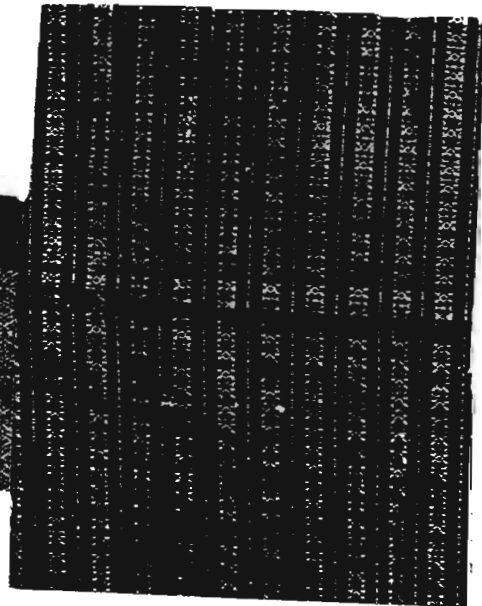
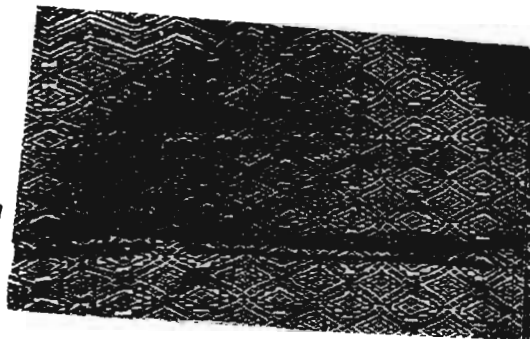
ပျံ မိလား

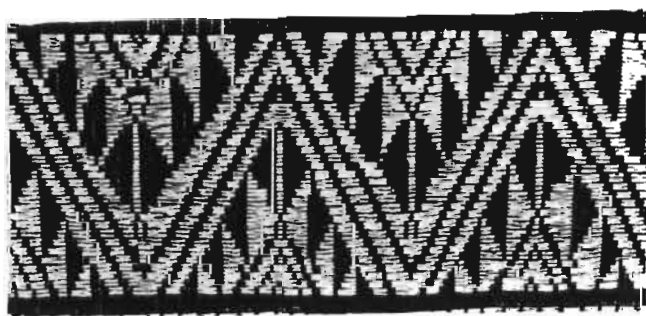
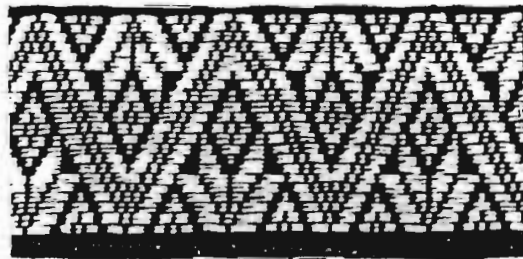
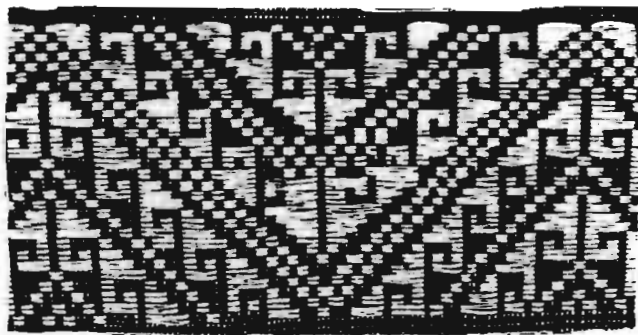
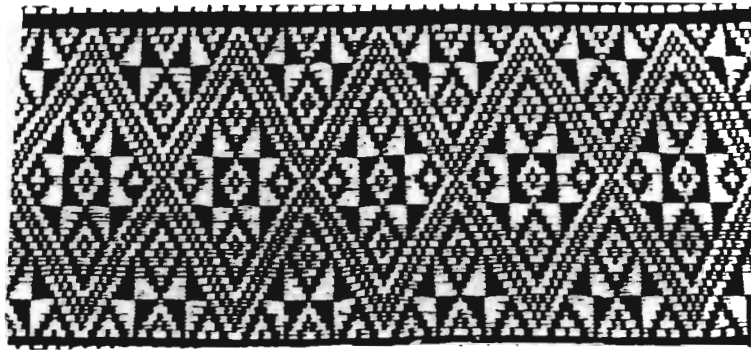
ผ้าตก(ผ้าแพรวา ๑. ภาพลึนธ์)

ผ้ายก

พ. ๖๕/๖๕

ผ้าซิ่นลายต่าง ๆ

บทที่ ๔

ผ้าในวิถีชีวิต

วิถีชีวิตของชาวอีสานในอดีต จะอยู่รวมกันในลักษณะสังคมเกษตรกรรมแบบยังชีพเลี้ยงตัวเอง ส่วนใหญ่จะพึ่งพาตนเองในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง ประกอบอาชีพทำนาข้าวเป็นหลัก ซึ่งต้องใช้เวลาในรอบปีถึงประมาณ ๖-๘ เดือนพร้อม ๆ กับการ "หาอยู่หากิน" จากความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติแวดล้อมด้วยการปลูกพืชผักสวนครัว เก็บของป่า ล่าสัตว์ จับปลา และสัตว์น้ำอื่น ๆ ตามที่นา หนองน้ำ ลำห้วย ลำน้ำต่าง ๆ แต่ละเดือนก็จะมีภารกิจงานบุญประเพณีเป็นประจำ เรียกว่า "ฮีต ๑๒" และจะมีการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อในชีวิต ตามโอกาสที่สมควร เมื่อมีเวลาว่างก็จะทำงานอื่น ๆ ทั้งชายและหญิง เพื่อให้ได้ประโยชน์ใช้สอยตามความจำเป็นและความต้องการในชีวิตประจำวันและความเชื่อ ซึ่งผู้ชายมักจะทำงานจักสานและซ่อมแซมเครื่องมืออุปกรณ์ในการทำนา ทำมาหากินต่าง ๆ บางแห่งก็จะปั้นหม้อ ตีเหล็ก ส่วนผู้หญิงก็จะทอผ้า (ตำหูก) ทอเสื่อ (ตำสาต) และทำงานในบ้าน เรือนครัว และงานอื่น ๆ เท่าที่พอจะทำได้

เรื่องการทอผ้านี้ จัดว่าเป็นหน้าที่หลักของผู้หญิงที่ทำกันในเวลาว่างจากงานอื่น ๆ หรือทำควบคู่ไปพร้อม ๆ กัน เมื่อมีเวลาว่าง และจัดว่าเป็นหน้าที่สำคัญอย่างหนึ่งที่ผู้หญิงจะต้องทำให้เป็นตั้งแต่ก่อนถึงวัยที่จะต้องมีครอบครัวด้วย ถ้ายังทอผ้าไม่เก่งก็ไม่สมควรมีเหย้ามีเรือนตั้ง คำกล่าวที่ว่า "ตำหูกกะบ่เป็นแจ ตำแพกะบ่เป็นตาต้อน เลี้ยงม้อนกะบ่อยู่จักตัวลูกตัวนอน แล้วกะอยากมีผ้า" (ทอผ้ายังไม่เป็นตารางสีเหลี่ยม ไม่เหมาะแม้จะเอาไปให้ใครเป็นของขวัญ เลี้ยงไหมก็ยังไม่เป็น แล้วยังอยากจะมีครอบครัว)

การถ่ายทอดและการสืบทอดฝีมือทอผ้า

ส่วนใหญ่จะสืบทอดกันในกลุ่มผู้หญิง จากแม่ไปยังลูกสาว และหลานสาว รวมถึงลูกสะใภ้ด้วย ทั้งด้านความคิด ฝีมือ เทคนิค วิธีการและวัสดุอุปกรณ์ในการทอผ้าทั้งหมดด้วย เพราะสังคมกำหนด

เป็นค่านิยมแล้ว ว่าการทอผ้าเป็นหน้าที่ของลูกผู้หญิงทุกคน ฉะนั้น นอกจากจะต้องทอผ้าให้เป็นแล้ว จะต้องพยายามทำให้ เรียบร้อย สวยงามอย่างดีตามที่คนคิดค่านิยมของสังคมด้วย นอกจากนี้ก็ยังมี การสืบทอดกันด้วยวิธีการอื่น ๆ ที่สังคมเปิดโอกาสให้ด้วย เช่น ฝึกเลียนแบบจากต้นแบบที่ทำไว้ใน "ผ้าเช็ด" (ผืนผ้าที่รวบรวมลายต่าง ๆ ไว้เป็นต้นแบบ) ตูจากเพื่อนบ้าน สังเกต และจำจากผ้า ที่พบเห็น ฯลฯ ส่วนผู้หญิงที่เป็นลูกหลานเจ้านายตามโง้งต่าง ๆ แม้จะไม่จำเป็นต้องทำเอง เพราะ มีหญิงชาวบ้านที่มาอยู่ในโง้ง หรือพวกข้าเก่าเต่าเลี้ยงทอให้ก็ตาม แต่ก็มักจะพยายามฝึกหัด ทอผ้าให้เป็น ด้วยเหตุผลทั้งส่วนตัวและสังคมบางประการ คือ ต้องการแสดงความสามารภให้เห็นว่า เป็นผู้มีคุณสมบัติแม่บ้านเหมือนกัน บางคนก็ "อยากอายุ" ที่ต้องให้คนอื่นทอให้ บางคนก็คิดอยากจะได้ผ้าที่สวยงามที่ตนเองต้องการจริง ๆ ให้มีลักษณะพิเศษจากคนอื่น บางคนก็ถูกผู้ใหญ่ใช้ให้ทำก็มีบ้าง

การแบ่งหน้าที่แรงงาน

เมื่องานทอผ้าเป็นหน้าที่หลักของลูกผู้หญิงแล้ว ก็ย่อมแน่นอนว่าตั้งแต่กระบวนการขึ้นเก็บ ใบหม่อนเพื่อนำไปเลี้ยงตัวไหม แต่ละวันจนถึง เก็บฝักทอหรือรังไหม คัดแยกพันธุ์ไหม สาวเส้นไหม ต่อไหม มัดข้อม ทอผ้า ตลอดจนการตัดเย็บต่าง ๆ จะต้องเป็นหน้าที่ของลูกผู้หญิงอย่างแน่นอน จนดูเหมือนว่าผู้ชายอีสานในอดีตจะไม่ทำเรื่องเหล่านั้นกันเลย เพราะพบว่ามีการกล่าวในเชิงปราม ไม่ให้ผู้ชายทำงานทอผ้าว่า ถ้าจะไปทอผ้าแล้วจะ "หากินหมาน" ในทำนองว่า จะหากินไม่ขึ้น ไม่เป็นมงคลแก่ตัวและครอบครัว ถือว่าเป็นการทำงานผิดหน้าที่ แต่จากการสังเกตชาวบ้านทั่วไป กลับพบว่า การทอผ้าจะต้องใช้เครื่องมืออุปกรณ์หลายอย่างที่ทำได้ด้วยไม้ที่ต้องอาศัยแรงงานฝีมือของผู้ชายเป็นสำคัญ เช่น การทำโง้งหูก (ก็ทอผ้า) หลา อัก อิว กง หลักเผื่อ พวงสาว ฯลฯ ตลอดจน การบำรุงรักษาซ่อมแซมอุปกรณ์ทั้งหลายที่ใช้ในการทอผ้าด้วย และนอกจากนี้ผู้ชายยังช่วยงานเกษตร คือปลูกต้นหม่อนให้ด้วย

หน้าที่ของลูกผู้ชายดังกล่าวข้างต้น เป็นการให้ความสำคัญกับพ่อบ้าน แต่ถ้าจำเป็นก็อาจจะ ขอให้พี่ชาย น้องชาย หรือลูกชายเป็นผู้ทำให้ก็มีบ้าง และเคยมีพบว่า ถ้าสุดวิสัยไม่มีใครจริง ๆ แม่บ้านก็ลงมือซ่อมแซมเอง หรือขอร้องให้เพื่อนบ้านทำให้อาจจนถึงขอซื้อก็มี

ความเชื่อเกี่ยวกับผ้าในวิถีชีวิต

ปกติแล้วความเชื่อต่าง ๆ ไป มักจะอยู่ในรูปของข้อห้าม หรือสิ่งที่ไม่ควรกระทำ ที่ชาวบ้านอีสานรู้จักกันในนาม "คะลำ" หรือ "ชะลำ" แต่ก็มีความเชื่อบางอย่างที่มีนัยบ่งบอกชี้แนะ ให้ปฏิบัติ ซึ่งความเชื่อในวิถีชีวิตของชาวอีสานที่เกี่ยวกับการทอผ้า ก็มีอยู่ทั้งสองลักษณะ ปรากฏในหลายขั้นตอนของการทอผ้า เช่น

ในขั้นตอนการเลี้ยงไหม หลายแห่งเชื่อว่าถ้ามีวัตถุมงคลเก็บรักษาไว้ที่ "แข่งม่อน" จะทำให้ได้เส้นใยหนา และได้เส้นไหมงามดี และถ้ามีผู้ชายเอา "ตัวบี" หรือ ตัวไหมไปให้ผู้หญิงเชื่อว่าเป็นสิ่งที่จะทำให้ตัวม่อน (ตัวไหม) แผ่ขยายพันธุ์ดี

เมื่อถึงตอนสาวเส้นไหม จะมีข้อห้ามสาวไหม ในวันศีลหรือวันพระ และบางแห่งจะห้ามสาวไหมในวันแม่ คือ วันที่ ๑๒ สิงหาคม ซึ่งเป็นวันเฉลิมพระชนมพรรษาของสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙ ผู้ใหญ่บางคนจะบอกเด็ก ๆ ว่า ถ้าเด็กกินข้าว "ดักแด้" หรือตัวม่อน หรือตัวไหมที่ต้มสาวหลอก จะทำให้เด็กว่ายน้ำเป็น และบางแห่งจะห้ามเอาตัวดักแด้ไปลงน้ำ หรือเอาไปเกี่ยวเบ็ดเป็นเหยื่อปลา เพราะจะทำให้เกิดเหตุร้าย ม้อนเป็นไป

ในขณะที่ย้อมสีเส้นไหมด้วยสีอะไรก็ตาม โดยเฉพาะสีครั้งจะมีความเชื่อหลายอย่างเข้ามาเกี่ยวข้องกับตัว ความเชื่อว่า "สีจะไม่กิน" คือ สีย้อมจะไม่ติด หรือติดไม่ดี ทำให้สีต่าง เช่น ห้ามย้อมสีในวันศีล ห้ามแม่มาน (หญิงมีครรภ์) และผู้ชายคนหัวหงอกและพระเข้าใกล้ ซึ่งสามารถแก้เคล็ด ทำให้ไหมกินสีดีด้วยการให้หญิงแม่มานและผู้ชาย "เลียสี"

ขณะที่ผู้หญิงทอผ้าก็จะมีข้อห้ามหลายอย่าง เช่น ห้ามเด็กหญิงและผู้สาวไปยืน หรือนั่งข้าง ๆ หรือยืนเกาะ โพงทุก โดยเฉพาะกองกางทุก ด้วยเชื่อว่า จะหาด้วยาก ข้อห้ามนี้จะรวมถึงห้ามผู้ชายด้วย และห้ามผู้ชายจับผ้าขณะผู้สาวกำลังทอผ้า ห้ามผู้ชายคันทุก สิบทุก ทอผ้า จะหากินไม่ขึ้น

ถ้าผ้าทอยังไม่เสร็จทั้งเครือ จะห้ามตัดผ้าคาหูก ไม่ว่าจะตัดออกเพื่อใช้เองหรือตัดขายก็ตาม และเมื่อทอผ้าเสร็จจนหมดเครือหนึ่ง ๆ แล้วไปตรงกับวันอังคาร ซึ่งถือว่าเป็นวันแข็ง ห้ามตัดผ้าออกจากฝั่มในวันนั้น ถ้าต้องการเก็บผ้าก็อาจจะยกม้วนผ้าที่ฝั่มม้วน ไม่กำฝั่มออกพร้อมฝั่มทอผ้า

เมื่อนำผ้าไหมไปตัดเย็บเสื้อ ชิน ชัง (กางเกง) แล้ว บางแห่งจะห้ามเย็บขณะที่ยังสวมใส่

อยู่กับตัว ขนาดความยาวของผ้าชิ้นก็มีความเชื่อเรื่อง "โสก" หรือ โศลกที่เป็นมงคลกับเจ้าของ ผู้ใช้สอยด้วย และจะห้ามเริ่มสวมใส่เสื้อผ้าวันแรกในวันอังคาร ซึ่งเป็นวันแข็งและวันแรม ๑๔ ค่ำ หรือ แรม ๑๕ ค่ำ เมื่อนุ่งผ้าชิ้นจะต้องนุ่ง "ชิ้นซ้อน" คือ มีชิ้นทับในด้วย ทั้งยังห้ามนุ่งชิ้นผืนเดียว เดินผ่านหน้า "ห้องเปิง" (ห้องเปิดโล่งเป็นห้องผู้หลักผู้ใหญ่ของบ้านนอน) และเวลานุ่งก็ต้องนุ่ง บ้ายหน้าให้ "ตีนชิ้นให้ล่าเพียง" เสมอกัน ดังคำกล่าวที่ว่า "ตีนผมให้ล่าเกียง ตีนชิ้นให้ล่าเพียง" และถ้าจะเอาผ้าชิ้นไปตากผึ่ง ห้ามตากไว้ในที่สูง และบริเวณหน้าเรือน จนที่สุดเมื่ออยู่ในสภาพ ปลดระวางใช้แล้ว ก็ยังห้ามนำไปใช้ทำเป็นผ้าขี้ริ้ว

นอกจากนี้ชาวบ้านอีสานก็ยังมีความเชื่อว่า เวลาคลอดลูกควรเอาผ้าชิ้นของแม่ ซึ่งถือว่าเป็น "มูนมิ่ง" เป็นมรดกที่เป็นมงคลมานุ่งตอนคลอด บางคนก็จะใช้ตีนชิ้นล้างน้ำแล้วเอาน้ำมากิน ด้วยความเชื่อว่าจะทำให้คลอดลูกง่าย

ในส่วนที่ดูเหมือนจะเป็นความเชื่อเรื่องสภาพของบุคคลในสังคม คือ ชาวบ้านทั่วไป จะไม่ใช่ไหมคำใหม่เงินทอผ้า ถ้าต้องการจะใช้ก็จะใช้เส้นไหมสีเหลืองแทน

ความเชื่อที่เกี่ยวกับศาสนาก็มีอยู่บ้าง เช่น เชื่อกันว่าถ้าใช้ผ้าหรือหมอนถวายพระ จะได้ บุญกุศลแรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งผ้าไหม ซึ่งเป็นผ้าที่ทำได้ยาก มีความคงทน สวยงาม จึงมีการนำ ผ้าไหมใหม่ที่ยังไม่ได้ใช้ไปถวายวัด เพื่อใช้ทำเป็นผ้าห่อคัมภีร์หนังสือใบลาน เชื่อว่าเป็นการช่วย รักษาความรู้ สติปัญญาเพื่อลูกหลาน และช่วยสืบทอดพุทธศาสนาไปพร้อม ๆ กัน แต่ก็มีผู้เฒ่าบางคน ที่เคยเป็นเด็กอยู่ในคุ้ม "โอง" ของเจ้านายเมืองอุบลฯ คือ กลุ่มชนชั้นปกครองที่เรียกว่า "อัญญาสี" ให้ความเห็นว่าที่ตื่อนำผ้าไปถวายวัดนั้น เหตุหนึ่งก็ด้วยเชื่อว่าการทอผ้าไหมจะต้องฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ตัวม้อน (ตัวไหม) เป็นจำนวนมาก จึงจะได้ผ้าไหมที่สวยงาม การกระทำเช่นนี้จึงเหมือนเป็นการ ไถ่บาป

ประ โยชน์ใช้สอยของผ้าไหมในวิถีชีวิต

ปกติการพิจารณาหน้าที่หรือประโยชน์ใช้สอยของผ้าทั่วไปนั้น ก็จะพิจารณาใน ๒ ด้านหลัก คือประโยชน์ในสอยในชีวิตประจำวัน และประโยชน์ใช้สอยในพิธีกรรม ตามความเชื่อที่ใช้กันในรูปแบบ ของการแต่งกายในงานประเพณีต่าง ๆ แต่ในกรณีศึกษาผ้าไหมในวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ไท-ลาว

สายเมืองอุบลฯ นี้ คงต้องพิจารณาประโยชน์ใช้สอยในวิถีชีวิตของคน ๒ กลุ่มเป็นพื้นฐาน คือ กลุ่มเจ้านายที่เรียกกันว่าอัญญาสี่ และกลุ่มชาวบ้านทั่วไป

เรื่องการใช้เสื้อผ้าเครื่องแต่งกายของกลุ่มเจ้านาย หรือกลุ่มอัญญาสี่* ของหลาย ๆ หัวเมืองที่แยกออกจากเมืองอุบล เช่น เมืองขอนแก่น เมืองชนบท ฯลฯ ดูเหมือนว่าจะไม่พบหลักฐานที่ชัดเจน ซึ่งอาจจะเนื่องจากเป็นเมืองเล็ก ๆ ที่แยกออกไปตั้งเมืองใหม่ภายใน และปกครองดูแลอยู่กันตามปกติธรรมดาทั่วไป มีชุมชนเมืองอยู่ในปกครองไม่มากนัก และคงจะไม่มีความสัมพันธ์กับเมืองหลักอย่างแน่นแฟ้น ต่างจากเมืองอุบลที่เป็นเมืองสำคัญชายเขตอำนาจจำปาสัก ที่ราชสำนักธนบุรี และรัตนโกสินทร์ให้ความสำคัญหลายด้าน ประกอบกับคนในกลุ่มเจ้านายเองก็มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ กับคนในราชสำนักจำปาสักอย่างแน่นแฟ้น โดยการแต่งงานด้วย และภายหลังก็มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับกลุ่มเจ้านายระดับข้าหลวงต่างพระองค์ จากราชสำนักกรุงเทพฯ อีก ฯลฯ จึงทำให้คนในกลุ่มเจ้านายเมืองอุบลมีความภาคภูมิใจที่จะรักษาสถานภาพไว้และมีการกระทำที่พอมองเห็นได้ถึงความแตกต่างกับชาวบ้านทั่วไป ซึ่งเห็นได้จากเสื้อผ้า การแต่งกาย ฯลฯ และได้มีการรักษาหลักฐานไว้หลายอย่าง เช่น บันทึกลายพระหัตถ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ และคำบอกเล่าของเชื้อสายกลุ่มเจ้านายเมืองอุบล เกี่ยวกับการแต่งกายและความสัมพันธ์ต่าง ๆ กับจำปาสักและกรุงเทพฯ เป็นต้น

*อัญญาสี่ หมายถึง ตำแหน่งสูงสุดของเมืองทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือ เจ้าเมืองอุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร เจ้าเมือง เป็นผู้มีอำนาจเด็ดขาดในการบริหารหรือสั่งการทั้งปวง มีคัมภีร์ชาพวกอัญญาสี่และกรมการเมือง ตลอดถึงข้าราชการในเขตปกครองทุกคน รับผิดชอบในการกำจัดการทุกข์แก่ประชาชนทั่วเขตแคว้นของตน อุปฮาด คือ รองเจ้าเมือง ตำแหน่งนี้หน้าที่ปฏิบัติราชการแทนเจ้าเมือง เมื่อไม่อยู่ ป่วย หรือได้รับมอบหมาย ตาย ทั้งยังเป็นที่พักอาศัยอันดับหนึ่ง ของเจ้าเมือง เป็นผู้รวบรวมส่งสาอากร ความคุมและวางระเบียบให้ใช้สิ่งของแทนภาษีอากร ได้แก่ หมากแฉ่ง (ผลเร็ว) เกลือ นริก กระจวาน ครั่ง ไหม ฯลฯ ภาษีอากรที่เก็บนั้นแบ่งส่งเข้าไปยังกรุงเทพฯ ปีละครั้ง หรือสองครั้ง ทั้งยังมีอำนาจเกณฑ์ราษฎรไปเป็นทหารในยามสงคราม ตามคำสั่งจากรัฐบาลกลาง ราชวงศ์ คือ เชื้อวงศ์ของเจ้าเมือง หรือ อุปฮาด แต่งตั้งจากญาติวงศ์ระดับผู้ใหญ่หรือผู้อาวุโส ไม่นิยมแต่งตั้งจากผู้ที่มีเชื้อสายอัญญา และราชบุตร

โดยพื้นเพเดิมของพระตาก็คือ เจ้านายที่เป็นสามัญชนในราชสำนักเวียงจันทน์ แล้วมาใกล้ชิดกับเจ้าไชยกุมารในฐานะขุนนางชั้นผู้ใหญ่แห่งจำปาสัก แต่ชีวิตหักเหจนต้องเร่ร่อนไปตั้งตัวตามหัวเมืองต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา ที่มีความใกล้ชิดกับประชาชนที่อยู่ในฐานะชาวบ้านทั่วไปจนถึงขั้นลูก และจนกระทั่งใกล้ชิดเป็นเครือญาติกับกลุ่มเจ้านายจำปาสักก่อน จึงทำให้ชวนเข้าใจว่าคนในกลุ่มเจ้านายที่อยู่กันตามคุ้มในโฮงต่าง ๆ ของเจ้านายเมืองอุบลระยะนั้น ก็คงจะต้องตำทักทอผ้าใช้กันเองบ้าง หรือไม่ก็อาจจะใช้ให้บ่าวไพร่ทอให้บ้าง และคงต้องใช้เสื้อผ้าเครื่องแต่งกายประเภทชิ้นหมี่ ชิ้นคั้น และอื่น ๆ คล้ายคลึงกันกับชาวบ้านทั่วไปเป็นส่วนใหญ่มากกว่า

สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้ส่งสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ เป็นข้าหลวงใหญ่ต่างพระองค์ประจำอยู่ที่เมืองอุบลฯ และได้หม่อมเจียงคำ หลานราชบุตรส่วยเป็นชายา จึงน่าที่จะได้รับอิทธิพลการใช้ชีวิตด้านต่าง ๆ รวมทั้งการใช้สอยเสื้อผ้าเครื่องแต่งกายให้แตกต่างไปจากชาวบ้านบ้าง จึงพบว่าผู้หญิงในกลุ่มเจ้านายเมืองอุบลฯ ระยะนั้นหันมานิยมใช้ "ผ้าชิ้นยก" และ "ผ้าชิ้นเม็ก" แทนผ้าชิ้นหมี่ ชิ้นคั้น ฯลฯ ซึ่งผ้าชิ้นยกจะเป็นผ้าชิ้นใหม่สีพื้นธรรมดา แต่จะใช้ไหมคำหรือไหมเงินทอแทรกคั้น ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียกว่า "ผ้าเยียรบับลาว" หรือไม่ก็จะใช้ไหมคำไหมเงินทอยกดอกทั้งผืน ด้วยวิธีเดียวกับการเก็บซิด ซึ่งไม่มีลักษณะคล้ายคลึงกับผ้าชิ้นทางเมืองจำปาสักที่เรียกว่า "ตีนตวย" ที่ปลายตีนชิ้นเป็นริ้วเส้นยาวมากกว่าปกติ และน่าเชื่อได้ว่า ผ้าไหมทั้งสองชนิด กลุ่มเจ้านายมักใช้ในโอกาสพิเศษ

แต่อย่างไรก็ตาม ล้างผ้าชิ้นใหม่เพียง ๒ ชนิดนี้ ย่อมไม่เพียงพอที่จะใช้สอยในชีวิตทั้งหมด จึงน่าที่จะต้องมีผ้าไหมอื่น ๆ ที่ใช้อยู่ด้วย ส่วนจะเป็นผ้าไหมชนิดไหนนั้น ถ้ามองบนพื้นฐานของกลุ่มเจ้านายที่เคยเป็นสามัญชนมาก่อน และความสัมพันธ์ที่มีกับชาวบ้านอย่างใกล้ชิดแล้ว ก็น่าที่จะมีผ้าไหมทั่วไปของชาวบ้านรวมอยู่ด้วย เพราะจะช่วยทำให้กลุ่มเจ้านายมีโอกาสเลือกใช้ผ้าไหมในชีวิตได้มากขึ้น เช่น ผ้าชิ้นมัดหมี่หรือผ้าชิ้นไหมกอม ผ้าชิ้นทิว หรือผ้าทิว ผ้าชิ้นคั้นและผ้าชิ้นหมี่ เป็นต้น

ส่วนวิถีชีวิตของชาวบ้านทั่วไป ต้องทำงานทุกอย่างเพื่อหาอยู่หากิน จึงจำเป็นที่จะต้องซื้อเสื้อผ้าที่ใช้สวมใส่ทำงานเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะผ้าฝ้ายที่มีความเหมาะสมกับลักษณะงาน ส่วนผ้าไหมนั้นก็จะใช้ไหมชั๊กะเพย ซึ่งเป็นไหมชั้น ๔ อันเป็นไหมที่ชาวบ้านถือว่าเป็นไหมที่มีคุณภาพต่ำที่สุด

ค่านิยมเรื่องความงามและสภาพภาพการใช้สอยผ้าไหมในสังคม

ดูเหมือนจะเป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่า เรื่องเสื้อผ้าเครื่องแต่งกายส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องของผู้หญิง และเป็นที่ยอมรับกันอีกว่า สภาพภาพการใช้สอยผ้าไหมของผู้หญิงทั่วไปนั้น มักจะเน้น "ชิ้น" มากกว่า "เสื้อ"

ในแง่ค่านิยมทางความงามของผ้าชิ้นไหมทั่ว ๆ ไป ที่กลุ่มสังคมยอมรับว่า เป็นผ้าไหมงาม จะต้องทอด้วยไหมน้อย ซึ่งจัดว่าเป็น "ยอดแห่งไหม" เป็นไหมชิ้นหนึ่งที่มีคุณภาพและความงามเหนือกว่าไหมเลย (ไหมรวด) ไหมลืบ และไหมชั๊กะเพย ซึ่งจะเป็นผลให้เนื้อผ้าดีและเรียบเพราะไหมน้อยจะมีเส้นเล็กบางมีปมปมที่จะเป็นตำหนิน้อยมาก

นอกจากนี้ จะต้องทอให้แน่นซึ่งจะต้องใช้ "ฝีม้วน" คือ ฝีมที่มีพันถี่ หน้าฝีมเรียบ เวลาทอผ้าสามารถทอกระแทกแรง ๆ ด้วยน้ำหนักเสมอกัน ถ้าต้องการเนื้อผ้าหนาจะต้องใช้ไหมน้อย เส้นควมก่อน หรือจะเส้นก้อม (เส้นก้อม) ให้เป็นผ้ามัดขมิ้นหรือผ้าทางกระรอกก็ได้

ถ้าเป็นผ้าชิ้นไหมที่ยอมรับกันว่ามีดอกลายงามแล้ว จะต้องมัดหมี่ลวดลายต่าง ๆ ให้เป็นดอกลายที่ชัดเจนเห็นเต็มลาย ต่อเนื่องกันไม่ขาดตอน สีเส้นของดอกลายต้องไม่เลอะเลือนใส่กัน ส่วนใหญ่จะนิยมดอกลายขนาดเล็กกันมากกว่า

เป็นที่น่าสังเกตว่า การทอผ้าไหมบางส่วนจะเกี่ยวข้องกับสภาพทางเพศอยู่ด้วย คือ พบว่ามีไหมหลายชนิดถูกกำหนดหน้าที่ไว้ให้เหมาะสมกับการใช้ของชายหญิงอยู่แล้ว เช่น ผ้าใส่รองผ้าแพด้า หรือผ้าขาวม้าเป็นผ้าสำหรับผู้ชาย ส่วนผ้าชิ้น ผ้าเบี่ยงเป็นผ้าสำหรับผู้หญิง เป็นต้น

สภาพภาพของผ้าไหม ในอีกด้านหนึ่ง คือ การใช้ผ้าไหมในโอกาสพิเศษของชีวิต เช่น ใช้นุ่งห่มในงานบุญประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ ทั้งในพิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับชีวิตและงานบุญประเพณีทางศาสนา รวมทั้งใช้ผ้าไหมต่าง ๆ มอบเป็นของขวัญ ของที่ระลึกและเป็นการแสดงมุทิตาจิตต่อญาติผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือ ตลอดจนใช้ผ้าไหมถวายวัดเพื่อให้พระใช้สอยทั่วไปตามต้องการ และใช้เป็นผ้าทอหนังสือผูกโบราณ จนกล่าวกันในเรื่องบรมสังฆอนเพื่อพัฒนาคนว่า "ถ้าอยากได้วิชา ให้แก้ผ้าในวัด" หมายถึงถ้าหากอยากได้วิชาความรู้ ก็ให้ไปแก้มัดผ้าทอหนังสือโบราณที่เก็บรักษาไว้ในวัดเพื่อศึกษาค้นคว้านั่นเอง

ผ้าไหมกับความสัมพันธ์ของชุมชน

วัฒนธรรมการทอผ้าเป็นปัจจัยหนึ่งในหลาย ๆ ปัจจัยในสังคม ที่ทำให้เกิดการติดต่อสัมพันธ์กันหลายด้าน ทั้งด้านระบบครอบครัว เครือญาติ เศรษฐกิจ ความเชื่อ การปกครอง การศึกษา และสร้างความสัมพันธ์ให้กับผู้คนหลายระดับ ทั้งภายในชุมชนด้วยกันเองและระหว่างชุมชน รวมทั้งระดับชาวบ้านกับกลุ่มเจ้านาย

ความสัมพันธ์กันในระดับชุมชนด้วยกันเอง จะพบเห็นได้จากการทอผ้าเพื่อใช้สอยกันในครอบครัว บางส่วนใช้ในงานบุญประเพณีพิธีกรรมความเชื่อต่าง ๆ ใช้ในพิธีสมมาญาติผู้ใหญ่ในพิธีแต่งงาน ซึ่งฝ่ายเจ้าสาวเป็นผู้จัดหา ทำให้มีการอบรมสั่งสอนทางสังคมในด้านการถ่ายทอดวิชาการทอผ้า ตามค่านิยมและการแบ่งหน้าที่แรงงาน ในสังคม มีการแลกเปลี่ยนความคิดสร้างสรรค์และประสบการณ์ในด้านต่าง ๆ

ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างผู้น้อยกับผู้ใหญ่ เมื่อมีการแต่งงาน ซึ่งส่วนมากมักเป็นการแต่งงานข้ามชุมชนต่างเผ่าพันธุ์ พิธีสมมาจะเป็นสื่อในการแลกเปลี่ยนเครื่องกิน เครื่องใช้ที่จำเป็นและสิ่งของที่ต้องการ ด้วยการตกลงกันเองด้วยความพอใจของทุกฝ่าย ตลอดจนการถ่ายทอดวิชาการทอผ้า และการมอบมรดกวัสดุอุปกรณ์ พวกเครื่องมือทอผ้าจากแม่ย่าให้กับลูกสะใภ้ที่อยู่ต่างชุมชน

สำหรับความสัมพันธ์ระดับชาวบ้านกับคนกลุ่มเจ้านายนั้น ที่เห็นได้ชัดก็คือ การใช้ผ้าไหมและผ้าอื่น ๆ ส่งส่วยเมืองหลวงโดยผ่านเจ้านายในกลุ่มอำญาสี่ เพื่อผลทางด้านการเมืองการปกครองและเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าสนใจศึกษาผลกระทบต่อการปรับตัวหลายด้านของชาวบ้าน โดยเฉพาะยึดต่อไปด้วย สำหรับกรณีชาวบ้านและกลุ่มเจ้านายเมืองอุบลฯ นั้น ทำให้เห็นความสัมพันธ์ของคนสองระดับได้จากที่มีการแลกเปลี่ยนความคิด แรงงาน วัสดุ เทคนิควิธีการ ตลอดจนผลิตผ้าทอ และการยอมรับสภาพของกันและกัน โดยมีกลุ่มเจ้าเมืองเป็นสื่อกลางระหว่างชาวบ้านกับราชสำนัก ในลักษณะการเผยแพร่ออกไปในวงกว้างมากขึ้น และเป็นผลให้เกิดการติดต่อที่นำการเปลี่ยนแปลงมาสู่การทอผ้าใช้สอยกันในสังคม ทั้งระดับชาวบ้านทั่วไป และระดับเจ้านายได้ไม่น้อย เช่น กลุ่มเจ้านายยอมรับผ้าทอของชาวบ้านมาใช้สอยในวิถีชีวิตมากขึ้น ชาวบ้านเองก็ยอมรับการใช้ผ้าทอบางอย่างที่แสดงสถานภาพของกลุ่มเจ้านาย เมื่อเห็นบางอย่างดีงามแล้วอยากทำบ้างก็จะเสี่ยงการกระทำไปบ้างเล็กน้อย ดังกรณีการใช้ไหมคำของกลุ่มเจ้านาย ชาวบ้านจะใช้สีเหลืองแทน เป็นต้น

ประเภทของผ้าที่ใช้ในวิถีชีวิต

ผ้าที่ใช้ในวิถีชีวิตของคนไทยกลุ่มชาติพันธุ์ไท - ลาว

ผ้าเป็นสิ่งจำเป็นพื้นฐาน ที่มีบทบาทในชีวิตของคนทั้งหญิงและชาย ตั้งแต่เกิดจนตาย จึงได้มีผ้าทอที่กำหนดการทอและประโยชน์ใช้สอยที่แน่นอนไว้ อาทิ ผ้าซิ่น ผ้าโสร่ง ผ้าขาวม้า ผ้าห่ม ผ้าเบี่ยง ผ้ายาวและผ้าแพแย่ง ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นผ้าหลัก ผ้าอื่น ๆ นอกจากนั้นล้วนเป็นการประยุกต์จากการทอผ้าพื้น ผ้าขิด ผ้ามัดหมี่ เพื่อประโยชน์ใช้สอยตามความเหมาะสม เช่น ทำเป็นที่นอน หมอน มุ้ง ผ้าม่าน ผ้าอ้อม ผ้าห่อกระดูก ผ้าห่อคัมภีร์ เป็นต้น

จากการศึกษาสำรวจการใช้ผ้าในอดีตของกลุ่มชาติพันธุ์ไท - ลาว พบจะจำแนกออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. ผ้าในวิถีชีวิต ที่ใช้กันตามปกติอันได้แก่ ผ้าซิ่น ผ้าโสร่ง ผ้าขาวม้า ผ้าใส่ปลาไหล ผ้าห่ม ผ้าแพเบี่ยง ผ้ายาว ผ้าแพแย่ง ผ้าพาดไหล่ ผ้าอ้อม ผ้าเบาะ ผ้าอู่ ผ้าแพมม่น หมอน พูก มุ้ง ม่าน ผ้าสมมา ผ้าห่อศพ ผ้าปิดหน้าศพ ผ้าตอยศพ ผ้าพาดโรงศพ ผ้าห่อกระดูก ผ้าห่มอน ผ้าแผ้ว ถุง ไถ่ ย่าม ผ้านั้นเงินแม่

๒. ผ้าในพิธีกรรม อันได้แก่ ผ้าซื่อนขวัญ ผ้าในพิธีสะเดาะเคราะห์ ผ้าเชียงซ้อง ผ้ายันต์ ผ้าที่ถวายเป็นเครื่องบูชา ผ้าใส่ค้าย ผ้าเอ็งไฟ

๓. ผ้าในพิธีทางพุทธศาสนา ได้แก่ ผ้าพระเวด ธงพระเวด ผ้านุ่งนาค ผ้าปกหัวนาค ผ้าพระบฏ ผ้าห่อคัมภีร์โบราณ ผ้าประดับเสาศาลาวัด ผ้ากฐิน ผ้าบังสุกุล ผ้าอาบน้ำฝน

ผ้าในวิถีชีวิต

ผ้าซิ่น เรียกสั้น ๆ ว่า "ซิ่น" เป็นผ้าเย็บตะเข็บข้างเป็นแถบ สำหรับผู้หญิงนุ่ง ผ้าซิ่นมีขนาดความสั้นยาวและกว้างแคบแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับผู้นุ่งรวมทั้งโอกาส เวลา และสถานที่ในการใช้ แต่โดยทั่วไปวิธีการนุ่งจะทบจากขวาไปซ้ายหรือซ้ายไปขวาก็ได้ โดยเห็นชายพกไว้ที่เอวให้เชิงหรือตีนซิ่นเสมอกัน โดยปกติต้องนุ่งให้ชายถึงข้อเท้าจึงจะถือว่าสุภาพเป็นกุลสตรี นอกจากขณะทำงานจึงจะอนุโลมให้นุ่งซิ่นสั้นกว่าปกติได้

ผ้าซิ่นมีความสำคัญเพราะเป็นเครื่องขึ้นบ่งถึง สถานภาพทางสังคมและแหล่งกำเนิดของกลุ่มชน ลักษณะที่เห็นเด่นชัดที่สุดคือ วัสดุที่ใช้ทอ และความยากง่ายของลายที่ปรากฏบนผืนผ้า

โครงสร้างของผ้าซิ่น ประกอบด้วย ๓ ส่วน คือ

๑. ส่วนเอว เรียกว่า หัวซิ่น
๒. ส่วนกลาง เรียกว่า ตัวซิ่น
๓. ส่วนตีน เรียกว่า ตีนซิ่น

ส่วนเอว ที่เรียกว่า หัวซิ่น เป็นส่วนที่แสดงความสามารถในเชิงทอ หากผู้ทอมีฝีมือ นิยมทอจกตาว่า ที่ฝีมือรองลงมาจะทอชิดกัน และที่ง่ายที่สุด คือ ทอสีพื้นที่พวกบ่าวไพร่ใช้กัน ซึ่งถือว่ามีฝีมือ

ส่วนกลาง ลักษณะเด่นของซิ่น มักจะทอลายตามยาว มีใช้ซิ่นลายขวางแบบภาคเหนือ ลายที่นิยมมากคือ ลายสร้อยดอกหมาก ซิ่นหมี่ตัน ซิ่นทิว และซิ่นมัดไม

ส่วนตีน นิยมตีนสั้น ๆ ประมาณ ๑" - ๔" ที่พบเห็นมาก คือ ตีนชิดทอปราสาท และ ตีนตวย

ตัวอย่างซิ่นที่มีลักษณะเด่นของเมืองอุบลฯ

๑. ซิ่นลายสร้อยดอกหมาก หรือลายดอกหมากเป็นลายแถวแนวตั้ง มักทอขยกลายด้วยดินทองหรือดินเงิน นิยมใช้ในสตรีระดับเจ้านายชั้นสูงและสตรีระดับกลาง

๒. ซิ่นมุก เป็นซิ่นทอลายขวางสลัดอกมุก กล่าวกันว่า ทอยากมาก ในจังหวัดอุบลราชธานีในปัจจุบัน มีผู้ทอได้คนเดียวชื่อญาแม่เลื่อน เป็นสตรีชั้นสูงลูกหลานเจ้าเมืองอุบลฯ (ต่อมาเสียชีวิตแล้ว) จากการสอบถามขณะนี้ที่อุบลฯ พบซิ่นมุกจากฝีมือการทอของท่านผู้นี้เพียง ๒ ผืน ซึ่งเจ้าของคือ นางสงวนศักดิ์ คุณผล ได้มอบให้เป็นสมบัติของพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอุบลราชธานี นับว่าเป็นประโยชน์แก่เยาวชนและผู้สนใจทั่วไปเป็นอย่างยิ่ง

๓. ซิ่นทิว ผู้สวมใส่มักอยู่ในวัยกลางคนขึ้นไป ในหมู่วิญญู่นสาวไม่นิยมสวมใส่ ถือกันว่า "ซิ่นทิวเป็นซิ่นผู้เฒ่า" หรือ ซิ่นคนแก่ ปัจจุบันไม่นิยมทอ เพราะขั้นตอนการทอยุ่งยาก ยังไม่พบว่าจังหวัดอื่นมีการทอซิ่นชนิดนี้

๔. ซิ่นมัดไม ผู้รู้อธิบายว่า มัด หมายถึง การพันเกี่ยวกัน โดยใช้ไหม ๒ เส้นขึ้นไป

ฝันเป็นเกลียวเป็นเส้นเดียวกัน ต้องใช้เวลาในการเตรียมการและจำนวนเส้นไหมเพิ่มกว่าปกติ แต่เมื่อปั่นได้แล้วจะมีลักษณะเด่นสวยงาม เนื้อผ้าแน่นสวยแปลกตาจากไหมต่างสี ยังไม่พบวิธีการทอชิ้นชนิดนี้ในจังหวัดอื่นเช่นเดียวกับชิ้นทิว

๕. **ชิ้นจก** คือ ชิ้นที่ทอให้เกิดลวดลายเฉพาะจุดเป็นช่วง ๆ และสามารถสลับสีลวดลายได้หลายสี

๖. **ชิ้นขีด** บางแห่งใช้ "ขีด" หมายถึง การซ้อนชั้น สะกิดชั้น แล้วสอดเส้นด้ายพุ่งตามแนวชั้นที่ถักถึงชั้นนั้น จึงหวะการสอดเส้นด้ายพุ่ง ซึ่งทิศทางไม่เท่ากัน ทำให้เกิดลวดลายรูปแบบต่าง ๆ

๗. **ชิ้นมัดหมี่** หมายถึง การชิงเส้นด้าย และมัดเป็นลวดลายก่อนนำไปย้อมทำให้เกิดลวดลายตามต้องการตามด้ายเส้นพุ่ง

การนุ่งผ้าชิ้น

การนุ่งผ้าชิ้นนั้นเป็นที่ยอมรับกันเป็นส่วนใหญ่ว่า นิยม"นุ่งพก" ซึ่งเป็นค่านิยมทางความงามไปพร้อม ๆ กัน โดยหญิงสาวจะพยายามเก็บชายพกตรงส่วนเอวหรือให้เห็นชายพกบ้างเล็กน้อย แต่คนที่แต่งงานแล้วและผู้เฒ่า มักจะนุ่งให้มีชายพกห้อยออกมาให้เห็นมากกว่า เพราะนอกจากจะแน่นไม่หลุดง่ายแล้ว ยังใช้ประโยชน์เล็ก ๆ น้อย ๆ ได้อีกด้วย เช่น ใส่หมาก พลุ เงิน ผักหญ้า กบ เขียด เป็นต้น

ส่วนตรงปลายสุดของตีนชิ้น จะต้องนุ่งให้ลำเพียง จึงจะถือว่านุ่งผ้าเป็น นุ่งงามและเรียบร้อยด้วยการนุ่งพับบ้ายหน้าผ้าชิ้นเสมอเป็นแนวเดียวกัน ต้องไม่ให้เหลื่อมกันเป็น "เตี้ยว" ซึ่งท่านว่าไม่เหมาะสม ไม่สุภาพเรียบร้อย

สถานภาพการนุ่งผ้าชิ้นที่เห็นว่าสุภาพเรียบร้อยอีกลักษณะหนึ่งคือ การนุ่งผ้าชิ้นที่นิยมใช้ผ้าฝ้ายขาวหรือผ้าชิ้นใหม่เก่า ๆ นุ่งไว้ข้างในเหมือนผ้าซับ แล้วนุ่งผ้าหมีไหมผืนใหม่ไว้ข้างนอก จะกลายเป็นค่านิยมความเชื่อ ห้ามลูกสะใภ้ นุ่งผ้าชิ้นผืนเดียวเดินผ่านหน้า "ห้องเบิง" เพราะถือว่าเป็นการไม่เคารพยำเกรง และลบหลู่ผู้ใหญ่ของบ้าน นับเป็นความเคียดชังที่ต้องนุ่งชิ้นซ้อน จนรู้สึกว่ "นุ่งชิ้นผืนเดียว เขี้ยวไม่เป็น"

การแต่งกายของผู้หญิงนอกจากผ้าชิ้นแล้ว จะมีผ้าคาดอก(อั้งเอ็ก) ถ้าไปในพิธีงานบุญ

จะใช้ผ้าเบี่ยงทอลายขีดทึมเบี่ยง (เบี่ยงบาย) หรือพาดป่า ผ้าซับที่นุ่งโดยปกติจะนุ่งยาวกรอมเท้า การนุ่งสั้นจะใช้เฉพาะกรณีที่ต้องการความคล่องตัวขณะทำงาน เช่น ตำข้าว และ ลงนา เป็นต้น

ผ้าโสร่ง

ผ้าโสร่ง เป็นผ้านุ่งสำหรับผู้ชายในสมัยโบราณเช่นเดียวกับผ้าซิ่น ซึ่งเป็นผ้านุ่งของผู้หญิง ผ้าโสร่งนิยมทอด้วยไหมเนื้อหนา ขนาดความยาวประมาณ ๒ เมตร กว้าง ๑.๒๐ เมตร ทอเป็นตาสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาด ๓ x ๓ นิ้ว หรือ ๓.๕ x ๓.๕ นิ้ว สลับสี ที่นิยมใช้มีสีเหลือง สีแดง สีเขียว ผ้าโสร่งจะเย็บเป็นถุง เวลานุ่งจะเหน็บชายพกด้านหน้า แม้ในปัจจุบันมักจะนิยมใช้ผ้าโทเร แทนไหม แต่ขนาดและสีสรรไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปมากนัก ผู้ชายในสมัยโบราณนิยมนุ่งผ้าผืนเดียว เปลือยอก

ผ้าขาวม้า

ผ้าขาวม้า เป็นผ้าส่านัดประ โยชน์ผู้ชายใช้นุ่งเดี่ยว คาดเอว พันรอบศีรษะ พาดไหล่ ใช้เป็นผ้าเช็ดตัว ผูกอุ้งให้ลูกนอน นิยมทอด้วยผ้าไหม และผ้าฝ้าย (ปัจจุบันมีผ้าโทเร) ทอเป็นตาสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาดตั้งแต่ ๑.๕ นิ้ว ถึง ๓ นิ้ว ขนาดกว้างของผ้าประมาณ ๑.๕ - ๒ ฟุต ยาว ๒ - ๒.๕ เมตร แต่เดิมจะใช้เฉพาะสีขาว, ดำเท่านั้น เหลือตรงเชิงผ้าทั้งสองด้านไว้ข้างละ ๑ ฟุต ทอเป็นริ้วยาวสีขาวสลับดำ ปัจจุบันนิยมใช้สีแดง, ดำ, เขียว และขาว ผ้าขาวม้าใหม่ใช้ในพิธีกรรมต่าง ๆ ใช้เป็นผ้าเบี่ยงสำหรับนาค

ผ้าใส่ปลาไหล

ผ้าใส่ปลาไหล มีลักษณะความกว้างเช่นเดียวกับผ้าขาวม้า แต่ด้านกว้างจะแคบกว่า อยู่ระหว่าง ๑ - ๑.๕ ฟุต ความยาวประมาณ ๑.๗๕ เมตร นิยมทอด้วยไหมเป็นริ้วตามทางยาว ทอสลับสี เช่น สีแดง สีเขียว สีชมพู สีเม็ดมะขาม ตรงชายผ้าทั้งสองข้างซึ่งมีความยาวประมาณ ๑ ฟุต จะทอลายขีดคั่น ประโยชน์ใช้สอย ชายหนุ่มใช้คล้องคอหรือคาดเอวเวลาไปเที่ยว "เล่นสาว" (เกี้ยวสาว) สำหรับผู้ชายสูงอายุใช้เป็นผ้าพาดป่า ผ้าคาดเอว และผ้าเบี่ยง นิยมทอกันในแถบอีสานใต้

ผ้าท่อม

ผ้าท่อมเป็นผ้าที่ทอด้วยฝ้ายเนื้อหนา เรียกว่า ผ้าเหยียบ หรือผ้าสี่เขา หกเขา ทำเป็นลายยกดอก อาทิ ลายสอง ลายดอก (ดอกแก้ว) ในสมัยโบราณการทอผ้าท่อมจะใช้เพียงสองสี คือ สีฝ้ายธรรมชาติ (สีขาวนวล) กับสีคราม ทุกครัวเรือนจะทอผ้าท่อมสำหรับคนในบ้านได้ใช้และมีสำรองสำหรับญาติพี่น้องมาเยี่ยมเยียนได้ใช้ ทั้งยังทอเก็บไว้ใช้ในบางโอกาสที่มีงาน เช่น ทำบุญบ้าน บุญบวช บุญจัน จะใช้ผ้าชนิดนี้สำหรับปูลาดที่นั่งพระและชิงบิตนั่งด้านหลังที่พระนั่งด้วย

ผ้าแพเบี่ยงหรือผ้าเบี่ยง

เป็นผ้าไหมหรือผ้าฝ้ายที่มีขนาดความยาวประมาณ ๒ เมตร กว้าง ๕๐ - ๘๐ ซม. เป็นผ้าที่ผู้ใหญ่ใช้สำหรับท่อมสีในเจียง ไปในงานบุญ งานพิธีต่าง ๆ ผ้าเบี่ยงสำหรับหญิง ลายของกลุ่มชาติพันธุ์ไท - ลาว จะทอด้วยลายขีด ลายไล่ปลาไหล สีเส้นหลากหลายงดงาม ชายทั้งสองข้างอาจทำเป็นชายครุย ส่วนผ้าเบี่ยงสำหรับผู้เฒ่าผู้แก่ใช้ไปทำบุญในวันพระ วันโกน จะใช้ผ้าสีขาว เวลาที่มกราบพระจะลดชายผ้าข้างหนึ่งลงปูสำหรับกราบ ผู้ที่ไม่มีผ้าเบี่ยงอาจใช้ผ้าขาวม้าแทนก็ได้

ผ้ายาว

ผ้ายาว คือผ้าไหมเนื้อดีที่มีความยาวประมาณ ๒.๕๐ - ๓.๐๐ เมตร กว้างประมาณ ๑.๐๐ - ๑.๕๐ เมตร ทอเป็นลวดลายด้วยไหมควบ โดยมากจะเป็นสีเข้ม เช่น ม่วง เขียว สีเม็ดมะปราง ฯลฯ บางแห่งเรียกว่าผ้าหางกระรอก ผ้าม่วง ผ้าวา เป็นผ้าที่แม่จะทอไว้สำหรับให้ลูกชายเพื่อใช้เป็นผ้ารองนาคีในงานบวช และนุ่งเป็นผ้าโจงในงานแต่งงาน ตลอดทั้งใช้คลุมโลงศพของสมาชิกในบ้าน ชาวไท - ลาวส่วนมากมักจะมีผ้ายาวติดบ้านอย่างน้อยครอบครัวละหนึ่งผืน ถือว่าเป็นผ้าหลักของบ้าน

ผ้าแพแย่ง

ผ้าแพแย่ง ได้แก่ ผ้าฝ้ายที่ทอห่าง ๆ เก็บไว้ใช้ประโยชน์ในครัวเรือน เช่น ทำเป็นผ้าสำหรับซักล้าง ปูลาชีวนในหน้าฝน เมื่อน้ำเต็มคันนา ชาวบ้านจะเจาะคันนาระบายน้ำโดยใช้ผ้าแย่งผูกเป็นเหมือนอุ้ให้น้ำไหลผ่าน กุ้ง ปลา บู่ ก็จะไหลไปรวมอยู่ที่ปลายข้างหนึ่งซึ่งผูกไว้กับหลัก ทำให้

สะดวกในการเก็บหรือจับ นอกจากนี้ยังใช้ร่อนแป้ง กรองแป้งทำขนมจีน บุกทำไส้ฝ้ายวม ทำมุ้ง เย็บซ้อนกันทำผ้าหมอน

ผ้าผาดไหล่

ผ้าผาดไหล่ใช้ได้ทั้งผู้หญิงและผู้ชาย สำหรับผู้หญิง เวลาไปทำงานในท้องไร่ท้องนา จะใช้ผ้าขาวม้าผาดไหล่ไว้ข้างหนึ่งสำหรับเช็ดเหงื่อ หรือสำหรับเวลาถลันจากนา พบเห็นแมลง ที่กินได้ ยอดผัก จะเก็บยอดไว้ที่ปลายทั้งสองข้าง ผู้หญิงใช้ผ้าผาดไหล่ในโอกาสจำลอง เช่น ไปช่วยงานเพื่อนบ้าน เป็นต้น ผ้าผาดไหล่สำหรับผู้ชาย ใช้ผ้าขาวม้าผาดไหล่ข้างหนึ่ง เวลาทำงาน จะได้เช็ดเหงื่อ เช็ดปาก หรือบิดไถ่ขึง มด แมลงต่าง ๆ ถ้าไปงานบุญ จะใช้ผ้าขาวม้าใหม่ชนิด ไส้ปลากไหล่เมื่อจะก้มกราบพระจะลดชายผ้าลงใช้รองกราบ

ผ้าอ้อม

เมื่อผู้เป็นแม่ตั้งครรภ์จะคลอด หรือให้กำเนิดสมาชิกใหม่ในครอบครัว การเตรียมตัวจัดหาผ้าอ้อมสำหรับเด็กนั้น ในทุกแห่งที่ไปสำรวจรวมทั้งในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ให้ข้อมูลพอสรุปได้ว่า ผู้เป็นแม่จะเตรียมหาผ้าชิ้นเก่าของแม่ ผ้าโสร่งเก่า หรือผ้าขาวม้าเก่าของพ่อ มาซักแล้วซักเป็นชิ้นชิ้นโดยไม่ต้องเย็บริม หรือที่อื่นใดทั้งสิ้น พบเตรียมเอาไว้ ถ้าคลอดลูกออกมาเป็นผู้หญิง ผ้าที่เตรียมไว้ทั้งหมดใช้เป็นผ้าอ้อมลูกได้ แต่ถ้าเป็นลูกชายจะใช้เฉพาะผ้าเก่าของพ่อเท่านั้นเป็นผ้าอ้อม โดยมีความเชื่อว่าลูกที่เกิดมาจะเลี้ยงง่าย ในด้านความเชื่อเกี่ยวกับลูกชายที่ต้องใช้ผ้าเก่าของพ่อนั้น จะทำให้เป็นคนหัวดี เรียนวิชาอาคมได้ขลัง ผ้าอ้อมของชาวอีสานโบราณใช้กับเด็กอ่อนแรกเกิดไประยะหนึ่ง โดยใช้ห่อพันตัว หลังจากนั้นจึงจะสวมเสื้อ กางเกง

ผ้าเบาะ

ผ้าชนิดนี้มีความเกี่ยวข้องกับคนเรานับแต่พันจากท้องแม่ พอหมอดำแยตัดสายสะดือ อานน้ำเด็ก แล้วเอาผ้าอ้อมมาห่อหุ้มให้เกิดความอบอุ่น อุ้มลูกลงนอนในกระตังม้วน ที่บุด้วยผ้าห่มเก่า เนื้อผ้าจะนิ่มไม่ระคายผิวอ่อนอ่อนของลูกเกิดใหม่ ให้ความอบอุ่นกระชับตัวเหมือนอยู่ในท้องแม่ ในกระตัง

จะวางสมุด หนังสือด้านหัวนอนสำหรับลูกผู้ชาย และเพิ่มเข็มด้ายเข้าไปด้วยสำหรับเด็กหญิง โดยเชื่อถือต่อ ๆ กันมาว่า ลูกเกิดใหม่จะมีสติปัญญาเป็นเลิศ ลูกผู้หญิงก็จะเก่งการเย็บผ้า (เย็บปักถักร้อย) ขณะแม่นอนอยู่ไฟเป็นเวลาประมาณ ๑๕-๒๐ วัน (ถ้าท้องแรกผู้เฒ่าผู้แก่จะให้อยู่ไฟ ๑ เดือน) เมื่อออกไฟ แม่แข็งแรงพอซักผ้าอ้อมลูกได้แล้ว แม่จะเอาลูกขึ้นอุ้กไว้ให้หลับ ถ้าเห็นลูกนอนนานเกินไปแม่จะเอาลูกลงนอนเบาๆ ซึ่งใช้ผ้าขาว (ผ้าพื้น) หรือผ้าขาวม้าของพ่อมาเย็บเป็นผืน ขนาดกว้างประมาณสองฟุต ยาวสองฟุตครึ่งยึดก้นไม้ให้แน่นเท่าหมอนหนุน เวลาเอาลูกนอนจะตบหนุนข้างหัวให้สูงกว่าปลายเท้าปัดด้วยผ้าอ้อม วางลูกลงบนเบาะลูกจะได้เปลี่ยนอิริยาบถ ยกแข้งยกขา ยกมือไขว่คว้า เป็นการบริหารร่างกายตามธรรมชาติ เวลาเบาะป้อน ลูกถ่ายใส่ผ้าอ้อม เมื่อจะซักก็ตบหนุนไปด้านใดด้านหนึ่ง จะทำความสะอาดได้ง่าย ยามนอนแม่ก็เอาเบาะลูกวางเคียงที่นอนแม่ สะดวกแก่การลุกขึ้นมาให้นมลูกตอนกลางคืน และแม่จะมีเบาะขนาดเล็กอีกใบหนึ่งขนาดกว้างประมาณ ๑๖ นิ้ว ยาว ๒๐ นิ้วไว้อ้อมเวลาให้นมลูก ผู้เฒ่าผู้แก่บอกว่าถ้าอ้อมลูกโดยไม่ให้นอนเบาะ ลูกจะติดมือคือชอบให้อ้อม เวลาแม่วางลูกลงลูกจะร้องไม่ยอมยกให้แม่วางลง จึงเห็นว่าผ้าเบาะมีความผูกพันกับคนเราตั้งแต่แรกเกิด

ผ้าอู่

ผ้าอู่ หรือผ้าแขวนอู่ ผ้าที่จะแขวนอู่คือผ้าขาวม้านั่นเอง อาจจะเป็นผ้าขาวม้าของพ่อหรือผ้าขาวม้าที่ทอไว้ แล้วเอามาทำเป็นผ้าอู่โดยเฉพาะ ชาวอีสานจะให้ลูกนอนผ้าอู่เพราะกระชับตัวเหมือนในอ้อมอกของแม่ตลอดเวลา ทำให้เด็กนอนหลับสบาย

ผ้าแพมพน หรือผ้าแจ

ผ้าแพมพน หรือผ้าแจ คือ ผ้าชนิดหนา ส่วนใหญ่ใช้ผ้าฝ้ายตัดมาจากผ้าพื้น หรือผ้าไหมที่เหลือเศษ บางท้องที่ก็ใช้ฝ้ายสี (ฝ้ายขาว) ทอ โดยเฉพาะถ้าทอเพื่อใช้ทำเป็นผ้าแพมพนจะกะช่วงเป็นเส้นสี่เหลี่ยม ฝ้ายชนิดเดียวกันนี้ใช้ทอเป็นผ้าเบี่ยง หรือผ้าแพเบี่ยง ผ้าแพมพน คนแก่มักจะใส่ไว้ในตะกร้าหมากเอาไว้ใช้ตัดปาก

หมอน

หมอนของชาวอีสานนิยมทำเป็นรูปแท่งสี่เหลี่ยมผืนผ้า ใช้ผ้าชนิดหนาแคบยึดก้นไม้ให้แน่น

ส่วนที่เป็นหน้าหมอนทั้งสองข้างนิยมใช้ผ้าสีขาว หมอนที่ใช้หนุนปกติจะเย็บเป็น ๖ ช่อง (๖ ลูก) ถ้าใช้ในโอกาสพิเศษ นิยม ๘ ลูก (คือทำเป็นแถวละ ๓ ช่อง ๓ แถว) นอกจากนี้ก็มีหมอนสามเหลี่ยมหรือหมอนหวาน

ฟูก

ฟูกหรือที่นอน เป็นที่นอนเล็กใช้สำหรับตัวคนเดียว มีวิธีเย็บเพื่อให้พับได้ ที่นอนทุกที่จะมี ๕ พับ แต่ละพับจะทำ ๕ ลูกหรือ ๗ ลูก ทำเป็นจำนวนคู่เสมอ มีคำกล่าวที่ว่า "คักอยู่ คู่หนึ่ง" ผ้าที่จะนำมาทำที่นอนนิยมใช้ผ้าลายหรือผ้าดำ เมื่อเวลาสกปรกจะไม่ค่อยเห็นชัดเจน เพราะคนอีสานแต่เดิมมาไม่ใช้ผ้าปูที่นอน การทำความสะอาดก็คือ การนำเอาออกผึ่งแดดเท่านั้น

มุ้ง

มุ้ง ผ้าที่ทำมุ้งเป็นผ้าที่ทอโดยเฉพาะ ใช้ไหมหาง เวลาทอไม่ต้องกระแทกพิมพ์ เพียงแต่ดึงพิมพ์เข้าหาตัว เพื่อให้เส้นด้ายขัดกันสม่ำเสมอเท่านั้น แล้วจึงเอาผ้าที่ทอแล้วมาเย็บเป็นหลัง ส่วนมากจะทำมุ้งหลังใหญ่เพราะกางมุ้งในห้อง โถงนอนรวมกันหลายคน

ผ้าม่าน (ผ้ากัน)

ผ้าม่าน หมายถึงม่านประตูหน้าต่างในปัจจุบัน แต่บ้านเรือนในสมัยโบราณไม่นิยมใช้ผ้าม่าน ผ้าม่านในที่นี้จึงหมายถึง ผ้าที่ใช้กันห้องบ่าวสาวที่แต่งงานใหม่ ยังไม่มีบ้านเป็นของตัวเอง (ยังไม่ออกเรือน) จะอยู่ทางทิศตะวันตกของตัวบ้าน เพราะบ้านอีสานนิยมทำเป็นห้อง โถงใหญ่ห้องเดียวนอนเรียงกันหมด ถ้าลูกสาวแต่งงานก็จะใช้ผ้ากันเป็นห้องให้ เรียกว่า "ห้องส้วม" ผ้าที่กันส้วมนิยมใช้ผ้าผืนใหญ่ ส่วนมากเป็นผ้าฝ้ายทอด้วยลายขิด สีเข้มหรือสีครามสลับขาว (สีธรรมชาติของฝ้าย) ที่เจ้าสาวทอเตรียมไว้สำหรับเป็นผ้ากัน โดยเฉพาะ ถ้าไม่มีก็อาจจะใช้ผ้าฝ้ายธรรมดาาก็ได้

ผ้าสมมา

ผ้าสมมา หมายถึง ผ้าที่ทำไปทดแทนบุญคุณพ่อ แม่ ญาติผู้ใหญ่ที่เลี้ยงดูมา จะใช้ในพิธีแต่งงาน เมื่อคู่ขวัญผูกข้อมือแล้ว คู่บ่าวสาวกราบพ่อแม่ ญาติผู้ใหญ่ โดยฝ่ายหญิงกราบพ่อ แม่

ญาติผู้ใหญ่ของฝ่ายชายด้วยเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม เครื่องนอน เช่น ใหล่พ้อด้วยที่นอน หมอน ผ้าขาวม้า เป็นของไหว้ สำหรับแม่ใช้ผ้าชิ้นใหม่ผ้าเบี่ยง เป็นของไหว้

ผ้าห่อศพ

ชาวอีสานมีวิธีปฏิบัติกับศพหลายขั้นตอน คือ เมื่อมีผู้ตาย จะทำพิธีอาบน้ำศพด้วยน้ำอุ่น ลูกหลานผู้ใกล้ชิดจะมาช่วยกันล้างศพเป็นการขอขมาด้วยการอาบน้ำศพ อาบกันจริง ๆ ทั้งตัว สระผม ฟอกสบู่ให้ด้วย แล้วจึงเลือกเสื้อผ้าที่ดีที่สุดของผู้ตายมาสวมใส่ให้ โดยกลับทางกับคนธรรมดา เช่น ตีกระดูกม้วนด้านหลังแล้วจึงห่อศพด้วยผ้าขาว ก่อนมัดตราสังบรรจุในโลงศพ

ผ้าปิดหน้าศพ

เป็นผ้าสีเหลืองเล็ก ๆ ทำผ้าเช็ดหน้าสำหรับปิดหน้าศพกันอากาศ ผ้าผืนนี้จะใช้ผ้าอะไรก็ได้ที่ใหม่สะอาด ส่วนมากจะนิยมใช้ผ้าขาวเพราะเป็นผ้าที่มีอยู่แล้วทุกครัวเรือน ถือเป็นผ้าสำคัญ ก่อนนำศพขึ้นเชิงตะกอนเพื่อเผาบังกิจ ลูกชายจะเก็บเอาผ้าผืนนี้ไว้เพื่อเป็นสิริมงคลกับตัวเอง

ผ้าดอยศพ

เมื่อมีคนตาย ก่อนที่จะบรรจุศพลงในโลง (สมัยโบราณยังไม่มีโลงสำเร็จจำหน่าย) ระหว่างที่รอทำโลงอยู่นั้น จะเอาคนตายนอนในบ้านหันหัวไปทางทิศตะวันตก เอาไม้มาทำเป็นรูปสามเหลี่ยมวางทางด้านศีรษะ และทางเท้า ไม้เล็ก ๆ พาดเชื่อมระหว่างรูปสามเหลี่ยมทั้งสอง แล้วใช้ผ้าขาว (ผ้าหางกระรอก) คลุมบนโครงไม้เพื่อกันศพออกจากการศึกษาสำรวจแม้จะยากดีมีเงินอย่างไร บ้านของชาวอีสานทุกหลังคาเรือนจะเก็บรักษาผ้าขาวไว้ ผ้างดกล่าวบางพื้นที่เรียก "ผ้าเจ้าแม่"

ผ้าพาดโลงศพ

ศพที่ห่อด้วยผ้าขาวมัดตราสังแล้วบรรจุในโลง ชาวบ้านไม่นิยมทำดอกไม้ประดับโลงศพ อย่างเช่นปัจจุบัน จึงเอาผ้าที่สวยงามที่สุด เช่น ผ้าขาว (ผ้าวา) ผ้าควบ หรือผ้าหางกระรอก หรือผ้าไสร่งไหมที่ใหม่ ๆ ยังไม่ได้ใช้มาคลุม หรือพาดบนโลงศพ เมื่อยกโลงขึ้นตั้งบนเชิงตะกอนจะเอา

ผ้าผืนนี้มามีวน เข้าเป็นก้อนกลม ๆ โยนข้ามโคงศพไป-มา ๓ ครั้ง แล้วถวายพระให้หนึ่ง เวลาสวดมนต์เสร็จแล้วลูกหลานจึง เก็บผ้าผืนนี้ไว้ใช้ต่อไป

ผ้าทอกระตุก

ผ้ามีความสำคัญต่อมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย แม้ตายเอาไปเผาแล้ว เวลาจะเก็บกระตุก นิยมใช้ผ้าขาว (ผ้าที่ยังไม่ได้ใช้มาก่อน) ขนาดกว้างยาวเท่ากันกับผ้าขาวม้าปลงข้างกองฟ่อน (เชิงตะกอน) แล้วเก็บกระตุกของผู้ตายมาเรียงไว้เป็นรูปคน ให้หันศีรษะไปทางทิศตะวันออกด้วยความเชื่อว่าจะได้ไปเกิดใหม่ เพราะเมื่อตอนเผาขึ้น หันศีรษะไปทางทิศตะวันตก แล้วจึงนิมนต์พระมาสวดมาติกาบังสุกุล พรหมน้ำหอมและโปรยดอกไม้ ต่อจากนั้นลูกหลานจะเลือกเก็บกระตุกส่วนสำคัญวางลง ไปบนผ้าขาวใหม่ขนาดกว้างยาวประมาณ ๑ ฟุต แล้วมัดท่อนให้เรียบร้อย นำกลับไปบ้านเพื่อทำพิธีทางศาสนา หลังจากนั้น จึงนำเอากระตุกไปฝากวัดไว้เพื่อรอทำบุญแจกข้าว (นิยมทำกันในหน้าแล้งหลังเก็บเกี่ยว) แล้วจึงนำกระตุกไปบรรจุลงในหม้อ หรือฝังไว้ตามใต้ต้นโพธิ์ใหญ่ในวัด ส่วนอังคารเก็บถ่าน ต่างนิยมนำเอาไปลอยในแม่น้ำ

ผ้าที่ม้อน

ผ้าที่ม้อน คือ ผ้าที่ใช้คลุมกระตังเพื่อไม่ให้แมลงวันตอมตัวใหม่ ผ้าที่ม้อนนี้ใช้ผ้าชิ้นเก่า ๆ ซึ่งมีหัวมีตีนด้วย โดยตัดตามขวางผ้าชิ้นให้เป็นผืนยาวไม่เป็นวงกลมเหมือนจะม้วน แล้วขมวดเป็นม้วนไว้ ๒ ม้วนสำหรับยึดกระตัง เวลาคลุมดึงมาขมวดปมแล้วเก็บชายผ้าซ้อนให้มิดชิดอีกด้านหนึ่ง ผ้าที่ม้อนนี้ยังนำไปคลุมจ่อ ป้องกันตัวไหมออกจากจ่อเวลาจะซักใยด้วย

ผ้าแผ้ว

ผ้าแผ้ว หมายถึง ผ้าที่ผูกติดกับหลักไว้ตามไร่นา เมื่อเวลาลมพัดผ้าจะปลิวเล่นลม ทำให้นกกาที่จะเข้ามาในนาแล้ว เพื่อไล่นกกาที่จะมากินข้าวในนา วัตถุประสงค์เหมือนหุ่นไล่กา ผ้าแผ้วนี้ เป็นเศษผ้ากว้างยาวไม่แน่นอน กะให้ชายด้านหนึ่งผูกกับหลัก และอีกด้านหนึ่งให้ปลิวเล่นลมเพื่อไล่นกกา บางทีก็เอาเสื่อผ้าเก่า ๆ ที่ไม่ใช่แล้วมาผูกกับหลักก็ได้ ผ้าแผ้วจึงมีหลายสีหลายขนาดพบอยู่ในทั่วไปตามไร่นา

ถุง (ถุง)

ถุงกะเที่ยว เป็นถุงทำด้วยผ้าขาวหรือผ้าลายทาง สำหรับใส่สิ่งของมีค่าเก็บไว้ที่บ้าน หรือเวลาเดินทางก็ใช้ห้อยบ่าติดตัวไป ชาวบ้านทั่วไปไม่นิยมใช้ยาม จะใช้ถุงกะเที่ยว ถุงกะเที่ยวมีขนาดความยาวประมาณ ๑ ฟุต ก้นกลม เย็บรูตปาก ถ้าทำขนาดเล็ก เรียกถุงพุงหมู

ไถ่

ไถ่ใช้ผ้าขาว ผ้าพื้นหรือลายเรียบเป็นกระเป๋าคาดเอว สำหรับใส่เงินเวลาเดินทางไกล

ย่าม

ย่าม เป็นเครื่องใช้ใส่ของทำด้วยผ้า แต่เดิมมาใช้สำหรับพระ เณรเท่านั้น ซึ่งได้มาจากการทำบุญทอดกฐิน ศรัทธาจะมีย่ามถวายรวมกับอัฐบริวารด้วย ยิ่งถ้าได้เริ่มต้นตั้งแต่คัดเอา ไหมยอด (ไหมน้อย) มาทอเป็นผืนผ้า ตัดเย็บเป็นสับง จีวร และเพื่อตัดเย็บทำย่ามด้วยมือตัวเองอย่างตั้งใจตั้งใจ ถือว่าได้ผลานิสงส์มาก ตายไปจะได้เกิดในสวรรค์ หรือถ้าเกิดในโลกมนุษย์ก็จะเป็นผู้ร่ำรวยพร้อมด้วยสิ่งของเครื่องใช้บริบูรณ์ พระสงฆ์ใช้ย่ามติดตัวไปไหนมาไหนคล้ายกับขราวาส ถือกระเป๋าย่ามจะใส่ของที่จำเป็นไว้

ผ้าตีนชิ้นแม่

แม่เป็นผู้ให้กำเนิด และเป็นผู้มีพระคุณเปรียบประดุจพรหมของลูก โดยเฉพาะลูกชาย เมื่อถึงเวลาจะต้องไปเป็นทหารออกแนวรบหรือไปค้าขายต่างบ้านต่างเมือง จะขอตีนชิ้นแม่ตัดเป็นชิ้นเล็ก ๆ ติดตัวไป และเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี ประดุจเครื่องรางของขลัง เพื่อเป็นสิริมงคลและป้องกันตัว ชนเผ่าไท-ลาว ตามชนบทบางแห่งทั้งในประเทศไทย และสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ยังคงถือปฏิบัติอยู่

๒. ผ้าในพิธีกรรม

ผ้าช้อนขวัญ

เมื่อคนในหมู่บ้านประสบอุบัติเหตุแต่ไม่ถึงแก่ชีวิต ผู้เฒ่าผู้แก่หรือญาติผู้ใหญ่ในหมู่บ้าน

จะพากันไปซื้อของขวัญผู้ประสบอุบัติเหตุ ณ ที่เกิดเหตุ โดยเชื่อว่า ผู้ประสบอุบัติเหตุขวัญเสีย ขวัญหาย จะพากันไปอย่างน้อย ๒ คน โดยใช้ผ้าขาวม้า (ชาวอีสานเรียกว่าผ้าแนต้าม หรือผ้าต้าม) หรือ ผ้าสีเหลี่ยมผืนผ้า ๑ ผืน พากันไปยังสถานที่เกิดเหตุ สองคนช่วยกันจับชายผ้าคนละข้างแล้วทำท่าซื้อของขวัญ โดยเรียกชื่อผู้บาดเจ็บและเชิญขวัญให้มาเข้าในผ้า เสร็จแล้วทอขอตผ้าไว้ชายข้างหนึ่ง เอาพาดป่าเดินกลับบ้านโดยไม่เหลียวหลัง เมื่อถึงบ้านก็ตรงไปยังผู้บาดเจ็บแล้วนำขอตผ้าออก คลี่ผ้าคลุมอกให้ ประเพณีนี้ยังคงทำกันอยู่ (บ้านมะค่า อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม) การจับชายผ้า จะเป็นชายหรือหญิงก็ได้ บางแห่งจะมีฝ้ายผูกแขน ๗ เส้น ดอกไม้ขาว ไซโกดัม ๑ ฟอง ข้าวเหนียว ๑ คำ ขอตใส่ชายผ้าไปซื้อของขวัญ แล้วเอาไซดัม ข้าว ๑ คำ นั้นกลับมาให้ผู้ประสบอุบัติเหตุกิน เอาฝ้ายผูกแขน และนำดอกไม้ธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย

ผ้าในพิธีสะเดาะเคราะห์

ผู้ที่ฝันร้าย ประสบอุบัติเหตุทำให้เสียขวัญหรือบาดเจ็บ ภูซันบ้าน ตะกวตเข้าบ้าน ข้าวหนึ่ง เป็นสีเลือด หมอนึ่งร้อง แมลงวันซีใส่ฝากระตบข้าว บั้งขึ้นหลัง วัวควายเอนในน้ำคร่ำ สุนัขปัสสาวะรด ถือว่าเป็นลางร้าย เพื่อให้เกิดความสบายใจก็มักจะไปหาหมอสวดมนต์ให้ช่วยทำพิธีสะเดาะเคราะห์ให้ ในพิธีสะเดาะเคราะห์นั้น หมอสวดมนต์จะแต่งกระทงด้วยกานกล้วยแบ่งเป็นช่อง ๆ แล้วมัดไม้ไผ่ใส่กระทงกระตบสีเล็ก ๆ ๔ ทิศ ในพิธีกรรมดังกล่าวจะต้องมีเสื้อผ้า ๑ ชุด ของผู้ต้องการสะเดาะเคราะห์ด้วย จะเป็นผ้าชิ้นหรือผ้านุ่ง หรือกางเกงก็ได้ พร้อมเสื้อ ๑ ตัว

ผ้าเชียงซ้อง

เมื่อมีของหาย ต้องการรู้แหล่งที่ซ่อนหรือผู้กระทำความผิด ตลอดจนการจับไล่ผี หรือ สิ่งชั่วร้ายออกจากหมู่บ้าน ชาวบ้านจะทำพิธีเกี่ยวกับเชียงซ้อง โดยเอาซ้องซึ่งเป็นภาชนะสาน ด้วยไม้ไผ่สำหรับใส่ปลาตากแห้ง เป็นรูปคน โดยใช้เสื้อผ้าเก่ามาตากแห้งเพิ่มเติมให้เป็นรูปตัวคน มีศีรษะ แขน ขา ครบ

ผ้ายันต์

ผ้ายันต์เป็นแผ่นผ้ารูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีหลายขนาดตั้งแต่ขนาดเล็ก สำหรับพกพาติดตัว

จนถึงขนาดกว้างยาวหนึ่งฟุต ผ้ายันต์จะลงอักขระขอม มีสีเหลือง สีแดงและสีขาว มีความเชื่อว่า ผ้ายันต์จะป้องกันสรรพอันตราย อยู่ยงคงกระพัน "พันบ่แหง แทงบ่เข้า" และเพื่อความอยู่เย็นเป็นสุข คนที่ทำผ้ายันต์ได้มีทั้งพระ และฆราวาสที่มีความรู้อักขระขอม เขียนเป็นคาถาด้วยหมึกสีดำ ถ้ามีรูปนางกวักด้วยใช้เป็นคาถาหมั้นหมายสำหรับการค้าขาย นอกจากนี้ก็ยังมีคาถานกขุ่มเสกใส่ผ้าสำหรับกันไฟ ผ้ายันต์จะไม่เอาไว้ในที่ต่ำ ถ้าพกติดตัวก็ไม่ให้ต่ำกว่าสะเอว เอาไว้คาดเอวก็ได้

ผ้าที่ถวายพร้อมเชิงบาตร

ในพิธีศพเมื่อนำศพไปยังป่าช้าแล้ว ก่อนนำโลงศพขึ้นตั้งบนเชิงตะกอน เจ้าภาพนิมนต์พระชั้นเทศน์เป็นการอุทิศส่วนกุศลถึงผู้ตาย ต่อจากนั้นมีการถวายเชิงบาตร คือ การนำสิ่งของเครื่องใช้ในครัวเรือน ได้แก่ เครื่องนอนมีที่นอน หมอน มุ้ง ผ้าห่ม เสื้อ เครื่องครัวมีเตา หม้อหนึ่งหวด ถ้วย จาน ชาม ช้อน กาน้ำ ชัน หม้อแกง ถังน้ำ เครื่องมือประจำบ้านมี มีด จอบ เสียม เครื่องแต่งกายมี เสื้อ ผ้าใส่รัง ช่ง ผ้าขาวม้า ชิน ผ้าเบี่ยง ซึ่งเป็นสมบัติของผู้ตายนำถวายพระทั้งหมด เมื่อพระรับประเคนแล้ว สิ่งของบางอย่างทางเจ้าภาพอยากได้เก็บไว้เป็นที่ระลึก ก็จะขอบูชา (ถวายเงิน) ให้พระแล้วนำกลับบ้าน ถ้าเจ้าภาพไม่ต้องการเก็บไว้ ทางวัดก็จะนำไปแจกเป็นทานหรือเก็บไว้เป็นสมบัติกลางสงฆ์ ด้วยประเพณีดังกล่าวจึงปรากฏมีผ้าโบราณที่ประดิษฐ์สวยงามอยู่ตามวัดในชนบทหลายแห่ง

ผ้าใส่ค้าย

ผ้าใส่ค้าย หมายถึง ผ้าบูชาครู หรือตอบแทนบุญคุณหมอล (ผู้มีความรู้ความชำนาญเฉพาะอย่าง) ที่ทำพิธีต่าง ๆ ให้ เช่น พิธีบายศรีสู่ขวัญ แต่งแก้แค้นบูชา (รับโชค) หมอลยา เมื่อเสร็จพิธี หรือรักษาคนป่วยหายแล้วจะต้องมีค้าย ซึ่งอาจจะเป็นเงิน ๖ สลึง ผ้าผืน แพงา ผ้าผืน หมายถึง ผ้าชิ้น ๑ ผืน ผืนเล็กหรือผืนใหญ่ก็ได้ แต่คนนิยมใช้ผ้าชิ้นผืนเล็ก เนื้อผ้าไม่ค่อยดีนัก แพงา หมายถึง ผ้าขาว ๑ วา คำว่าวา ไม่ใช่คำที่กำหนดแน่นอน ผ้าที่ใส่ค้ายอาจจะหย่อนไปบ้าง ยาวไปบ้างก็ได้ ของใส่ค้ายนี้อาจจะเปลี่ยนไปตามครูบาอาจารย์ของแต่ละคนไม่เหมือนกันทีเดียว ผ้าที่ใส่ค้ายแล้วจะยกให้หมอลไปเลย หรือจะไถ่คืนมาก็ได้ สุดแล้วแต่จะตกลงกัน

ผ้าเอ็งไฟ (ผ้าตกแต่งบั๊งไฟ)

การบอกว่าบั๊งไฟบั๊งไฟเป็นของผู้ใดนั้น มีสัญลักษณ์อยู่ที่การตกแต่ง หรือภาษาอีสานและภาษาลาวเรียกว่า "เอ็ง" หากเป็นบั๊งไฟของเจ้านายก็จะมีผ้าผาดบั๊งไฟที่สวยงามตามผ้าประจำตำแหน่ง คือ ผ้ายาวที่ใช้ของเจ้านายองค์นั้น ๆ เจ้าเมืองอาจเป็นผ้ายาวยกไหมเงินไหมทอง หรือผ้าปุม คือ ผ้ายาวสำหรับบุ่งที่เป็นผ้าไหมมัดหมี่ ซึ่งผ้าแต่ละผืนมีความสวยงามด้วยฝีมือ และลวดลายอันวิจิตรงดงามสมเป็นผ้าที่เจ้านายใช้ และบั๊งไฟจะมีเพียงครั้งเดียว หากเป็นเจ้านายรองลงไปก็จะเป็นผ้าปุมที่มีเพียงเชิงผ้าเท่านั้น ที่มัดหมี่เรียกว่า "ผ้าเชิงปุม" หากเป็นบั๊งไฟของพญาเมืองแสนหรือพญาเมืองจันทร์ หรือท้าวเพียง ก็จะใช้ผ้ายาวที่เป็นผ้ามัดหมี่แต่ไม่มีเชิง หรือผ้าพื้นสีใดสีหนึ่งตามที่มี ที่นิยมคือ เป็นผ้านุ่งของผู้ชาย จะมีสีใดก็ได้ ไม่นิยมนำผ้านุ่งของหญิงมาใช้ในการนี้ และที่คอของบั๊งไฟที่เป็นหน้าอกพญานาคมักจะใช้ไหมเป็นใจ ชนิดไหมยอดมาคล้องคอบั๊งไฟ หรือมิฉะนั้นก็ใช้ผ้าขาวม้าที่เรียกว่า ผ้าใส่ปลาไหลของผู้ชายที่ยังไม่ได้ใช้มาคล้องคอให้บั๊งไฟ บั๊งไฟจึงถูกตกแต่งด้วยผ้าที่สวยงามที่สุดของเจ้าของบั๊งไฟ

๓. ผ้าที่ใช้ในพิธีทางพุทธศาสนา

ผ้าผะเหวด

ผ้าที่ใช้สำหรับเขียนภาพเกี่ยวกับเรื่องราวของพระเวสสันดร เย็บติดต่อกันไปในผืนผ้าเดียวรวม ๑๓ กัณฑ์ของช่างผู้มีฝีมือหรือผู้มีจิตศรัทธาสว่างแล้วนำไปถวายพระ ใช้ในงานบุญผะเหวดก่อนวันเทศน์มหาชาติ ตอนแก่พระเวสสันดรเข้าเมืองในนครกัมภ์ ชาวบ้านจะตั้งชบวนแห่โดยจัดชบวนช่าง ม้า คนเดินเท้า มีพระเวสสันดร พระนางมัทรี ประทับนั่งบนหลังช้าง มีผู้คนถือผ้าผะเหวดเป็นแถวยาวตามหลัง แห่แห่เข้าไปในวัด นำผ้าขึ้นไปชิงบนศาลา จนเสร็จงานและมอบให้ทางวัดเก็บรักษาไว้ ส่วนใหญ่ที่พบผ้าผะเหวดจะมีความยาวของผ้าประมาณ ๓๕ เมตร กว้าง ๘๕ เซนติเมตร ช่างเขียนจะใช้ผ้าขาวเป็นพื้น เขียนด้วยสีน้ำ มีคำบรรยายประกอบภาพในบางตอน มีความเชื่อกันว่าหากไม่มีผ้าผะเหวดประดับที่ศาลาวัดก็จะไม่เรียกว่าบุญผะเหวด

ธงผะเหวด

นอกจากจะมีผ้าผะเหวดแล้ว บุญผะเหวดจะต้องมีธงผะเหวดปักไว้ครบ ๔ ทิศของ

ศาลาวัด โดยใช้ธงแขวนบนไม้ไผ่ปักลงบนดิน ธงผะเหวดจะมีความกว้างประมาณ ๕๐ - ๕๕ เซนติเมตร ยาว ๓ - ๕ เมตร ทอเป็นริ้วตามขวางสลับลีเหลือง ขาว ชมพู แดง โดยสอดไม้ไผ่เป็นรูปเจดีย์บ้าง ใช้คันบ้าง แทรกด้วยการทอผ้าชนิดเป็นรูปช้าง ม้า ลีดำ ลีกรมท่า ลีเหลืองเพื่อให้สวยงาม ชายธงจะทำเป็นชายครุยห้อยถ่วงด้วยลำป่อเล็ก ๆ ยาวประมาณ ๒ นิ้ว

นอกจากนี้ยังมีธงตะขาบ ธงจระเข้ ธงเงือก โดยวาดรูปเหล่านั้นลงบนผ้าพื้นขาว ขนาดกว้าง ๔๐ - ๔๕ เซนติเมตร ยาว ๑ - ๑.๑๐ เมตร ใช้ในงานทอดกฐิน

ผ้านุ่งนาค

ตามคติความเชื่อทางพุทธศาสนา บิดามารดาที่มีบุตรชายอายุครบขวบคือ ๒๐ ปีบริบูรณ์ และได้บวชในพระบวรพุทธศาสนา นอกจากตัวผู้บวชจะได้มีโอกาสศึกษาธรรมะเพื่อประโยชน์ในการดำรงชีวิตแล้ว พ่อแม่ก็จะได้บุญกุศลอันยิ่งใหญ่ประดุจได้ขึ้นสวรรค์ โดยอาศัยเกาะชายผ้าเหลืองลูกก่อนที่จะเข้าสู่ร่มกาสาวพัสตร์หรือเป็นพระ จะต้องผ่านการบวชก่อน เรียกว่าบวชนาค การแต่งกายนาคที่จะเข้าสู่พิธีบวชในโบสถ์คือ นุ่งผ้าโสร่งไหม ถ้าไม่มีผ้าโสร่งจะใช้ผ้าขาวผ้ายหรือไหมก็ได้ เสื้อขาวแขนยาวหรือแขนสั้น ใช้ผ้าขาวเบี่ยงด้านเดียวหรือสองด้าน มีผ้าปกหัวนาค ซึ่งจะเป็นผ้าขาวหรือผ้าแพมหนักก็ได้ พอถึงวัดจึงเอาผ้าปกหัวออก

บางแห่งนาคจะใช้ผ้าเพียง ๒ ผืน ได้แก่

๑. ผ้านุ่ง ผ้านุ่งนาคเป็นผ้าที่ทำจากไหมชั้นยอด คือ ไหมน้อยทุกเส้นตลอดผืน เห็นควมกันเป็นมันไหม เนื้อผ้าจึงเกิดความมันวาวสวยงาม เรียกว่า ผ้าวา หรือแม่ที่เลี้ยงไหมจะคัดเลือกไหมไว้จนเพียงพอสำหรับทอผ้ายาวไว้ให้ลูกชายผู้บวช แม้บางคนยังทอผ้าโสร่งไว้ให้ลูกด้วย

๒. ผ้าเบี่ยง เป็นผ้าที่ทอเฉียงให้นาค ทอด้วยไหมเช่นเดียวกัน อาจจะเป็นผ้าชนิดหรือผ้าใส่ปลาไหล (ใส่เอียน) ก็ได้

ผ้าปกหัวนาค

นาคหรือผู้ที่จะบวชเป็นพระภิกษุ ต้อง โคนศีระหะ ให้เรียบร้อย ดังนั้นเวลาแห่ นาคหรือนาคเวียงประทักษิณรอบพระอุโบสถ จึงนิยมใช้ผ้าสีเหลืองขนาดผ้าเช็ดหน้าคลุมศีรษะ จะเป็นผ้าขาวที่ยังไม่ได้ใช้ตัดเพื่อเป็นผ้าปกหัวนาค โดยเฉพาะ หรือจะใช้ผ้าแพมหนักทอขึ้นโดยเฉพาะ และทำชายครุย ๒ ข้าง เพื่อความสวยงาม

ผ้าพระบฏ

พระบฏเป็นผ้าที่มีรูปพระพุทธรูปเจ้าปางต่าง ๆ เขียนด้วยสีเหลือง สีดำ ลงบนแผ่นผ้า สีขาว ขนาดของผ้าโดยทั่วไปหน้ากว้าง ๗๐ - ๗๕ เซนติเมตร ยาว ๑ - ๑.๗๕ เมตร จะมีพระพุทธรูปองค์เดียวหรือหลายองค์ก็ได้ ความเชื่อในการสร้างผ้าพระบฏ เช่นเดียวกับการสร้างพระพุทธรูป ผู้ที่มีเงินน้อยก็สามารถสร้างพระบฏ ด้วยความเชื่อที่ว่า เป็นการต่ออายุสำหรับผู้สร้าง และอุทิศส่วนกุศลให้กับผู้วายชนม์ เจ้ากรรมนายเวร เป็นการแก้บนได้ด้วย

ผ้าห่อคัมภีร์ใบลาน

ในสมัยโบราณบรรดาศรรพวิชาทั้งหลายจะบันทึกไว้ในใบลาน เรียกว่า "จาร" มีความเชื่อว่า การสร้างหนังสือ (คัมภีร์ใบลาน) ที่เกี่ยวกับพระพุทธรูปศาสนาจะได้านิสงส์อันยิ่งใหญ่ ด้วยเหตุนี้ พุทธศาสนิกชนในท้องถิ่นอีสานจึงชวนช่วยสร้างหนังสือ และเมื่อมีการสร้างคัมภีร์ใบลาน จำเป็นจะต้องมีการเก็บรักษาไว้ให้ดี จึงมีธรรมเนียมนิยมสร้างผ้าห่อหนังสือ หรือผ้าห่อคัมภีร์ใบลาน ถวายวัด โดยผู้ทอจะทำให้มีขนาดกว้างยาวพอดีกับขนาด "ลานยาว" (ความยาวของใบลาน) และจะทออย่างประณีตงดงาม มีลวดลายสีเส้นตามความคิดสร้างสรรค์และจินตนาการของผู้ทอ มีทั้งผ้าไหมและผ้าฝ้ายไม่จำกัดลวดลาย

ผ้าประดับเสาศาลาวัด

บนศาลาวัดในงานบุญประเพณีต่าง ๆ จะมีการประดับประดาตกแต่งเสาเพื่อความสวยงาม โดยใช้ผ้าทอหน้ากว้างประมาณ ๓๔ เซนติเมตร ทอเป็นตารางสีเขียว เหลือง ส้ม สลับกัน ติดต่อกันเป็นผืนยาวนับเป็น ๑๐๐ เมตร สำหรับพันตกแต่งเสานบนศาลาวัดเพื่อให้ได้บรรยากาศและสีสันงดงาม ส่วนใหญ่จะเป็นศรัทธานำมาถวายให้เป็นสมบัติของวัด

ผ้ากฐิน

กฐิน แปลว่า กรอบไม้สำหรับขึงผ้าที่จะเย็บติดกันให้เป็นผืนใหญ่ ผ้ากฐิน หมายถึง ผ้าที่สำเร็จขึ้นมาได้เพราะอาศัยกฐิน หรือสะดึงนั่นเอง เป็นผ้าพิเศษที่พระพุทธรูปเจ้าทรงอนุญาตเฉพาะกฐินกาลคือ ตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ถึงวันเพ็ญเดือน ๑๒ ในสมัยโบราณผู้ที่จงจะทอดกฐิน

ต้องเตรียมผ้าไว้ เมื่อถึงเทศกาลก็นำไปทอดที่วัดตามประเพณี แต่บางวัดไม่มีคนจองกฐิน ชาวบ้านก็จะพร้อมใจกันทำผ้ากฐินขึ้น ร่วมใจกันเอื้อเฟื้อย เช่นผ้าฝ้าย นำมาทอเป็นแผ่นผ้า ตัด เย็บ ให้เสร็จในวันเดียว ทอดในวันเพ็ญเดือน ๑๒ ซึ่งถือเป็นวันสุดท้ายของการทอดกฐิน กฐินอย่างรีบด่วนเช่นนี้ เรียกว่า "จุลกฐิน" ชาวอีสานเรียกว่า "กฐินเล่น" ปัจจุบันนี้ก็มีน้อยมาก เพราะชาวบ้านที่จะเห็นผ้าทอดผ้าได้ทั้งหมดบ้านมีน้อย ประกอบการซื้อหาผ้าถวายพระทำได้ง่ายขึ้น ผ้ากฐินแต่โบราณมาใช้ทั้งผ้าฝ้ายและผ้าไหม

ผ้าบังสุกุล

ผ้าบังสุกุล หมายถึง ผ้าที่พระภิกษุชักออกมาจากศพ เติมพระจะไปเก็บผ้าห่อศพตามป่าช้าที่จมน้ำมาซัก มาข้อม มาเย็บเป็นผืนใหญ่ จะใช้ผ้าไหมทั้งผืนอย่างคนธรรมดาไม่ได้ ปัจจุบันผ้าบังสุกุลเปลี่ยนไป เพื่อให้เหมาะกับกาลเวลา พระไม่ต้องชักออกจากศพจริงเพียงแต่สมมติเท่านั้น คือ ศพจะอยู่ในโลงประดับประดาสวยงาม ผ้าที่สมมติว่าห่อพันซากศพจะมีญาติผู้ใดเคาะรพนับถือนำไปวางหน้าโลงศพ เรียกว่า ทอดผ้าบังสุกุล นิมนต์พระขึ้นไปชักผ้า นั่นถือว่าชักออกจากศพ

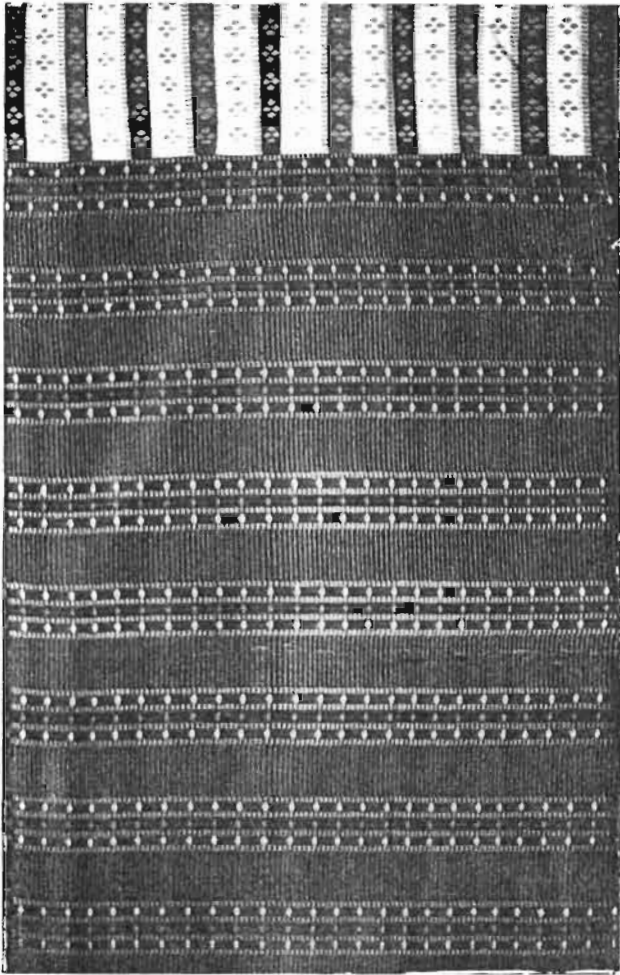
ผ้าอาบน้ำฝน

ผ้าอาบน้ำฝน คือ ผ้าฝ้ายหรือไหมสีขาวที่ชาวบ้านนำไปถวายพระเถระที่จำพรรษาในวัดในวันเพ็ญเดือนแปด สำหรับพระเถระไว้ใช้แทนผ้าขาวม้าหรือผ้าเช็ดตัว

ผ้าในวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ไท - ลาว นอกจากจะนำมาใช้เป็นเครื่องนุ่งห่ม เครื่องอำนวยความสะดวกในการทำมาหากิน ในพิธีกรรม และพิธีทางศาสนาแล้ว ในอดีตใช้เป็นเครื่องแลกเปลี่ยนสิ่งของ แทนเงินตรา จึงทำให้มีการลอกเลียนแบบ ลวดลายผ้าข้ามกลุ่มชาติพันธุ์ ผ้ายังใช้เป็นเครื่องตอบแทนบุญคุณที่เรียกว่า "ผ้าสมมา" ดังคำอีสานที่กล่าวว่า "ถมรอยซ่าง ม้างรอยควาย" หมายความว่า ทดแทนบุญคุณผู้มีอุปการะคุณนั่นเอง ผ้ายังนำไปใช้แทนค่าบริการให้กับหมอด้าย ใช้เป็นของติดอน (ของฝาก) สำหรับผู้มาเยี่ยมเยียน ใช้ตกแต่งบั้งไฟ หรือเอ็งบั้งไฟโดยใช้ผ้าชนิดใหม่ เอามาคล้องหัวบั้งไฟให้ดูสวยงาม หรือแม้แต่ต้นไม้ใหญ่ก็จะมีผู้คนเอาผ้าไปคาดไว้ ตามความเชื่อที่ว่า

"ต้นไม้ใหญ่มีผี สาวผู้ดีมีคู่" (ผู้ ภาษากวีसानหมายถึง คู่รัก) หมายความว่า ต้นไม้ใหญ่ จะเป็นที่
สิงสถิตย์ของ เทวาอารักษ์ ผู้หญิงสวยย่อมมีคู่รัก การเอาผ้าไปผูกคอตให้ต้นไม้ เท่ากับเป็นการ
ตกแต่งบูชาเทวดา

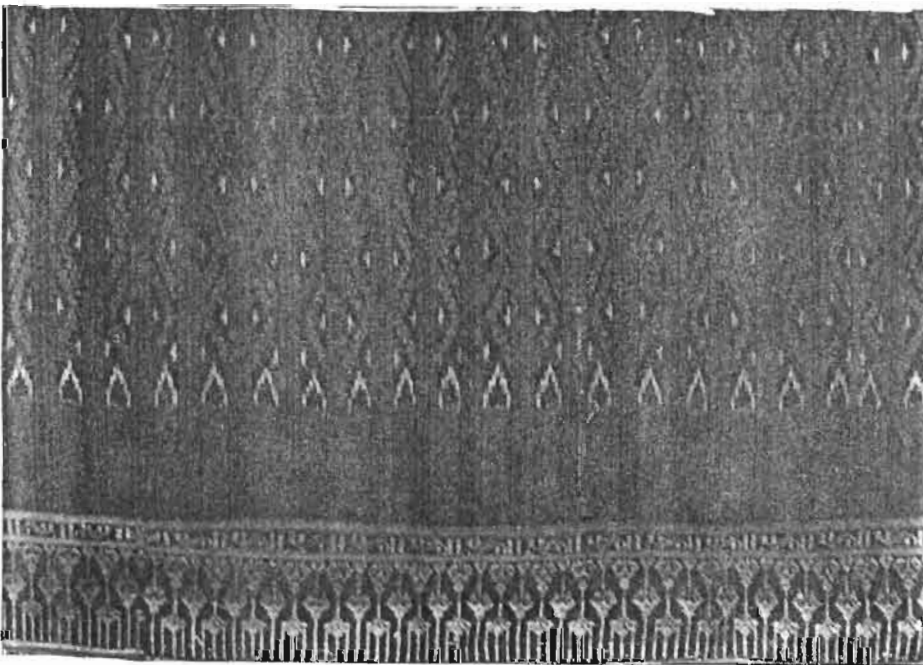
งานทอผ้าแม้จะเป็นงานของผู้หญิงสั่งสอนสืบทอดกันต่อมาจาก ย่า ยาย ถึงแม่และลูกสาว
โดยใช้เส้นไหมใยฝ้ายเป็นหลัก แต่สิ่งที่จะมองข้ามไม่ได้คือ อุปกรณ์ เครื่องมือในการทอ เช่น ทูก
กระสวย อัก ไน ฯลฯ ซึ่งแต่เดิมมาเป็นฝีมือแรงงานของผู้ชายทำ นอกจากประโยชน์ใช้สอยแล้ว
ยังตกแต่งให้สวยงาม แม้ในปัจจุบันตามได้คุณสูงของบ้านในชนบทยังคงได้เห็นภาพผู้หญิงทอผ้า และ
ผู้ชายนั่งทำเครื่องมือเครื่องใช้อยู่ใกล้ ๆ นั้นเอง ผ้าจึงเป็นหัตถกรรมพื้นบ้านที่มีความสัมพันธ์ระหว่าง
มนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติมาโดยตลอด

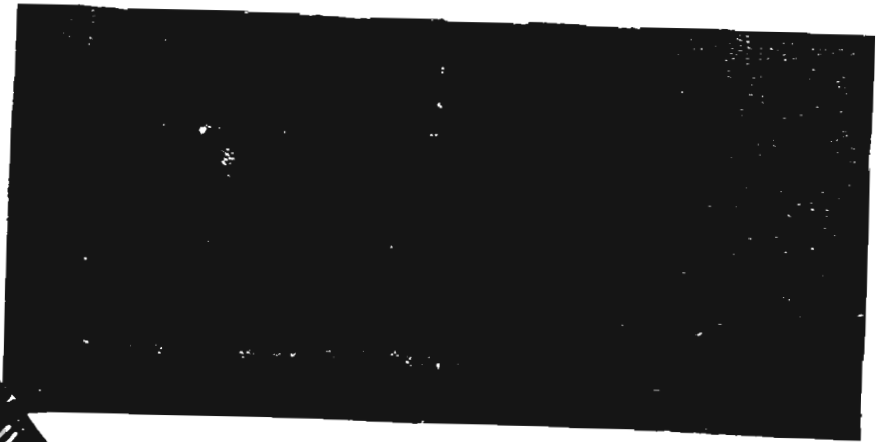

ชิ้นทิวหมก
: ทัดชิ้นเป็นลูกตาจ ซึ่ง เป็น
เอกลักษณ์ของผ้าชิ้นล้านาย
เมืองอุบลฯ สมัยรัชกาล ที่ 5

ชิ้นที่มีคั่นเต็ดตึกที่ เรียกว่า
"ตีนเตวย" ซึ่ง เป็นตีนชิ้นแท้

↓ ชิ้นชิ้นสูง ของ เมืองอุบลฯ ๑ ชิ้น

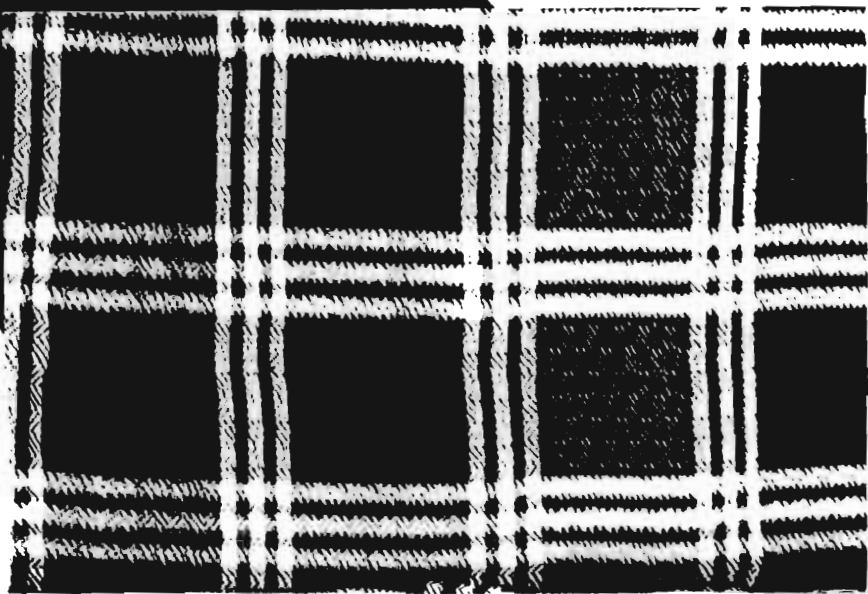

ผ้าดำหรือผ้าขาว บางแห่งเรียก
ผ้าทางกระรอก

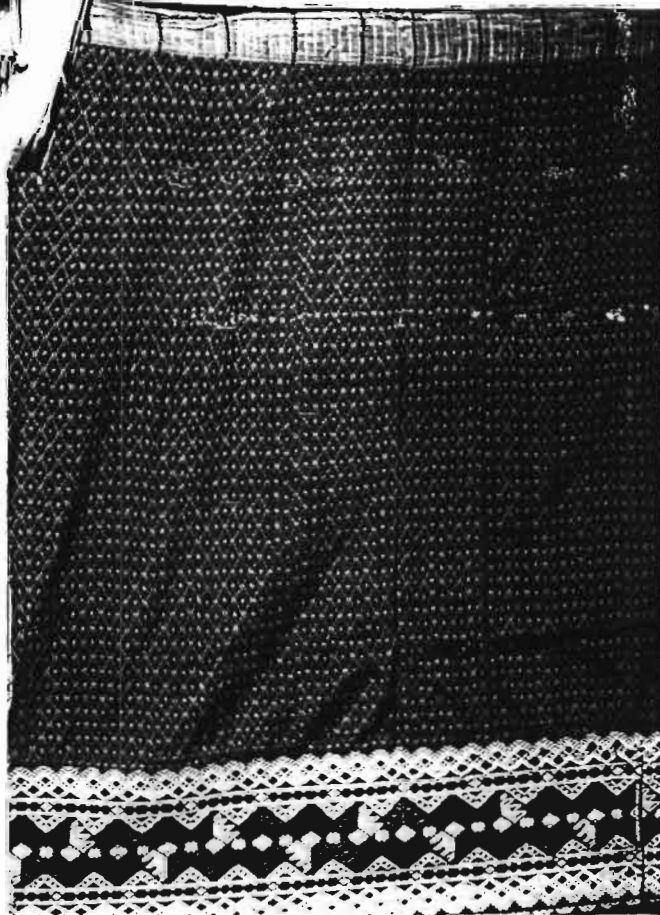
ผ้าทอมเทียบยี่สิบสี่ ขาดายลูกแก้ว

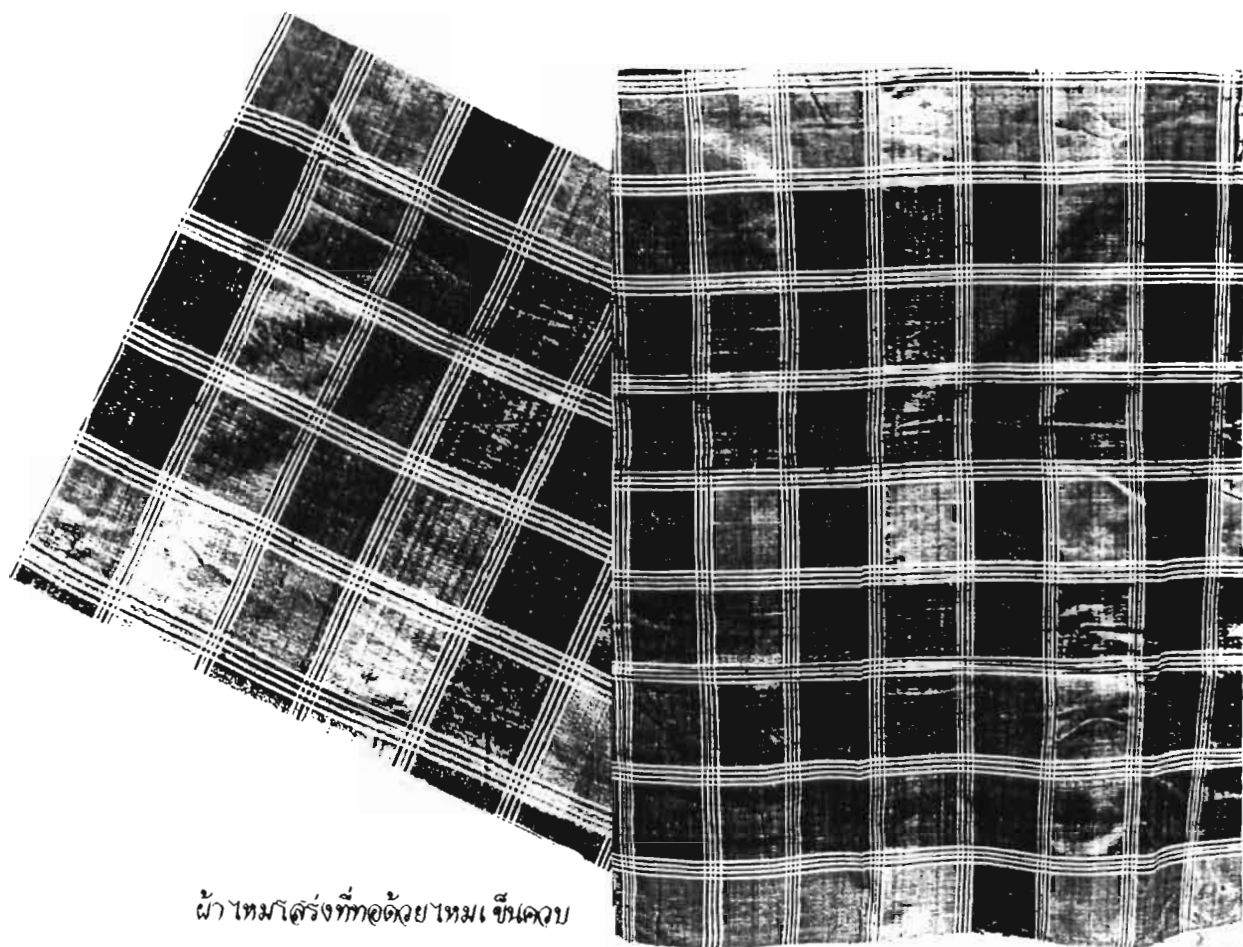

အိမ်ထောင်အိမ်ထောင်

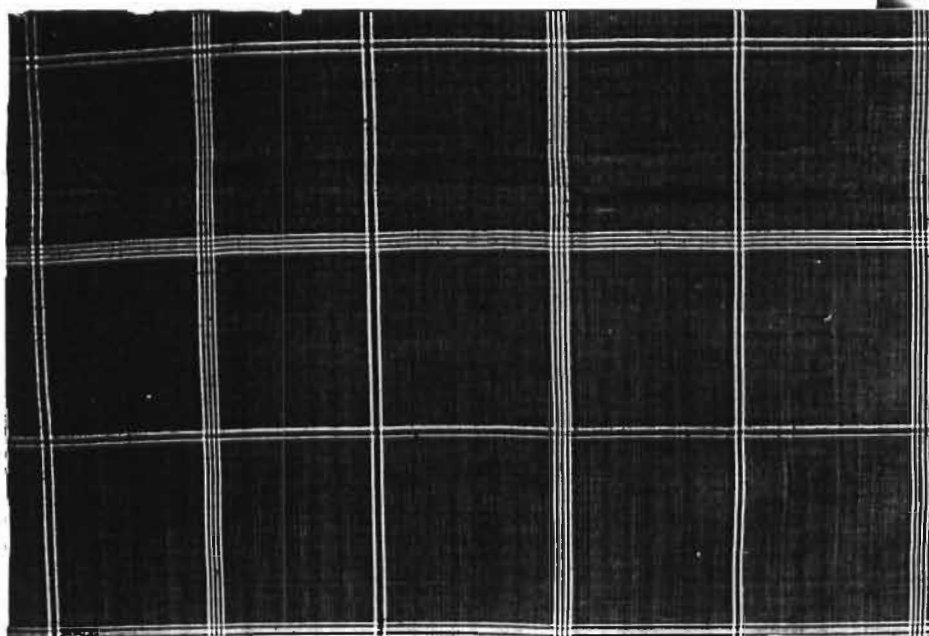
အိမ်ထောင်

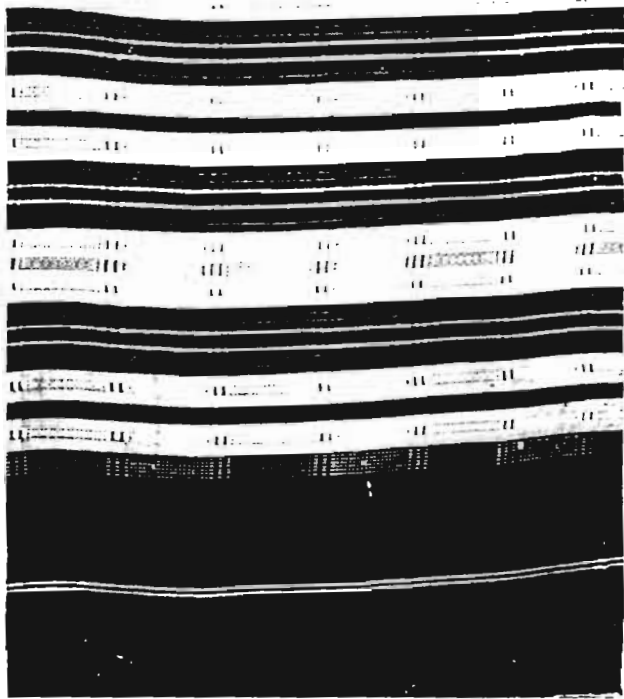

အိမ်ထောင်

ผ้าไหมสร้อยที่ทอด้วยไหมเงา

ผ้าเบี่ยง อ.พนา จ.อำนาจเจริญ
อายุประมาณ 100 ปี

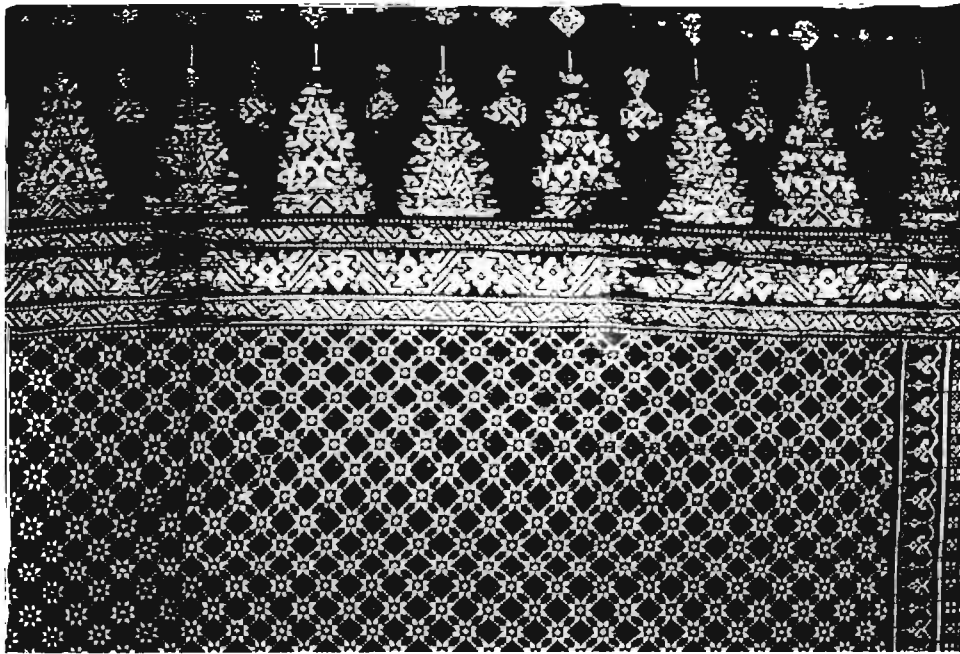

ผ้าเบี่ยง

ผ้าเบี่ยง
วัดสระไตรอนุรักษ์ บ้านนาเวียง
อ. ทราขมูล จ. ยโสธร

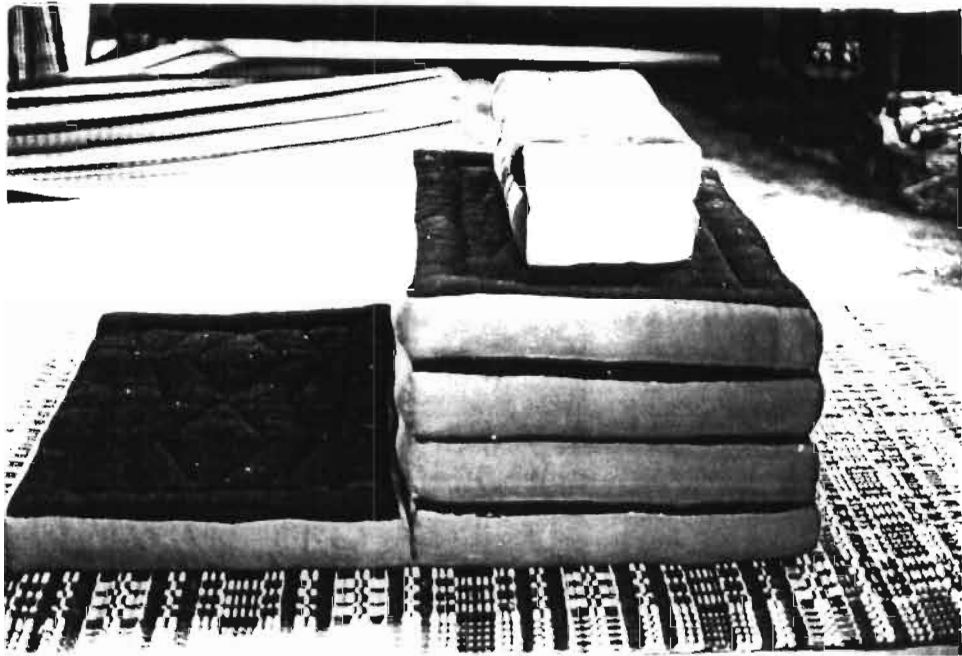
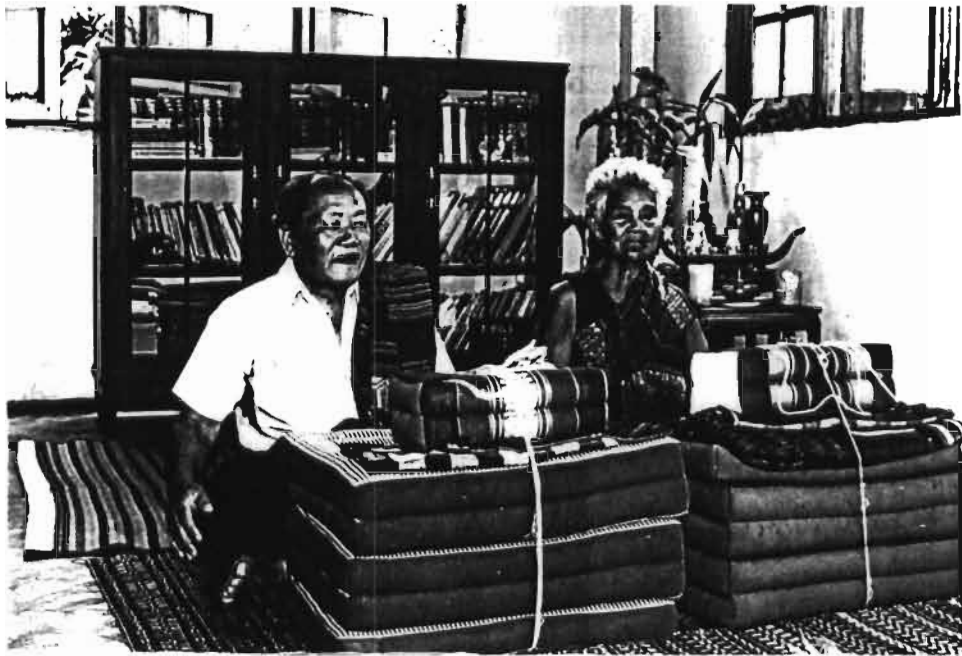
ผ้าคลุมไหล่เจ้าชายเมืองสุโขทัย อายุประมาณ 80 ปี

๕/๑

ผ้ากานหรือผ้ากั้นไส้หม (ห้องนอนของลูกสาวและลูกเขย)

เครื่องใช้

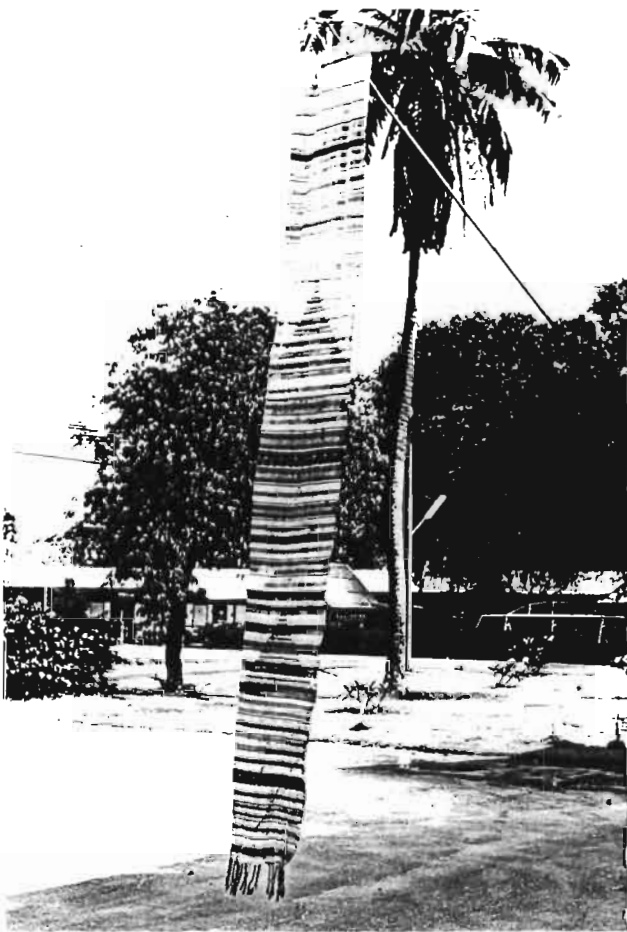
ผ้าทอหนังสีชมพู

ผ้าซิดที่ทอหนังสีชมพู (คัมภีร์เบตตาน)

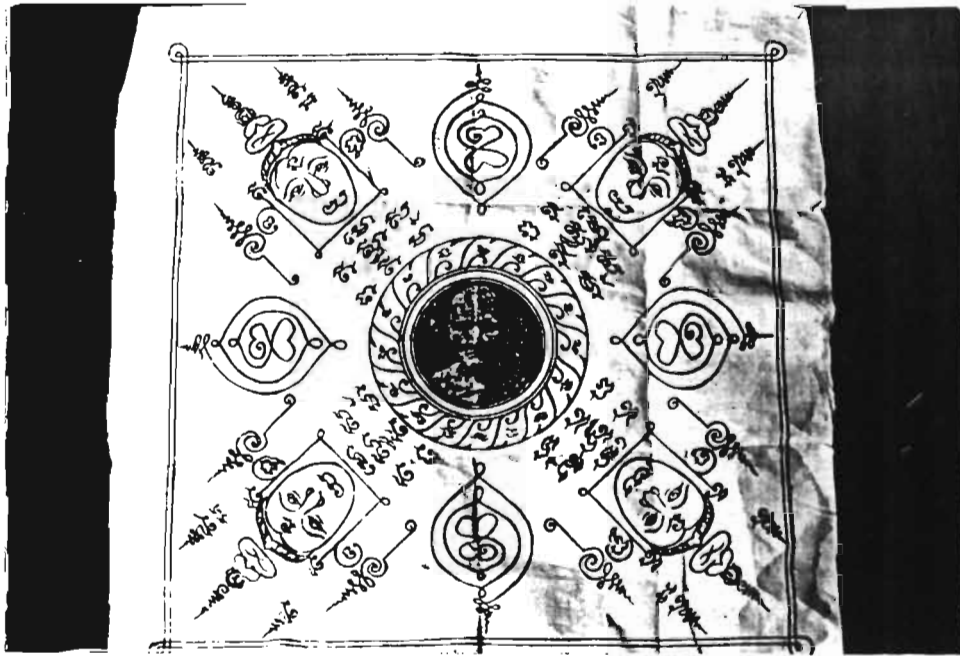
งานทอไตร ภูค้ำบ้านนาเวียง อ.ทรายมูล จ.ยโสธร

ทุงชัย หรือทุงปะตาก (ธงชัย หรือ ธงบฎาก)

ที่ใช้งานในงานมหากาชาต

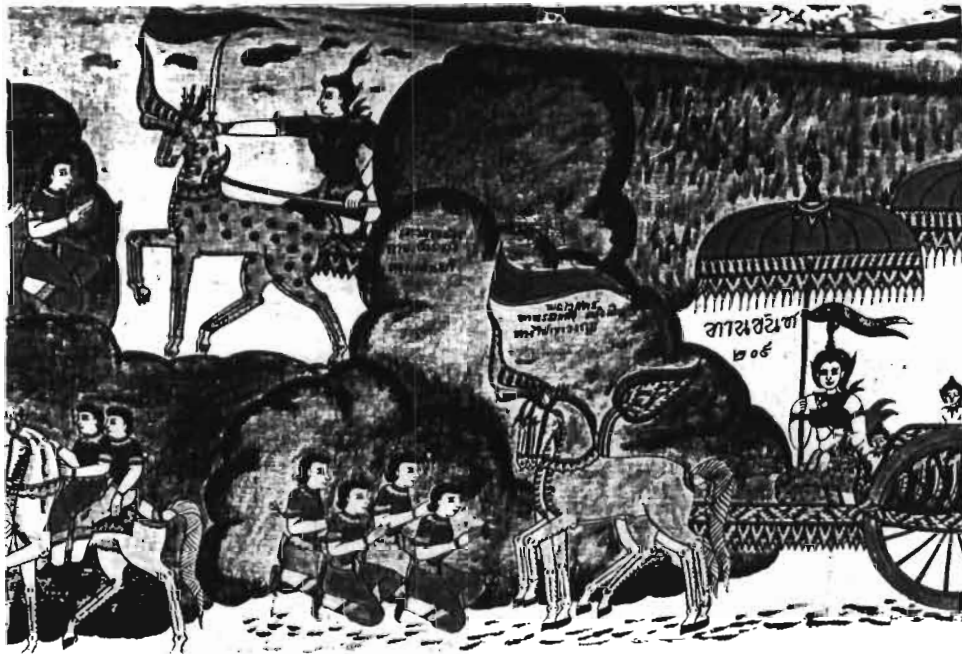
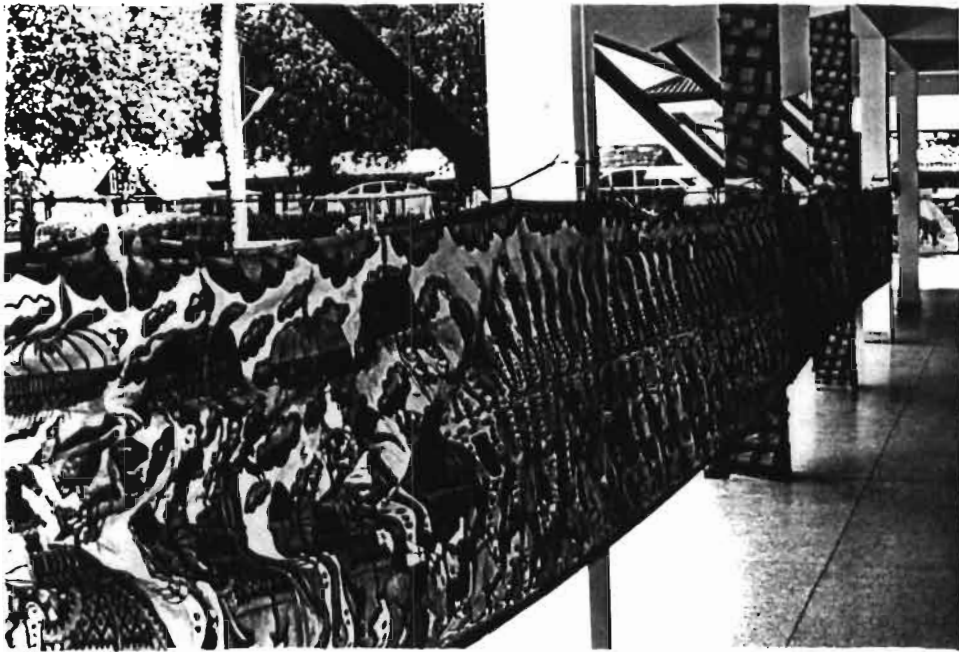
ทุงตะขาบที่ใช้งานบฎกาฐิน

ผ้ายันต์

เครื่องนุ่งห่ม บ้านผาเวียง อ.ทราขมูล จ.ยโสธร

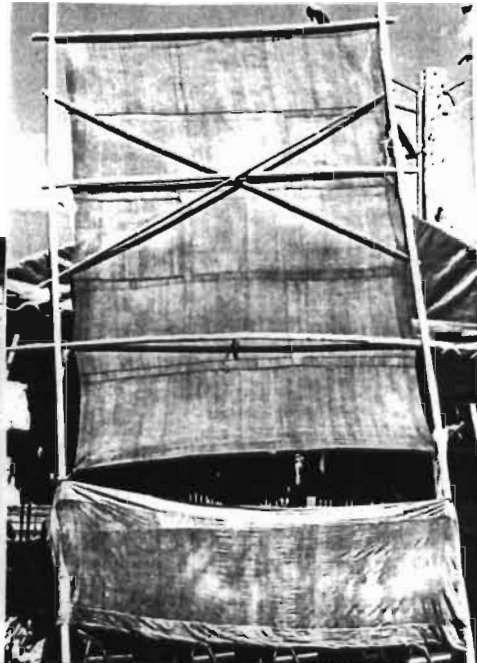
ผ้าพระเวศ/ผ้าเบ็ดที่ใช้ขึงในหอแจก (ศาลาการเปรียญ)

ผ้าพระบฏ

ជាការ

สตรีเฒ่าผู้สูงอายุ บ้านประทุมพลาญ แคว้นลำปาง
 แหล่งผลิตผ้าไหมมัดหมี่ที่ดักดอมแห่งหนึ่งของ
 สหกรณ์รัฐประชาธิปไตย ประจําชนเฒ่า

บทที่ ๕

สถานการณ์ของผ้าและการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน

ตามธรรมเนียมเดิมของการทอผ้า จุดมุ่งหมายคือ การใช้สอยในชีวิตประจำวัน พิธีกรรม ความเชื่อและพิธีทางศาสนา เป็นการผลิตเพื่อใช้มากกว่าการผลิตเพื่อขาย แม้ว่าจะมีการขายบ้าง ก็เป็นการแลกเปลี่ยนสิ่งของระหว่างกันมากกว่าการจะมุ่งผลิตเพื่อขาย โดยเฉพาะผ้าไหมแล้ว ถือว่าเป็นงานฝีมือที่ทรงคุณค่า จะถูกนำมาใช้เฉพาะในเทศกาล พิธีกรรม กิจกรรมที่สำคัญ ๆ เท่านั้น ดังนั้นการทอผ้าจึงมิใช่ เป็นเพียงการทอให้พอแล้วเสร็จเพื่อนำไปจำหน่ายเช่นในปัจจุบัน หากแต่ได้สอดใส่จิตวิญญาณของผู้ทอไว้ในผ้าด้วย บนผืนผ้าที่วิจิตรงดงามเหล่านี้ มีกระแสของกาลเวลา วิถีชีวิต จิตวิญญาณของผู้คนซึ่งแทรกอยู่ทุกอนุ ด้วยว่า กว่าที่เส้นไหม ใยฝ้ายแต่ละเส้นจะถูกนำมาถักทอเป็น ผ้ายาม ได้ผ่านการกลั่นกรอง คัดเลือกสีสันท ลวดลาย ผสมกับแรงกาย แรงใจของผู้คนที่ทุ่มเทลงไป บนผืนผ้าแต่ละผืน ปรากฏเป็นตำนานที่บอกกล่าวถึงความเคลื่อนไหวของอารยธรรมแห่งยุคสมัย ควรแก่การรำลึกถึงและจดจำ ศิลปะความงดงามของงานฝีมือที่สะท้อนบนงานหัตถกรรม ซึ่งเป็น เส้นที่เฉพาะตัว ที่ไม่อาจทดแทนได้ด้วยมือแห่งเครื่องจักรกลใด มรดกทางวัฒนธรรมที่ล้ำค่าเช่นนี้ จึงเป็นภารกิจที่ท้าทายของคนรุ่นใหม่โดยแท้

การถ่ายทอดสิ่งที่ดีงามเหล่านี้ ได้รับการถ่ายทอดผ่านระบบครอบครัว และนำไปเป็น ส่วนหนึ่งของการประเมินคุณค่าของชีวิต ความเป็นคนที่สมบูรณ์ของผู้หญิงในสังคมชนบท ดังนั้น กระบวนการผลิตกว่าจะได้เป็นผ้าทอ จึงได้รับการถ่ายทอด ผักผ่อนภายในครัวเรือนมาโดยตลอด

เมื่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้น การเข้ามาของรัฐและเอกชนที่มุ่งเน้นการวัด ความเจริญด้วยรายได้ ทำให้จุดมุ่งหมายของการผลิตเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อกระบวนการผลิตในระบบเดิมทั้งหมด

ปัจจัยที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลง

๑. ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี การปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรปในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก ได้ส่งผลกระทบต่อประเทศไทย เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทำสนธิสัญญาเบาริ่งกับอังกฤษใน พ.ศ. ๒๓๙๘ สนธิสัญญาดังกล่าวได้เปลี่ยนระบบการผูกขาดการค้าโดยรัฐ เป็นการค้าเสรี ทำให้สินค้าของต่างประเทศเข้ามาจำหน่ายในประเทศไทยได้อย่างแพร่หลาย สินค้าอุปโภคบริโภค ได้ขยายกลุ่มผู้บริโภคจากชนชั้นสูงไปสู่สามัญชนมากขึ้น ในระยะต้นของการทำสนธิสัญญา ภาคอีสานแม้จะไม่ได้รับผลกระทบจากการทำสนธิสัญญาเบาริ่ง เช่นเดียวกับภาคกลาง ซึ่งได้ส่งผลให้การทอผ้าสลายลง ผู้คนหันไปใช้ผ้าจากโรงงานมากขึ้น เพราะราคาถูกกว่า แต่ในภาคอีสานก็เริ่มที่จะได้รับสินค้าอุปโภคบริโภคมากขึ้นเมื่อทางรถไฟขยายจากนครราชสีมาไปยังอุบลราชธานี การปรับเปลี่ยนน่าจะเริ่มขึ้นแล้ว แต่ยังไม่แพร่หลาย แต่อย่างไรก็ตาม ประชากรบางส่วนได้เริ่มหันมาใช้ผ้าจากโรงงาน ซึ่งสะดวกสบายกว่า และจากความสะดวกสบายและราคาถูกกว่านี้เองจึงทำให้บางหมู่บ้านเลิกทอผ้า เลิกการปลูกหม่อน เลี้ยงไหมไปเกือบหมด ทั้งหมู่บ้านและหันไปพึ่งพาผ้าจากโรงงาน เช่น บ้านเมืองหมี่ บ้านกวนวัน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ซึ่งในอดีตเคยส่งผ้าซิด ผ้าไหมไปเป็นสินค้าแลกเปลี่ยนกับบ้านนาซ่า อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

๒. นโยบายของรัฐ การพัฒนาภาคอีสานเริ่มอย่างจริงจังตามเงื่อนไขทางการเมือง นั่นคือนโยบายการป้องกันและปราบปรามคอมมิวนิสต์ ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๐๔ - ๒๕๐๙ ที่มุ่งสร้างและพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ทำให้การขยายตัวของวัฒนธรรมด้านวัตถุไปยังชนบทได้ง่ายขึ้น ถนนมิตรภาพซึ่งเป็นถนนยุทธศาสตร์ได้ส่งผลให้การขนส่งสินค้าอุปโภค บริโภคไปสู่ชนบทได้ง่ายขึ้น และในขณะเดียวกันรัฐก็มองเห็นเงื่อนไขความยากจนของชนบท เป็นเงื่อนไขที่จะนำไปสู่การชักจูงให้ประชาชนเสื่อมใสในลัทธิคอมมิวนิสต์ได้ง่าย ดังนั้น นโยบายที่จะเพิ่มรายได้ของประชาชนในชนบทจึงเกิดขึ้นบนสมมติฐานดังกล่าว แม้ในระยะหลังองค์การพัฒนาเอกชนได้เข้ามาส่งเสริมการพัฒนาชนบทก็ด้วยจุดมุ่งหมายเรื่องรายได้เช่นเดียวกัน ดังนั้น เมื่อการผลิตในด้านต่าง ๆ รวมทั้งการทอผ้าที่ได้รับการส่งเสริมที่มุ่งไปสู่การแสวงหารายได้ซึ่งจะต้องเกี่ยวข้องกับความต้องการของตลาด ดังนั้นการทอผ้าจึงมิใช่

เพื่อใช้สอยอีกต่อไป แต่เป็นการผลิตเพื่อขาย ด้วยเหตุนี้จึงส่งผลกระทบต่อการค้าในวิถีชีวิตของคนอีสานให้เปลี่ยนแปลงไป

องค์กร หน่วยงานกับการส่งเสริมการทอผ้า

โครงการศิลปาชีพ เป็นโครงการของมูลนิธิศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ทรงจัดตั้งขึ้นจากการที่ได้โดยเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไปทรงเยี่ยมราษฎรในจังหวัดต่าง ๆ ทรงพบว่าราษฎรส่วนใหญ่ต้องเผชิญกับความทุกข์ยาก การที่พระองค์ทรงแจกลสิ่งของให้กับประชาชนเหล่านั้นเป็นการช่วยเหลือบำบัดทุกข์เพียงชั่วคราวเท่านั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงแนะนำให้ช่วยเหลือด้วยการให้ประชาชนได้ช่วยตนเอง ด้วยเหตุนี้สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ จึงทรงมีพระราชดำรินำจะมีอาชีพอื่นมาเสริมรายได้ของครอบครัว ประกอบกับทรงเห็นว่าผ้าไหมมัดหมี่ที่ราษฎรนุ่งห่มมารับเสด็จนั้น มีลวดลายสีสังตางแปลกตาแสดงถึงความสามารถของชาวบ้านอย่างแท้จริง จึงน่าจะส่งเสริมให้มีการทอผ้าไหมมัดหมี่ให้แพร่หลาย เป็นรายได้เสริมของครอบครัว ด้วยพระราชดำรินี้ จึงนำไปสู่การจัดตั้งมูลนิธิศิลปาชีพใน พ.ศ. ๒๕๐๙ และใน พ.ศ. ๒๕๒๙ รัฐบาลได้ให้ความสำคัญด้วยการสนองพระราชดำริจัดตั้งเป็น "กองศิลปาชีพ" ขึ้นในสำนักราชเลขาธิการ

การส่งเสริมของพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ด้วยการฉลองพระองค์ด้วยผ้าไหมมัดหมี่ ทำให้การขยายตัวของผู้ใช้ผ้าไหมมัดหมี่เพิ่มมากขึ้น รัฐบาล ประชาชนได้โดยเสด็จพระราชนิมิตนี้เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ตลาดจำหน่ายผ้าของชาวบ้านขยายกว้างกว่าเดิม นอกจากนี้ยังทรงพยายามขยายตลาดไปยังต่างประเทศด้วยพระองค์เอง เช่น ประเทศสหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่น เป็นต้น

โครงการศิลปาชีพได้ส่งเสริมและอนุรักษ์การทอผ้าด้วยการช่วยเหลือเงินทุน การก่อตั้งกลุ่มทอผ้ารับซื้อผ้า หาดตลาดจำหน่าย จัดตั้งศูนย์จำหน่ายสินค้า ส่งเสริมการค้าทอดการทอผ้า ด้วยการให้ช่างทอผ้าฝีมือดีมาเป็นครูฝึกในศูนย์ศิลปาชีพ แนะนำการออกแบบ สี ลวดลายให้เป็นที่ต้องการของตลาด ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ในกระบวนการทอผ้าของชาวบ้านในหลายประเด็น อาทิ ในด้านเทคนิคการทอ มีการขยายขนาดของฟืมให้กว้างขึ้น การย้อมสี การฟอกสี การให้สีที่หลากหลายมากกว่าเดิม รวมทั้งการเพิ่มขึ้นของลวดลาย

ในปัจจุบันกลุ่มไท - ลาว สายเมืองอุบลฯ ที่เป็นสมาชิกโครงการศิลปาชีพและมีศูนย์ศิลปาชีพตั้งอยู่คือ ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม ตำบลเจริญศิลป์ กิ่งอำเภอเจริญศิลป์ และอำเภอสองดาว จังหวัดสกลนคร ศูนย์ศิลปาชีพพิเศษบ้านห้วยไหล

วัสดุ อุปกรณ์ในการทอผ้า

วัสดุอุปกรณ์ในการทอผ้าได้เปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขของความเจริญของเทคโนโลยีและความต้องการของตลาดที่จะต้องผลิตจำนวนมากในเวลาอันรวดเร็ว ดังนั้น วัสดุอุปกรณ์ในการทอผ้าจึงได้เปลี่ยนแปลงไปกล่าวคือ

เส้นไหม เดิมการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม จะกระทำทุกครัวเรือน เพื่อที่จะได้เส้นไหมในการทอผ้า พันธุ์ไหมที่ใช้ส่วนใหญ่จะเป็นพันธุ์พื้นเมือง ในระยะหลัง เมื่อทางเกษตรจังหวัดได้ไปส่งเสริมและแนะนำพันธุ์ต่างประเทศ ที่มีปริมาณใยไหมมากกว่าพันธุ์พื้นเมือง ความคู่ไปกับการเลี้ยงไหมพันธุ์พื้นบ้าน แต่ในระดับชาวบ้านที่ทอผ้าไหมไว้ใช้เอง ยังนิยมใช้ไหมพื้นเมืองทั้ง เส้นยืนและเส้นพุ่ง ถือว่าเป็นผ้าไหมที่คุณภาพดีที่สุด เพราะเมื่อทอเป็นผ้าแล้วจะมีลักษณะเป็นเงาเหลือบประกายไม่ยับไม่ซับกลิ่น

ในปัจจุบันนี้การผลิตเส้นไหมเพื่อขายโดยเฉพาะ ทำให้ช่างผู้ทอสามารถถือหาเส้นไหมไปทอได้เลย โดยไม่ต้องเสียเวลากับขั้นตอนการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม และการสาวไหมแต่อย่างใด ในกลุ่มผู้ทอเส้นไหมเพื่อขายให้เหตุผลในการผลิตเส้นไหมเพื่อขายว่าสามารถมีรายได้ที่รวดเร็วกว่าการไปเสียเวลาในการทอผ้า ซึ่งต้องใช้เวลานานและอาศัยความชำนาญเป็นพิเศษ กับทั้งอาจมีปัญหาในเรื่องการตลาดด้วย

ก๊ เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการทอผ้าเป็นผืนปัจจุบันใช้อยู่ ๒ ชนิด คือ ก๊ตั้ง ลักษณะเป็นโครงไม้เป็นแบบดั้งเดิมที่ใช้มาในอดีต และปัจจุบันยังนิยมใช้อยู่ เพราะก๊ชนิดนี้ใช้ทอผ้าที่มีลวดลายต่าง ๆ ได้ดีกว่าชนิดอื่น ๆ ประเภทที่สองคือ ก๊กระตุก เป็นก๊แบบใหม่ที่ได้วิวัฒนาการให้มีคุณภาพในการทอรวดเร็วยิ่งขึ้น ผ้ามัดหมี่จะไม่นิยมทอด้วยก๊กระตุก เพราะการทอรวดเร็วเกินไปและขาดความประณีต แต่ถ้าเป็นการทอผ้าพื้นหรือผ้าที่มีลายสลับเป็นรูปสี่เหลี่ยมต่าง ๆ จะใช้ทอด้วยก๊กระตุก เพราะจะทอได้รวดเร็วกว่า

พื้ม เป็นเครื่องมือที่ใช้สำหรับทอผ้า มีลักษณะเป็นกรอบสี่เหลี่ยมผืนผ้า ทำด้วยไม้เนื้อแข็ง ตรงกลางมีพื้นเพื่อสอดเส้นไหม พื้มทอผ้ามี ๒ ชนิด คือ พื้มพื้นไม้ เป็นพื้มที่มีพื้นทำด้วยไม้ไผ่ที่เล็ก ๆ ในช่วงหลังมีพัฒนาการของพื้มใช้สแตนเลสทำพื้นเรียกกันทั่วไปว่าพื้มเหล็ก ผ้าที่ทอด้วยพื้มเหล็กจะแน่นและละเอียดมีความหนากว่าพื้มพื้นไม้มาก เพราะพื้มพื้นเหล็กสามารถจัดพื้นได้ถึงและมีจำนวนพื้นมากกว่า ทำให้ทอได้สม่ำเสมอขึ้น และมีการขยายพื้มให้กว้าง เพื่อให้หน้าผ้ากว้างขึ้นสามารถนำไปตัดเย็บได้ง่ายขึ้น

กระสวย เป็นเครื่องมือที่บรรจุหลอดไหมพุ่ง เพื่อนำเส้นไหมไปขัดกับไหมเส้นยืน เดิมมักจะทำด้วยไม้ มีทั้งแบบกระสวยที่มีหลอดด้ายเดี่ยวและที่บรรจุหลอดด้ายหลาย ๆ หลอด ปัจจุบันมีทั้งที่ทำด้วยไม้และพลาสติก นอกจากนี้การปั่นหลอด (คือการเอาเส้นไหมที่กักแล้วไปปั่นหรือกรอใส่หลอด) เมื่อก่อนนี้ใช้ไบนั่นเพื่อกรอเส้นไหมใส่หลอด ปัจจุบันหลายแหล่งใช้มอเตอร์แทน

สีย้อม การย้อมสีเพื่อให้เกิดสีสันตามความต้องการได้เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตที่ใช้สีที่ได้จากธรรมชาติ (สีสมุนไพร) ซึ่งได้จากส่วนต่าง ๆ ของพืช เช่น เข็ลือก ใบ ราก ผล ในปัจจุบันไม่นิยมใช้สีธรรมชาติ เพราะหายากและไม่สะดวก ข้อเสียอีกอย่างหนึ่งคือ สีตกง่าย ไม่คงทน สิววิทยาศาสตร์จึงเข้ามามีบทบาทในการย้อมแทน จากการสัมภาษณ์ผู้ผลิตทราบว่า สีย้อมสำเร็จเริ่มใช้เมื่อประมาณ ๓๐ ปีเศษ แต่อย่างไรก็ตามเริ่มมีหน่วยงานต่าง ๆ ที่เข้าไปส่งเสริมให้ชาวบ้านกลับไปใช้สีที่ได้จากธรรมชาติอีก แต่ก็ยังไม่แพร่หลาย เพราะมีขั้นตอนลำบากกว่าการใช้สีย้อมสำเร็จ และตลาดก็ยังไม่กว้างขวางนักกับทั้งมีราคาแพงขึ้นด้วย

การทอ

เนื่องจากความต้องการใช้ประโยชน์จากผ้าของตลาดไม่เพียงแต่นำผ้าไหมมัดหมี่ มาใช้เป็นผ้าชิ้นเท่านั้น หากแต่มีการประยุกต์นำผ้าเหล่านี้ไปตัดเป็นเสื้อ กระโปรง ที่นอน กระเป๋าถือ ซอง แว่นตาและของใช้กระจุกกระจิกอื่น ๆ อีกทั้งยังนำไปบุเก้าอี้ บุผนังห้อง ตามโรงแรมและเข้ากรอบทำเป็นภาพประกอบผนัง เป็นต้น ดังนั้น การใช้ประโยชน์จากผ้าจึงเปลี่ยนแปลงไป และส่งผลให้การทอมีใช้ทอตามขนาดเดิมอีกต่อไป แต่เป็นการทอให้มีขนาดกว้างยาวไปตามขนาดเพื่อประโยชน์ใช้สอยตามที่ตลาดต้องการ

นอกจากนี้วัสดุที่ใช้ในการทอและเทคนิคเฉพาะอย่างของการทอก็เปลี่ยนไป เช่นการทอซิดเด็มนั้นชาวบ้านทอผ้าซิดด้วยเส้นด้าย ที่ทำจากฝ้ายเป็นส่วนใหญ่ มีทอด้วยเส้นไหมเพียงเล็กน้อย เมื่อมีการส่งเสริมซิดจึงได้รับการส่งเสริมให้ใช้เส้นไหมมากขึ้นและมีการนำลายซิดมาผสมกับมัดหมี่นำฝ้ายและไหมมาสลับกันทอ เกิดเป็นผ้า "สามกษัตริย์" ซึ่งริเริ่มกันมาเมื่อประมาณไม่ถึง ๑๐ ปี โดยการแนะนำของพัฒนากรที่ตำบลนาซ่า อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี และได้ขยายไปยังจังหวัดต่าง ๆ (ผ้าสามกษัตริย์หมายถึง ผ้าที่ทอด้วยด้าย(โทเร) ฝ้ายและไหมประกอบด้วยลาย ๓ ลายคือที่เป็นไหมใช้มัดหมี่ ฝ้ายทำเป็นลายซิด ส่วนด้ายนั้นใช้ทอตีน)

ลวดลาย

๑. ลวดลายดั้งเดิม เกิดจากจินตนาการ สิ่งแวดล้อม เช่น ลายดอกไม้ ใบไม้ ลายสัตว์ เครื่องใช้ไม้สอย เช่น ลายบายศรี (ชั้นหมากเบ็ง) ลายโคมห้า ลายโคมเจ็ด (ลายช่อ ลายนาค และลายดอกแก้ว เป็นต้น ชาวบ้านส่วนใหญ่อยังทอด้วยลวดลายดั้งเดิม เมื่อมีการส่งเสริมทำให้เปิดพรมแดนของเอกลักษณ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ อาทิ มีการนำผ้าเก่ามาให้ลอกเลียนแบบ โดยไปคัดลอกจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ลายหมี่บางลายเป็นลายหมี่จากประเทศเพื่อนบ้าน เช่น ลายหมี่จากเสียมราฐ พระตะบอง

๒. ลวดลายของราชสำนัก สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ โปรดให้นำลายจากราชสำนัก ให้ช่างฝีมือทอตามแบบและเจ้านายบางพระองค์ก็โปรดให้ทอเลียนแบบผ้าเก่า กลุ่มช่างทอ ก็จะผลิตเลียนแบบออกขาย เช่น กรณีผ้า "หน้านาง" มีผู้มีฐานะร่ำรวยดี มาว่าจ้างให้ทอผ้ามัดหมี่ โดยนำผ้าตัวอย่างมาให้ดู หลังจากทีผลิตให้กับผู้มีฐานะร่ำรวยดีทำนนั้นแล้ว ช่างทอผ้าอำเภอชนบทก็เริ่มผลิตและเผยแพร่ออกไปอย่างกว้างขวาง จนกระทั่งผ้าหน้านาง เป็นผ้าที่ผลิตกันทั่วไป

นอกจากนี้ พระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ จะทรงแนะนำให้ใช้สีสุภาพและหลากหลายชั้น รวมทั้งเน้นการทอเป็นลวดลายเล็ก ๆ ดังเช่นผ้าไหมซิดเป็นลายเล็ก ๆ ตลอดทั้งผืน เหมาะแก่การนำไปตัดชุดแต่งกายสตรีหรือ แพรวา เดิมทอเฉพาะสีแดง ทรงแนะนำให้ทอสีอื่น ๆ และทอผ้าพื้นเป็นชุด สามารถเลือกได้หลากหลายชั้น

๓. ลวดลายจากการดัดแปลง โดยการนำลายเก่าดั้งเดิมมาผสมประยุกต์ให้เกิดลายใหม่ขึ้นหรือดัดแปลงลายครอสทิกซ์จากนิตยสารต่าง ๆ นำมาดัดแปลง เป็นลายมัดหมี่แล้วแต่ความคิด เทคนิค

และวิธีการที่จะตัดแปลง เช่น ลายเลื่อมสลับลายกอไผ่ชนกัน เป็นต้น

๔. ลวดลายที่เกิดจากจินตนาการของผู้ผลิตเอง เป็นลวดลายที่ผู้ทอคิดขึ้นเอง ทั้งลวดลายสีเส้น เช่น นายทองสุข จันทะวงษ์ อ้าเภอชนบท จังหวัดขอนแก่น ได้ออกแบบลวดลายมัดหมี่และทอเป็นรูปครุฑและส่งเข้าประกวดในงานเทศกาลงานไหมขอนแก่น ใน พ.ศ. ๒๕๓๑ กรมส่งเสริมอุตสาหกรรมผู้จัดการประกวดพอใจในความประณีต ความสวยงามของเนื้อผ้าและลวดลาย แต่ขอร้องให้นายทองสุขถอนการประกวด โดยให้เหตุผลว่า ครุฑเป็นของสูง เป็นสัญลักษณ์ของสถาบันพระมหากษัตริย์ และตั้งราคาขายให้ ๕,๐๐๐ บาท เป็นผลให้ผ้าผืนอื่น ๆ ที่ทอลายครุฑก็จำหน่ายได้หมดในราคาเดียวกัน

จากสภาพของลวดลาย สีเส้นที่ปรากฏในปัจจุบัน จึงอาจกล่าวได้ว่า ลวดลายสีเส้นเหล่านี้มิได้เกิดขึ้นจากสภาพแวดล้อมใกล้ตัวของช่างทอ เช่น ในอดีตที่สะท้อนสภาพแวดล้อม ความคิด ความเชื่อจินตนาการของช่างทอแต่อย่างใด หากแต่ต้องคำนึงถึง "ผู้ซื้อเป็นหลัก" เป็นที่น่าสังเกตว่าผู้ขายได้เข้ามามีบทบาทมากยิ่งขึ้นในกระบวนการผลิตผ้ามัดหมี่

กลุ่มผู้ผลิต

ผู้ผลิตได้เปลี่ยนแปลงจากการทอเพื่อตนเองและครอบครัว ไปสู่การจัดตั้งกลุ่มโดยการดำเนินงานของหน่วยงานของรัฐและองค์กรเอกชนบ้าง และในหลายแห่งเกิดธุรกิจโดยนายทุนในหมู่บ้านให้วัสดุอุปกรณ์ไปทอ และขายผลิตผลให้กับนายทุน มีการตั้งร้านค้าจำหน่ายผ้าทอ และการทอแปรรูปเป็นเสื้อผ้าสำเร็จรูป ดังกรณียกยตุ บ้านถ่อน ตำบลนาซ่า จังหวัดอุดรธานี นอกจากนี้ก็เกิดโรงงานทอผ้าขึ้น มีที่จำนวนมาก มีการจ้างแรงงานช่างในการทอผ้าในทุกขั้นตอน เช่น ในอ้าเภอชนบท จังหวัดขอนแก่น มีโรงงานทอผ้าถึง ๑๐ แห่ง

การผลิตในระดับโรงงาน ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อการตลาด ทำให้ต้องการความสะดวกรวดเร็วในการผลิต ดังนั้นจึงมีการจ้างแรงงานโดยใช้ผู้ขายเป็นผู้ทอช่วยในการผลิตให้เร็วขึ้น และจ่ายค่าตอบแทนแรงงานในการผลิตแต่ละขั้นตอนแตกต่างกันไป เช่น ค่าต่องไหม กิโลกรัมละ ๑๐ บาท ค่าวกไหมกิโลกรัมละ ๑๒ บาท ค่าแล่งไหม ปลายละ ๓ บาท และค่าทอเมตรละ ๑๒ บาท เป็นต้น การผลิตลักษณะเช่นนี้เป็นการฝึกทักษะเฉพาะด้าน แต่ไม่สามารถจะพัฒนามือถือการทอผ้าในทุกขั้นตอนการผลิต เช่นในอดีตได้ นอกจากนั้น จินตนาการที่จะบ่งบอกถึงความคิดความคาดหวัง

ความเชื่อที่จะสอดใส่ในงานฝีมือทอผ้าก็หายไป เพราะสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ได้ถูกกำหนดโดยตลาดมาแล้ว ดังนั้นลักษณะเฉพาะของสีสันลวดลายในผ้าทอที่เคยมีในอดีต ในแต่ละท้องถิ่นที่แทบจะหาไม่พบในปัจจุบัน

การผลิตในลักษณะโรงงาน นอกจากจะก่อให้เกิดการจ้างงาน การเกิดทักษะเฉพาะทางแล้วยังส่งผลต่อแบบแผนการถ่ายทอดความรู้ ความคิด ความเชื่อในเรื่องการทอผ้าของผู้คนในชุมชนไปด้วย การถ่ายทอดฝึกหัดการทอผ้าของเด็กสาวในหมู่บ้าน ได้ย้ายจากบ้านสู่วังโรงงาน ซึ่งก็ไม่สามารถที่จะถ่ายทอดทุกสิ่งทุกอย่าง ในกระบวนการผลิตเจก เช่นที่เคยกระทำในอดีตได้ ประกอบกับการทอผ้าในปัจจุบันมิใช่คุณสมบัติหลักของสตรีที่พร้อมจะมีครอบครัวต่อไปอีกแล้ว การถ่ายทอดในลักษณะเดิมจึงลดลง แต่ได้มีความพยายามที่จะรักษาแบบแผนความรู้ในการทอผ้าไว้ในชุมชนในบางสถาบันการศึกษา โดยเฉพาะในโรงเรียนประถมศึกษา ได้มีการสอนมัดหมี่ในหมู่บ้าน เรียนรวมอยู่ในกลุ่มวิชา กพอ. (การงานพื้นฐานอาชีพ) เช่น ในจังหวัดชัยภูมิและจังหวัดหนองคาย เป็นต้น แต่ความพยายามนี้จะให้ความสำคัญกับการถ่ายทอดรักษาความรู้มากกว่าชนบเดิม ดังนั้นจึงส่งเสริมการมัดหมี่ทั้งเด็กหญิงและเด็กชาย ซึ่งในชนบเดิมนั้นจะมีเพียงเด็กหญิงเท่านั้นที่ได้รับการฝึกฝนทุกขั้นตอนในกระบวนการทอผ้า ส่วนเด็กชายหรือผู้ชาย จะเป็นผู้จัดหาและทำเครื่องมือเครื่องใช้ในการทอผ้า

การเปลี่ยนแปลงความเชื่อและค่านิยมเกี่ยวกับผ้า

ในอดีตการทอผ้ามีข้อห้ามที่ภาษาอีสานเรียกว่า "ชะล้า" อยู่หลายประการ เช่น ห้ามข้อมสีในวันพระ ห้ามสตรีมีประจำเดือนเข้าใกล้บริเวณข้อมสี ด้วยความเชื่อที่เส้นไหมจะไม่กินสี ผู้ชายไม่ควรจับต้องก็ทอผ้า ข้อห้ามดังกล่าวเหล่านี้ ไม่มีการคำนึงถึงอีกต่อไปแล้ว นอกจากนี้ สถานภาพของผ้า ซึ่งกำหนดด้วยประโยชน์ใช้สอย ก็ลดความสำคัญลง ประเภทของผ้าที่ถูกกำหนดให้ทำหน้าที่ในวิถีชีวิตก็ถูกผ้าจากโรงงานเข้ามาแทนที่หรือไม่ผ้าทอเหล่านี้ก็ถูกละเลย ไม่นำมาใช้อีกแล้ว เช่น ผ้าอ้อม ผ้าปกโลงศพ ม่าน (ผ้ากันส้วม) หรือแม้กระทั่งผ้าสมมา (ผ้าไหว้) ในพิธีแต่งงานก็เปลี่ยนแปลงไปใช้สิ่งของอื่นหรือผ้าจากโรงงาน การผลิตผ้าในวิถีชีวิตของคนอีสานในอดีตจึงจะเหลือไว้เพียงตำนานเล่าขานเท่านั้น แต่สิ่งที่เป็นอยู่ปัจจุบัน คือ การเปลี่ยนแปลงที่ตอบสนองความต้องการของตลาด ซึ่งผู้ซื้อได้ถูกกำหนดด้วยค่านิยมของโลกสมัยใหม่ คือ ความสวยงาม สะดวกสบาย รวดเร็ว ผ้าทอในวิถีชีวิตของคนอีสาน จึงเป็นผ้าทอเพื่อรายได้ เป็นศิลปะเพื่ออาชีพ มิใช่ผ้าเพื่อชีวิตอีกต่อไป

สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและวิธีการผลิต

ในวิถีชีวิตชุมชนนับได้ว่ามนุษย์กับการเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นของคู่กัน และในส่วนของ การทอผ้าฝ้ายก็เช่นเดียวกัน รูปแบบของการผลิตและวิธีการผลิตก็มีการเปลี่ยนแปลง ซึ่งพอที่จะสรุปถึงสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงได้เป็นประเด็น ดังนี้

๑. ความเปลี่ยนแปลงมาจากสภาพเศรษฐกิจ

เดิมรูปแบบและวิธีการผลิตผ้าของชาวชนบทภาคอีสานอาจกล่าวได้ว่าเป็นการผลิตเพื่อใช้ถึงแม้ว่าบางครั้งจะมีการแลกเปลี่ยนกันบ้าง แต่นั่นก็เป็นเพียงการแลกเปลี่ยนที่ไม่มากมายอะไรนัก ครั้นต่อมาเมื่อระบบธุรกิจเข้ามามีส่วนในการกำหนดตลาด รูปแบบการผลิตที่เดิมเคยใช้เฉพาะแรงคนในครัวเรือนซึ่งเป็นการผลิตทุกขั้นตอน ตั้งแต่ขั้นตอนแรกจนแล้วเสร็จก็ได้เปลี่ยนไป และได้หันมาใช้เครื่องทุ่นแรงแทนและมีการแบ่งงานกันทำทุกขั้นตอน เพื่อที่จะสามารถผลิตให้ตรงกับความต้องการและเพียงพอกับตลาด

จากการเปลี่ยนแปลงในทางธุรกิจดังกล่าวมักมีผลต่อระบบความคิดของชุมชนในการที่จะหาทางออกให้กับสินค้าของตนเอง ดังจะปรากฏว่าในหลาย ๆ ชุมชนไม่ว่าจะเป็นที่อำเภอชนบท จังหวัดขอนแก่น บ้านดอนใหญ่ จังหวัดอุดรธานี หรือบ้านหนองเขื่อนช้าง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม และอำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ เป็นต้น ได้พยายามปรับรูปแบบของสินค้าของตนเอง ให้ตรงกับความต้องการของตลาด จนสามารถดำเนินการในเชิงธุรกิจได้เป็นอย่างดี

๒. ความเปลี่ยนแปลงจากอิทธิพลของวัฒนธรรมภายนอก

ปัจจุบันเงื่อนไขจากภายนอกนับว่ามีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและวิธีการผลิตถึงแม้เดิมจะมีการผลิตในชุมชน และใช้กับชุมชน แต่เมื่อวัฒนธรรมภายนอกเข้ามา ความคิดอุดมคติบางอย่างของชุมชนเขาก็เปลี่ยนไป ดังจะปรากฏว่าหลาย ๆ ชุมชนได้หยุดการผลิตทิ้งไว้ให้เป็นเพียงตำนานบ้านเมือง แล้วหันมาใช้ผ้าตลาด เพราะนอกจากจะราคาถูกแล้วยังง่ายและสวยด้วย

แต่จะอย่างไรก็ตามปรากฏว่าหลาย ๆ ชุมชนได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตและวิธีการผลิตเพื่อให้สอดคล้องกับสภาวะของการเปลี่ยนแปลง ได้อย่างดี และหลาย ๆ ชุมชนก็ยังยึดผลิตผืนผ้าของตนเองตามกระบวนการดั้งเดิมอย่าง ไม่เปลี่ยนแปลงเลย

๓. ทิศนคติของชุมชนเปลี่ยนไป

ในส่วนของสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากทัศนคติของชุมชนที่เปลี่ยนไปนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่า ชุมชนหลาย ๆ ชุมชนที่เคยผลิตผ้าได้อย่างมีคุณภาพในอดีตได้ปิดตัวตัวเองลงอย่างเงียบ ๆ แต่เมื่อชุมชนทั้งภายในและภายนอกหันมาให้ความสนใจในการที่จะนุ่งถือ การผลิตผืนผ้าแบบดั้งเดิมก็ปรากฏว่าหลาย ๆ ชุมชนได้ถูกชุบชีวิตขึ้นมาใหม่ภายใต้กรอบของสังคมที่เปลี่ยนไป

แต่จะอย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวก็อาจจะเป็นที่น่าปริวิตกไม่น้อยต่อการเปลี่ยนแปลง เพราะไม่เช่นนั้นก็จะเป็นการชุบชีวิตของการผลิตแบบดั้งเดิมขึ้นมาเพื่อให้รอวันปิดตัวเงียบอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งอาจจะเป็นสิ่งที่ไม่สู้จะดีนักในแง่ของการพัฒนา

๔. ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการขาดการสานต่อ

ประเด็นที่น่าเป็นห่วงยิ่งต่อการเปลี่ยนแปลง ในรูปแบบและวิธีการผลิตผ้าของภาคอีสานก็คือ การขาดการสานต่อในวิธีการหรือกรรมวิธีการผลิตในชุมชน เพราะปัจจุบันเท่าที่เข้าไปเก็บข้อมูลจะปรากฏว่า มีเฉพาะคนสูงอายุเท่านั้นที่สามารถทำการผลิตผ้าได้ ในทางตรงข้ามหากจะมองหาเด็กหรือคนหนุ่มสาวที่จะมาเรียนรู้การทอผ้า ในยุคปัจจุบันดูจะมีน้อย และหายากมาก เพราะเด็กหรือคนหนุ่มสาวส่วนใหญ่ หากสำเร็จการศึกษาภาคบังคับแล้วมักจะออกไปหางานทำต่างถิ่น ดังนั้นหากปรากฏการดังกล่าวในชุมชนยังมีต่อไปอย่าง ไม่หยุดยั้งอาจจะส่งผลกระทบต่ออาชีพนี้ให้หยุดชะงักได้เช่นกัน

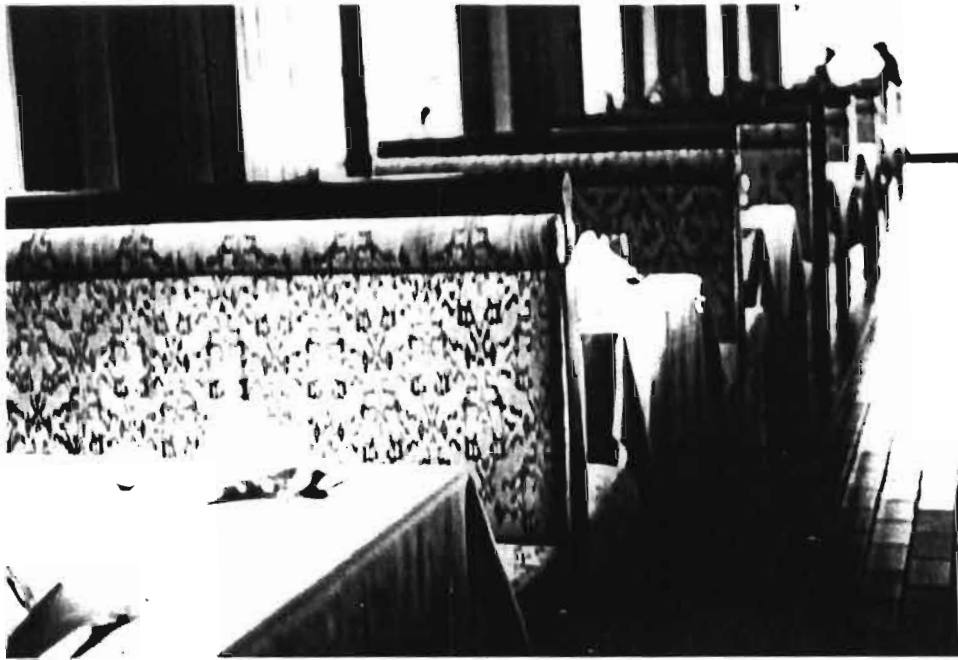
จะอย่างไรก็ตาม ปัจจุบันนับว่าเป็นที่น่ายินดียิ่งที่โรงเรียนประถมศึกษาหลายแห่งได้เปิดวิชาการทอผ้าเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มวิชาการงานพื้นฐานอาชีพ (กพอ.) ซึ่งนั่นก็คงเป็นทางออกที่ดีอีกอย่างหนึ่ง ในการปลูกฝังความรักในวัฒนธรรมด้านการทอผ้าให้กับเยาวชน เพื่อจะได้สืบสานงานทอผ้า ให้ความสำคัญไปกับสังคมสืบไป

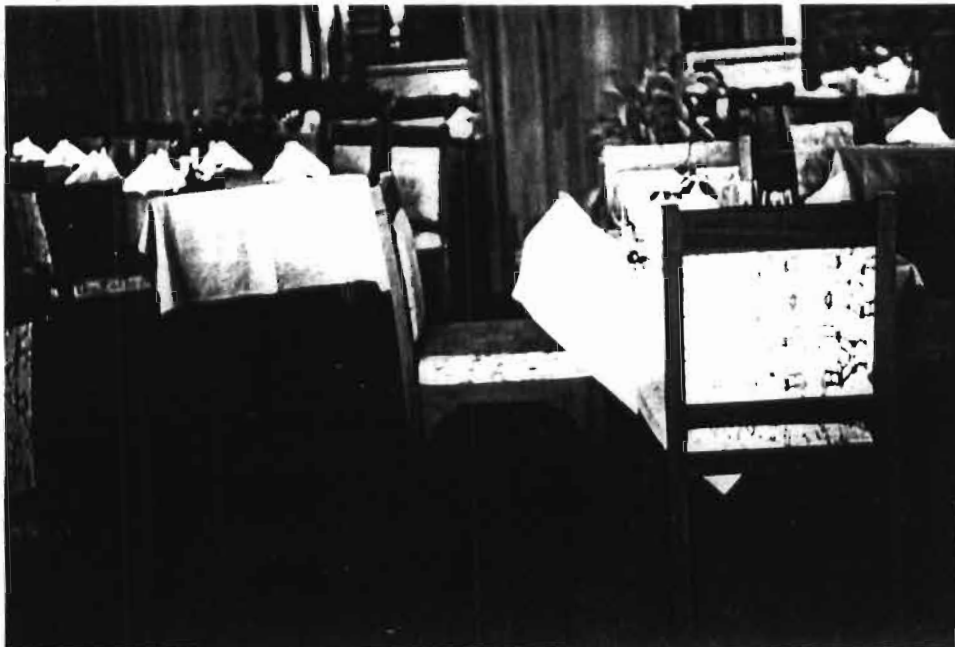
การประยุกต์ไม้พื้นเมือง
เพื่อนำมาใช้ให้เหมาะสมกับยุคสมัย

การจำหน่ายผลิตภัณฑ์ผ้าพื้นเมือง

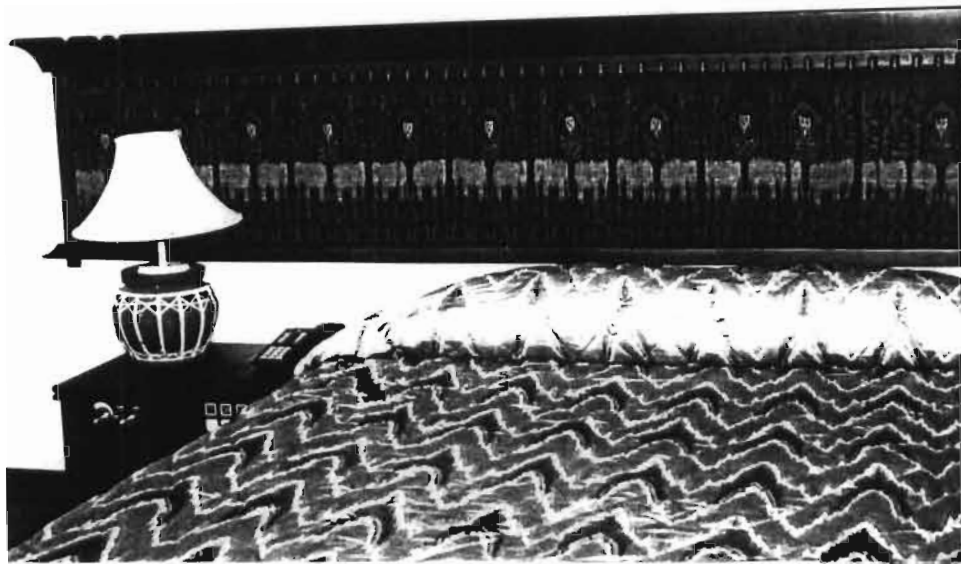

ผ้าไหมนำมายกั้ใช้ห้องอาหารโรงแรม

ผ้าไหมนำมาบุประตูห้อง

การตกแต่งห้องนอนด้วยผ้าไหมและด้ายประยุกต์

สรุปและข้อเสนอแนะ

จากการศึกษา - วิจัย เรื่อง "ผ้ากับวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ไท - ลาวสายเมืองอุบลฯ ครั้งนี้ อาจกล่าวได้ว่าบนแผ่นดินภาคอีสานของประเทศไทยทั้งสองฟากฝั่งแม่น้ำโขงนั้น มีความใกล้ชิดทางวัฒนธรรมกันอย่างมากจนแทบจะแยกกันมิได้ ดังนั้นในการศึกษาเราจึงมีอิสระเลยเงื่อนไขดังกล่าวได้เช่นกัน โดยเฉพาะวัฒนธรรมที่สอดแทรกเข้าไปในสายเลือดของคนไท - ลาวแล้ว การเคลื่อนย้ายถึงแม้จะเกิดทีละครั้งหรือจะเป็นเวลานับกึ่งปีก็ตาม แต่วัฒนธรรมดังกล่าวก็ยังคงสืบสานกันมาโดยตลอด

ในการศึกษาค้างนี้ก็เช่นกัน พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ชุมชนจึงเป็นเงื่อนไขแรกของการที่ต้องนำมาอธิบายเพื่อให้เห็นภาพที่เป็นรากเหง้าทางภูมิปัญญาของท้องถิ่น จากการเคลื่อนย้ายครั้งแรกที่ปรากฏ จนเกิดเป็นเมืองหลักในภาคอีสานไม่ว่าจะเป็นหนองบัวลุ่มภู เมืองทอง เมืองสิงห์ ดอนมดแดง หรือแม้แต่จำปาสัก นั่นก็คือจุดเริ่มต้นของการไหลบ่าทางวัฒนธรรมที่เริ่มปรากฏในภาคอีสาน และหลังจากนั้นการเคลื่อนย้ายภายในก็ได้เกิดตามมาอย่างมีขนาดสาย จนอาจกล่าวได้ว่าชุมชนที่ค่อนข้างใหญ่ และกระจุกกระจายอยู่ทั้งอีสาน ก็คือคนไท - ลาวสายเมืองอุบลฯ นั่นเอง

เมื่อมีการเคลื่อนย้ายวัฒนธรรมอย่างหนึ่งที่ปรากฏจนเป็นเอกลักษณ์ของคนกลุ่มนี้ก็คือ "ผ้า" ซึ่งเป็นหนึ่งในปัจจัยสี่ของมนุษย์ที่จะต้องใช้นุ่งถักกันมาโดยตลอด จากการศึกษาครั้งนี้หากพิจารณาตามลักษณะของผ้าที่ปรากฏก็สามารถจำแนกเป็นประเภทได้ดังนี้คือ

๑. หากจำแนกตามวัตถุดิบ ก็จะสามารถจำแนกผ้าออกเป็น ๒ ลักษณะ คือผ้าที่ทอจากไหม และผ้าที่ทอจากฝ้าย

๒. หากจำแนกตามเทคนิคการทอ เราสามารถจำแนกได้เป็น ๖ ประเภทคือ

๒.๑ ผ้าพื้น

๒.๒ ผ้าเหยียบ

๒.๓ ผ้าขีด

๒.๔ ผ้ายก

๒.๕ ผ้าจก

๒.๖ ผ้ามัดหมี่

เกี่ยวกับลวดลายผ้าในอดีต ลวดลายการทอไม่มีเขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่ถ่ายทอดกันไปด้วยตัวอย่างที่ทำให้เห็นเป็นรูปธรรม การทอผ้าจึงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องมาช้านาน มีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก

๓. หรือหากเราจะจำแนกผ้าออกตามลักษณะใช้สอย ก็จะสามารถแยกได้เป็นผ้าในวิถีชีวิต ซึ่งคงจะต้องเริ่มตั้งแต่เกิดจนถึงตายได้เลย โดยลักษณะเด่นของผ้าอีสานสายเมืองอุบลฯเองก็คงจะมีลักษณะเด่นอยู่ตรงนี้เช่นกัน

โดยเฉพาะผ้านั้นจะสามารถจำแนกชั้นได้อย่างชัดเจนว่า การนุ่งถืออย่างไรคือการนุ่งถือแบบเจ้าขุนมูลนาย การนุ่งถือแบบใดคือการนุ่งถือของเด็ก หญิงสาว คนแต่งงานแล้ว หรือ การนุ่งถือของคนแก่ เป็นต้น

แต่อย่างไรก็ตาม ตลอดระยะเวลาของความเป็นคนที่มีวิถีชีวิตอยู่อย่างเรียบง่ายมาโดยตลอดของชุมชนอีสาน เมื่อปรากฏว่าเงื่อนไขทางสังคมได้เปลี่ยนไป แทนที่จะต้องผลิตเพื่อการพออยู่พอกินอย่างเดิม ต้องหันมาผลิตเพื่อแลกเปลี่ยนตามระบบของสังคมแบบใหม่ อุดมคติและวิถีชีวิตของชุมชนที่เกี่ยวกับผ้าจึงเริ่มเปลี่ยนไปด้วย

ดังนั้นจึงปรากฏว่าหลาย ๆ ชุมชน ได้เลิกการผลิตผ้า หันกลับไปใช้ผ้าตลาดแทน แต่หลาย ๆ ชุมชนก็ยังคงผลิตแต่ก็เพื่อใช้ของคนในครอบครัวเท่านั้น

และการเปลี่ยนแปลงในระยะต่อไปยังทำให้เกิดผลกระทบกับชุมชนมากขึ้น โดยเฉพาะเมื่อองค์กรรัฐและเอกชนได้เริ่มเข้าไปส่งเสริมการทอผ้าในหมู่บ้าน นั่นคือการเปิดประตูหมู่บ้านรับระบบการตลาดอย่างแท้จริง และในระยะนี้เองจะปรากฏว่า ชุมชนหลายชุมชนได้ปิดตัวเองอย่างสนิทในการทอผ้า แต่จะมีกลุ่มคนเล็ก ๆ เท่านั้นที่จะสามารถยืนหยัดอยู่ในระบบธุรกิจอย่างใหม่นี้ได้ ผลก็คือ ชาวบ้านที่เคยผลิตตามระบบสังคมดั้งเดิมก็เริ่มมาเป็นลูกจ้างแรงงานแทน

แต่จะอย่างไรก็ตามเท่าที่ศึกษาคงต้องยอมรับว่า ผลที่เกิดขึ้นนั้นคงจะมีทั้งดีและเสียควบคู่กันไป แต่เราต้องชัดเจนว่าการส่งเสริมที่เราส่งเสริมเพื่อความคงอยู่ของรูปแบบการผลิต

แบบดั้งเดิมตามครรลองของชีวิตชุมชน หรือเราจะส่งเสริมเพื่อให้ชุมชนมาต่อสู้กับระบบธุรกิจแบบใหม่ ซึ่งชาวบ้านไม่ค่อยเคยชินนัก เพราะทางออกต่าง ๆ นั้นมันขึ้นอยู่กับความชัดเจนของบุคคลที่จะเข้าไปช่วยเหลือชุมชนนั่นเอง

ข้อเสนอแนะ

๑. การศึกษาครั้งต่อไปควรขยายทั้งขอบเขตและความลึกของเนื้อหาให้มากขึ้นเพราะนั้นจะเป็นการอธิบายถึงความก้าวหน้าของงานวิจัยครั้งต่อไป

๒. ควรมีการศึกษาเชิงเปรียบเทียบของกลุ่มชาติพันธุ์ในหลาย ๆ พื้นที่ เพื่อจะเกิดความชัดเจนในเนื้อหา

๓. ผลงานการวิจัย ควรที่จะส่งกลับไปยังชุมชน เพราะในหลาย ๆ ครั้งที่บ้านได้ให้สัมภาษณ์ไปแล้ว แต่ไม่ทราบว่า ผู้มาสัมภาษณ์นั้นเอาไปทำอะไร อย่างไร ทั้งนี้จะได้เป็นการเผยแพร่และเป็นการประกาศเกียรติคุณปราชญ์ชาวบ้านเหล่านั้นด้วย

๔. เมื่อมีการศึกษาไปในระดับหนึ่งแล้ว ควรมีการส่งเสริมให้มีการเก็บรักษาข้อมูล อาจจะเป็นในรูปแบบพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน ทั้งในระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอและจังหวัดเพื่อที่จะได้เป็นศูนย์กลางในการศึกษาค้นคว้าของคนรุ่นหลังต่อไป

บรรณานุกรม

กองส่งเสริมการเกษตร. การปลูกหม่อนเลี้ยงไหม, เอกสารทางวิชาการ ชุดที่ ๑๓, กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๑๗,

กรมส่งเสริมการเกษตร. เอกสารประกอบการอบรมการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม. ศูนย์ขยายพันธุ์ไหมที่ ๓

จังหวัดบุรีรัมย์ (เอกสารอัดสำเนา)

เกษร คุณแก้ว. ผ้าแพรวาจังหวัดกาฬสินธุ์, เอกสารประกอบบุคคลผู้มีผลงานดีเด่นทางด้านวัฒนธรรม

สาขาทัศนศิลป์ (ทอผ้าแพรวา) พ.ศ.๒๕๓๔, ๓๐ หน้า (เอกสารอัดสำเนา)

คณะกรรมการส่งเสริมสินค้าไหมไทย. ผ้ามัดหมี่, กรุงเทพฯ : บริษัทประชาชน, ๒๕๒๖,

ชลธีรา สัตยาวัฒนา "ความหมายบนลายผ้าลายนาค-ลายงู" แม่และเด็ก, ปีที่ ๑๖ ฉบับที่ ๒๔๐

(ธ.ค. ๒๕๓๔)

เรือดรีสุณี น อุบล, สมชาย นิลอาธิ. "ผ้าทอเมืองอุบล" ศิลปวัฒนธรรม. ฉบับรวมเล่ม

ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๗ - ๑๐ (พ.ศ.๒๕๓๗), หน้า ๑๓๖ - ๑๔๒

โสภิตา ยงยอด. สภาพการทอผ้าขิดในจังหวัดมหาสารคาม, ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม วิทยาลัยครู

มหาสารคาม, ๒๕๓๕.

สำนักงานเกษตรภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. รังไหม. เอกสารเผยแพร่ความรู้แก่เกษตรกร, ๒๕๓๒,

(อัดสำเนา)

"ผ้าทอของเผ่าไทสายใยแห่งความผูกพัน." ศิลปวัฒนธรรม. ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๑๑ (ก.ย. ๒๕๓๔),

Chiang Mai University, Office of the National Culture Commission

Organization. Textiles of Asia : A Common Heritage, 30 Jan - 3

Feb 1992, (copy)

ภาคผนวก

รายนามผู้ให้ข้อมูลงานวิจัย
เรื่องผ้าทอวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ไท - ลาว

ลำดับที่	ชื่อ - สกุล	อายุ/ปี	ที่อยู่
๑	นางไสว รัตนแสง	๘๗	๔๘๘ ตำบลตลาด อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
๒	นางมะลิจันทร์ ภานุทานนท์	๗๐	๑๔๙๒/๑ ถนนนครสวรรค์ อ. เมือง จังหวัดมหาสารคาม
๓	นางสง พลเดมา	๘๒	๗ หมู่ ๗ ตำบลท่าสองคอนอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
๔	นายคำมี ทุ่งโคตร	๖๓	๒๑ หมู่ ๑๗ ตำบลก้าน้ำ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม
๕	นางวิไล นามคาน	๕๗	๗ หมู่ ๕ ตำบลก้าน้ำ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม
๖	นางสุพิศ แทนนาม	๓๑	๑๒ หมู่ ๕ ตำบลก้าน้ำ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม
๗	นางอ่อนจันทร์ แทนนาม	๔๖	๓๘ หมู่ ๑ ตำบลก้าน้ำ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม
๘	นางคำนาง อินทิสง	๔๐	๙ หมู่ ๕ ตำบลก้าน้ำ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม
๙	นางเขียนสี อินลคร	๖๖	๑๒ หมู่ ๑ ตำบลก้าน้ำ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม
๑๐	นางทองจันทร์ วงศ์กล้า	๔๐	๗๐ หมู่ ๑ ตำบลก้าน้ำ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม
๑๑	นางบุญทัน จันบัวลา	๔๙	๒๙ หมู่ ๑ ตำบลก้าน้ำ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม
๑๒	นางส่วย เทียบแสง	๔๘	๒๐ หมู่ ๑ ตำบลก้าน้ำ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม
๑๓	นางเบา จันท์บัวลา	๕๒	๖ หมู่ ๒ ตำบลก้าน้ำ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม
๑๔	นางเสียง วงศ์แก้ว	๔๑	๑๑ หมู่ ๑ ตำบลก้าน้ำ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม
๑๕	นางวันทอง บัวพา	๔๗	๑๔ หมู่ ๑ ตำบลก้าน้ำ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม
๑๖	นางกาญจน์ จันท์ศิริ	๔๙	๗๑ หมู่ ๑ ตำบลก้าน้ำ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม
๑๗	นางม้วน ทิพย์แสง	๔๔	๗๔ หมู่ ๑ ตำบลก้าน้ำ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม
๑๘	นางจำปี เทียบแสง	๕๔	๑๕ หมู่ ๕ ตำบลก้าน้ำ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม
๑๙	นางดี จันท์อ่อน	๓๗	๘ หมู่ ๗ ตำบลก้าน้ำ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม
๒๐	นางสุบิน แทนนาม	๓๑	๙ หมู่ ๕ ตำบลก้าน้ำ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม
๒๑	นางวิไล โยแก้ว	๔๓	๓๖ หมู่ ๑ ตำบลก้าน้ำ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม
๒๒	พระภิกษุขี้ม ปภีศรีโร	๗๐	วัดบ้านหนองซอน ต.หนองซอน อ.กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม

ลำดับที่	ชื่อ - สกุล	อายุ/ปี	ที่อยู่
๒๓	นายชาย สีโนเรศ	๘๐	หมู่ที่ ๑ บ้านตำแย ต.นาสีนวน อ.กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม
๒๔	นางพิกุล ช่างสากร	๕๘	หมู่ที่ ๒ บ้านตำแย ต.นาสีนวน อ.กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม
๒๕	นางสำราญ ชัยชนะ	๕๙	หมู่ที่ ๒ บ้านตำแย ต.นาสีนวน อ.กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม
๒๖	นางแวน สืบยาง	๗๘	๕๒ บ้านตำแย ต.นาสีนวน อ.กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม
๒๗	นางเหรียญ บ่อมอาสา	๕๕	๔๔ หมู่ที่ ๑ ต.มะค่า อ.กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม
๒๘	นางทองดี จำนงนิจ	๖๘	๑๕ หมู่ที่ ๑ ต.มะค่า อ.กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม
๒๙	นางทองสอน นัททะ	๕๘	๙ หมู่ที่ ๑ ต.มะค่า อ.กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม
๓๐	นางเพ็ง ยมสีเคน	๕๖	หมู่ที่ ๑ ต.มะค่า อ.กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม
๓๑	นางเลื่อน ประเทียง	๖๘	๙ หมู่ที่ ๑๐ ต.ขวัญเมือง อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด
๓๒	นางกลม ไพรสวรรณ	๖๘	๕๙ หมู่ที่ ๑๐ ต.ขวัญเมือง อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด
๓๓	นางสมบูรณ์ อาจจาวรี	๖๕	๑๑๒ หมู่ที่ ๘ ต.ขวัญเมือง อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด
๓๔	นางเอิน ประดาโพน	๘๐	๖๕ หมู่ที่ ๘ ต.ขวัญเมือง อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด
๓๕	นางบุญเมือง ประทุมทิพย์	๖๖	๕๗ หมู่ที่ ๙ ต.ขวัญเมือง อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด
๓๖	นางบุ้น ภูมิเลิศ	๖๖	๕๒ หมู่ที่ ๙ ต.ขวัญเมือง อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด
๓๗	นางทองอินทร์ ชิตติยมนต์	๖๑	๑๖๑ หมู่ที่ ๑๐ ต.ขวัญเมือง อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด
๓๘	นางแก้ว อาลัย	๖๐	๒๗ หมู่ที่ ๙ ต.ขวัญเมือง อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด
๓๙	นางทอง พานิชกรรรม	๖๓	๑๐๑ หมู่ที่ ๙ ต.ขวัญเมือง อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด
๔๐	นางสา บำเพ็ญสุ	๖๕	๑๗๑ หมู่ที่ ๑๐ ต.ขวัญเมือง อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด
๔๑	นางบุญเลี้ยง มั่นสงฆ์	๖๖	๓๓ หมู่ที่ ๑๐ ต.ขวัญเมือง อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด
๔๒	นางนาง เพียบวงศ์	๘๖	๑๓ หมู่ที่ ๑๐ ต.ขวัญเมือง อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด
๔๓	นางราตรี จันทร์มาก	๕๓	๒๓๓ หมู่ที่ ๘ ต.ขวัญเมือง อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด
๔๔	นางบุญผา สินไชย	๕๓	๗๖ หมู่ที่ ๒ ต.ขวัญเมือง อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด
๔๕	นางยศศรี เพ็งมาลา	๕๕	๑๓/๒ ต.ขวัญเมือง อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด
๔๖	นางลัดดา โสภักดี	๕๐	๙ หมู่ ๑๐ ต.ขวัญเมือง อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด

ลำดับที่	ชื่อ - สกุล	อายุ/ปี	ที่อยู่
๔๗	นางบุญคำ สินไชย	๔๓	๗๖ หมู่ ๒ ต.ขวัญเมือง อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด
๔๘	นางอรนุช ธรรมพินิจ	๔๓	๒๘๓ หมู่ ๒ ต.ขวัญเมือง อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด
๔๙	นางทองใบ วงศ์เสนา	๔๘	๑๐ หมู่ ๑๐ ต.ขวัญเมือง อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด
๕๐	นางสุพรรณ คักดีวงศ์	๔๕	๗๒ หมู่ ๒ ต.ขวัญเมือง อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด
๕๑	นางทองดี ราโช	๕๗	๑๑ หมู่ ๑๐ ต.ขวัญเมือง อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด
๕๒	นางเสาวคนธ์ กุดชาลี	๕๗	๖๓ หมู่ ๘ ต.ขวัญเมือง อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด
๕๓	นางสมบุรณ์ ภัยจันดา	๕๘	๑๑ หมู่ ๙ ต.ขวัญเมือง อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด
๕๔	นางใจ นิตินจา	๕๘	๑๑๓/๑ หมู่ ๑๐ ต.ขวัญเมือง อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด
๕๕	นางทองดี พันชมพู่	๖๐	๓๕ หมู่ ๑๐ ต.ขวัญเมือง อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด
๕๖	นายพวง ทองเฟื่อง	๖๒	๑๓๐ หมู่ ๑ ต.นาเวียง อ.ทราขมูล จ.ยโสธร
๕๗	นางบุ สมเต็ม	๕๖	๑๙๐ หมู่ ๑ ต.นาเวียง อ.ทราขมูล จ.ยโสธร
๕๘	นางนาง ทองเฟื่อง	๘๓	๗๐ หมู่ ๑ ต.นาเวียง อ.ทราขมูล จ.ยโสธร
๕๙	นางบุญมี ทองจันทร์	๖๖	๓๖ หมู่ ๑ ต.นาเวียง อ.ทราขมูล จ.ยโสธร
๖๐	เจ้าอาวาส วัดนาเวียง	๓๘	วัดบ้านนาเวียง อ.ทราขมูล จ.ยโสธร
๖๑	นางประคอง จันทบาล	๕๖	๑๑๙ หมู่ ๑ ต.นาโพธิ์ อ.นาโพธิ์ จ.บุรีรัมย์
๖๒	นายทองสุข จันทวงศ์	๘๒	๑๑๙ อำเภอชนบท จังหวัดขอนแก่น
๖๓	นายสงคราม งามยิ่ง	๓๘	ตำบลชนบท อ.ชนบท จ.ขอนแก่น
๖๔	นางม่วย ขวัญรักษา	๗๕	๑๖ บ้านโนนเสลา อ.ภูเขียว จ.ชัยภูมิ
๖๕	นางพาดิ ชัยภูมิ	๖๗	๕๖๐/๑ บ้านโนนเสลา อ.ภูเขียว จ.ชัยภูมิ
๖๖	นางคุณ หมั่นจิต	๖๕	๓๔ บ้านโนนเสลา อ.ภูเขียว จ.ชัยภูมิ
๖๗	นางจันทร์ ขวัญคุ้ม	๗๐	๑๘ บ้านโนนเสลา อ.ภูเขียว จ.ชัยภูมิ
๖๘	นางสอน ทวีชาติ	๘๑	๒๕๘ บ้านโสก อ.คอนสวรรค์ จ.ชัยภูมิ
๖๙	นางสมร ต่อชัย	๗๔	๒๒๑ บ้านโสก อ.คอนสวรรค์ จ.ชัยภูมิ
๗๐	นางทุ่ง ต่อโชติ	๘๑	๓๑ บ้านโสก อ.คอนสวรรค์ จ.ชัยภูมิ

ลำดับที่	ชื่อ - สกุล	อายุ/ปี	ที่อยู่
๗๑	นางกรองแก้ว เทิดคุณ	๖๙	๓๖๑ บ้านโสก อ.คอนสวรรค์ จ.ชัยภูมิ
๗๒	นางเล่ พลนิกร	๘๕	บ้านโนนทัน อ.ภูเขียว จ.ชัยภูมิ
๗๓	นางเลี้ยง เข้มภูเขียว	๗๘	บ้านโนนทัน อ.ภูเขียว จ.ชัยภูมิ
๗๔	นางตัน ชิมภูเขียว	๘๑	บ้านโนนทัน อ.ภูเขียว จ.ชัยภูมิ
๗๕	นางพอง ชวัลถาวร	๗๕	บ้านโนนทัน อ.ภูเขียว จ.ชัยภูมิ
๗๖	นางส่วน ชวัลณี	๗๒	บ้านโนนทัน อ.ภูเขียว จ.ชัยภูมิ
๗๗	นางชู ตาปราบ	๖๘	บ้านโนนเท็ดโค อ.เกษตรสมบูรณ์ จ.ชัยภูมิ
๗๘	นางนึ่ง บัวสระ	๗๘	บ้านโนนเท็ดโค อ.เกษตรสมบูรณ์ จ.ชัยภูมิ
๗๙	นางน้อย บัวสระ	๘๐	บ้านโนนเท็ดโค อ.เกษตรสมบูรณ์ จ.ชัยภูมิ
๘๐	นางม่วง ชำนาญ	๗๕	บ้านโนนเท็ดโค อ.เกษตรสมบูรณ์ จ.ชัยภูมิ
๘๑	นางตั้ง พันยาง	๕๕	บ้านโนนกกอก อ.เกษตรสมบูรณ์ จ.ชัยภูมิ
๘๒	นางทองอ่อน นวลจันทร์	๗๓	บ้านส้มกบ อ.เกษตรสมบูรณ์ จ.ชัยภูมิ
๘๓	นางชม นิบลลัต์ย์	๗๓	บ้านส้มกบ อ.เกษตรสมบูรณ์ จ.ชัยภูมิ
๘๔	นางสมหมาย สุขสันิโท	๗๑	บ้านส้มกบ อ.เกษตรสมบูรณ์ จ.ชัยภูมิ
๘๕	นางคลอม คชลัษย์	๖๑	บ้านส้มกบ อ.เกษตรสมบูรณ์ จ.ชัยภูมิ
๘๖	นางไศลลักษณ์ ราชพิตร	๘๐	ตำบลในเมือง อ.เมือง จ.ชัยภูมิ
๘๗	นางคง จินสมบัติ	๕๐	ตำบลบ้านเขว้า อ.บ้านเขว้า จ.ชัยภูมิ
๘๘	นางผัด มิ่งมี	๕๘	ตำบลบ้านเขว้า อ.บ้านเขว้า จ.ชัยภูมิ
๘๙	นางหนัก ชีโย	๖๒	ตำบลบ้านเขว้า อ.บ้านเขว้า จ.ชัยภูมิ
๙๐	นางมี แผลสภัย	๗๗	ตำบลบ้านเขว้า อ.บ้านเขว้า จ.ชัยภูมิ
๙๑	นางเฮียง อางนาเสียว	๗๘	บ้านนาเสียว จังหวัดชัยภูมิ
๙๒	นางเลื่อม ชำชัยภูมิ	๗๕	บ้านนาเสียว จังหวัดชัยภูมิ
๙๓	นางคุณ ตาปราบ	๘๕	บ้านนาเสียว จังหวัดชัยภูมิ
๙๔	นางเสียง วงศ์ชู	๖๘	บ้านนาเสียว จังหวัดชัยภูมิ

ลำดับที่	ชื่อ - สกุล	อายุ/ปี	ที่อยู่
๙๕	นางหนูทิพย์ โชติวงศ์	๗๕	บ้านนาเสียว จังหวัดชัยภูมิ
๙๖	นางเอียน เจือหนองแขวง	๘๒	บ้านนาเสียว จังหวัดชัยภูมิ
๙๗	นางเกลียง วรรณพงษ์	๖๗	บ้านนาเสียว จังหวัดชัยภูมิ
๙๘	นางเหลา ฐานวิเศษ	๖๘	บ้านนาเสียว จังหวัดชัยภูมิ
๙๙	นางเรียน อัจฉนาเสียว	๗๖	บ้านนาเสียว จังหวัดชัยภูมิ
๑๐๐	นางนี ดวงแก้ว	๗๕	บ้านนาเสียว จังหวัดชัยภูมิ
๑๐๑	นายคล้าย ภักตะไชย	๘๕	๘๓ บ้านโคกสีลา กิ่ง อ. เจริญศิลป์ จ. สกลนคร
๑๐๒	นายเรียน จำปาเข้า	๘๒	๓ หมู่ ๘ บ้านกุดนาขาม กิ่ง อ. เจริญศิลป์ จ. สกลนคร
๑๐๓	นายไสว ภักตะไชย	๖๐	๗๗ หมู่ ๘ บ้านกุดนาขาม กิ่ง อ. เจริญศิลป์ จ. สกลนคร
๑๐๔	นางบุญสงค์ แสนสุวรรณ	๓๘	๑๕ บ้านกุดนาขาม กิ่ง อ. เจริญศิลป์ จ. สกลนคร
๑๐๕	นางสมจิต ก้อนคำ	๕๓	บ้านกุดนาขาม กิ่ง อ. เจริญศิลป์ จ. สกลนคร
๑๐๖	นางคำริน โมรา	๔๕	๑๒๓ บ้านดอนใหญ่ อ. เมือง จ. อุตรธานี
๑๐๗	นางรัตนภรณ์ โมรา	๓๕	๒๒๓ บ้านดอนใหญ่ อ. เมือง จ. อุตรธานี
๑๐๘	นายแพว เทียงแท้	๖๘	๘๘ บ้านดอนใหญ่ อ. เมือง จ. อุตรธานี
๑๐๙	นางบอน เทียงแท้	๖๖	๘๗ บ้านดอนใหญ่ อ. เมือง จ. อุตรธานี
๑๑๐	นางบถ อุปลี	๖๘	๓๖ หมู่ ๕ ต. กวนวัน อ. เมือง จ. หนองคาย
๑๑๑	นายตัน อุปลี	๗๒	๐๓๖ หมู่ ๕ ต. กวนวัน อ. เมือง จ. หนองคาย
๑๑๒	นายประเสริฐ พิมวัน	๕๗	๐๗๒/๒ หมู่ ๒ ต. หินโงม อ. เมือง จ. หนองคาย
๑๑๓	นางวาน สีทาพงษ์	๗๕	หมู่ ๒ ต. หินโงม อ. เมือง จ. หนองคาย
๑๑๔	นายลี	๖๖	บ้านระมิงแหวง แขวงจำปาสัก
๑๑๕	นายคำตา	๕๕	บ้านสาละวัน แขวงสาละวัน
๑๑๖	นายภูเวียง	๓๕	บ้านท่าม่วงเมืองเก่า แขวงจำปาสัก
๑๑๗	นางมัน	๖๓	บ้านห้วยปากเคือ ปากเซ สปป. ลาว
๑๑๘	นายสัมจัน	๗๒	บ้านท่าปากเซ สปป. ลาว

ลำดับที่	ชื่อ - สกุล	อายุ/ปี	ที่อยู่
๑๑๙	นายพุด	๖๙	บ้านเขมาหลวง เมืองปากเซ แขวงจำปาสัก
๑๒๐	นายหนูพุด	๕๕	บ้านห้วยเพ็ก เมืองโพทอง สปป.ลาว
๑๒๑	นายหล้า	๔๗	บ้านโพงงาน แขวงจำปาสัก สปป.ลาว
๑๒๒	นางหมูน	๕๕	บ้านท่านา เมืองหาดทรายฟอง นครเวียงจันทน์ สปป.ลาว
๑๒๓	ท่านทุมพันธ์	-	หัวหน้าสถาบันค้ำคว้าวัฒนธรรม สปป.ลาว นครเวียงจันทน์
๑๒๔	ท่านคำแพง	-	รองหัวหน้าสถาบันค้ำคว้าวัฒนธรรม สปป.ลาว
๑๒๕	นางมณีวรรณ	-	ศูนย์หัตถกรรมพื้นบ้าน สถาบันค้ำคว้าวัฒนธรรม สปป.ลาว
๑๒๖	นายบำเพ็ญ ณ อุบล	๖๘	๓๖๔ ถนนอุทัยรามฤทธิ์ อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร
๑๒๗	นางกิ่งแก้ว สุวรรณภูมิ	๙๐	๓๕/๗ ถนนศรีรังสรรค์ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี
๑๒๘	นางไข่ ศรีไชย	๘๔	๑๑๑ ถนนจงกลนิธารณ์ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี
๑๒๙	นางคำปุ่น สีใส	๖๘	ร้านคำปุ่น ถนนหลวง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี
๑๓๐	นางสาวนิตยา อุทิตบุตร	๕๒	๒๒๕ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี
๑๓๑	นางสาวลำพูน สุวรรณภูมิ	๖๘	หน้าโรงพยาบาลประจำจังหวัด "สรรพสิทธิ์ประสงค์" อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี
๑๓๒	นางตาล คณะพันธ์	๓๘	๙๘/๑ ถนนนิคมสายกลาง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี
๑๓๓	นางวรรณิ์ ทิริสุเทร	๕๖	๔/๒ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี
๑๓๔	นางสงวนศักดิ์ คุณผล	๗๗	๒๑๔ ถนนพิชิตรังสรรค์ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี
๑๓๕	นางอ่อน ลออ่อนวล	๙๑	๘๕ ถนนศรีราชวงศ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี
๑๓๖	สมาชิกกลุ่มทอผ้าบ้านปะอาว		บ้านปะอาว ตำบลหนองซอน อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี
๑๓๗	สมาชิกกลุ่มทอผ้าบ้านจานลา		บ้านจานลาน อำเภอพนา จังหวัดอุบลราชธานี
๑๓๘	สมาชิกกลุ่มทอผ้าบ้านสร้อย		บ้านสร้อย อำเภอพนา จังหวัดอุบลราชธานี

ประวัติผู้วิจัย

๑. เรือตรี สุนัย ณ อุบล ตำแหน่ง ผู้อำนวยการจังหวัดสกลนคร (หัวหน้าโครงการ)

วุฒิการศึกษา : รัฐศาสตร์บัณฑิต (ร.บ.) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

: M.P.A. (University of the Philippines)

: ศิลปศาสตรบัณฑิตเกิตติมศักดิ์ สาขาไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม

สถานที่ทำงาน : ศาลากลางจังหวัดสกลนคร อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

๓๖๐๐๐

๒. นางสาวสถาวร พันธุ์มี ตำแหน่ง รองศาสตราจารย์ ระดับ ๔ หัวหน้าศูนย์

ศิลปวัฒนธรรม วิทยาลัยครูมหาสารคาม (ผู้ร่วมโครงการ)

วุฒิการศึกษา : อ.บ., ค.บ. (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)

: M.A. (Teacher Education) Columbia University,
U.S.A.

: M.A. (Rural Social Development) University of
Reading, U.K.

สถานที่ทำงาน : วิทยาลัยครูมหาสารคาม อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

๔๕๐๐๐

โทร. (๐๔๓) ๗๒๒๑๑๔ Fax (๐๔๓) ๗๒๒๑๑๗

ประสบการณ์การวิจัย / ทูที่ได้รับ

๑) บทบาทและคุณลักษณะของรองอธิการฝ่ายวิชาการของวิทยาลัยครู :

ศึกษาเฉพาะกรณีกลุ่มวิทยาลัยครูภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, ๒๕๒๒

๒) การวิจัยเพื่อติดตามประเมินผล โครงการผลิตหนังสือส่งเสริม

คุณภาพชีวิตและสังคม ของจังหวัดมหาสารคาม (ทุนโครงการพิเศษ

ของกระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๔)

๓) ความเชื่อและพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของประชาชนในชนบท
จังหวัดมหาสารคาม และกาฬสินธุ์ (ทุนอุดหนุนจากสำนักงาน
คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๒๘)

๓. นางทองเลี่ยม เวียงแก้ว ตำแหน่ง ข้าราชการบำนาญกระทรวงสาธารณสุข
ผู้เชี่ยวชาญวัฒนธรรมพื้นบ้าน ประจำศูนย์ศิลปวัฒนธรรมวิทยาลัยครู
มหาสารคาม (ผู้ร่วมโครงการ)

วุฒิการศึกษา : ประโยคครูประถม (ป.ป.)

สถานที่ทำงาน : ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม วิทยาลัยครูมหาสารคาม อำเภอเมือง
จังหวัดมหาสารคาม ๔๕๐๐๐

๔. นางประทวน บุญปก ตำแหน่ง อาจารย์ (ผู้ร่วมโครงการ)

วุฒิการศึกษา : กศ.บ.

: อ.ม. (ภาษาบาลี - สันสกฤต) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สถานที่ทำงาน : ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม วิทยาลัยครูมหาสารคาม อำเภอเมือง
จังหวัดมหาสารคาม ๔๕๐๐๐

โทร. (๐๔๓) ๗๒๒๑๑๘ Fax (๐๔๓) ๗๒๒๑๑๗

๕. นายพละ เชาวรัตน์ ตำแหน่ง อาจารย์ (ผู้ร่วมโครงการ)

วุฒิการศึกษา : B.S.A., M.S.A. (AUF. PHILIPPINES)

สถานที่ทำงาน : วิทยาลัยครูมหาสารคาม อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
๔๕๐๐๐

โทร. (๐๔๓) ๗๒๒๑๑๘ Fax (๐๔๓) ๗๒๒๑๑๗

ประสงค์การวิจัย ๑) การศึกษาเปรียบเทียบต้นทุนการผลิตและผลตอบแทนของ
การเลี้ยงกุ้งก้ามกรามระหว่างดำเนินงานของผู้เลี้ยงที่ได้รับ
เงินกู้ยืมจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร
จังหวัดกาฬสินธุ์

๒) ทิศนคติของชาวชนบทอีสานต่อการทำบุญ

๖. นางสาวยุวดี ตปนียากร ตำแหน่ง อาจารย์ (ผู้ร่วมโครงการ)

วุฒิการศึกษา : กศ.บ. (เกียรตินิยม)

: อ.ม. (ประวัติศาสตร์) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สถานที่ทำงาน : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย

ศรีนครินทรวิโรฒ อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ๔๕๐๐๐

โทร. (๐๔๓) ๗๒๑๖๖๗

๗. นายอรรถ นันทจักร ตำแหน่ง อาจารย์ (ผู้ร่วมโครงการ)

วุฒิการศึกษา : ค.บ.

: อ.ม. (ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้) มหาวิทยาลัย

ศิลปากร

สถานที่ทำงาน : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มศว มหาสารคาม

อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ๔๕๐๐๐

โทร. (๐๔๓) ๗๒๑-๗๖๗

ประสบการณ์การวิจัย ๑) ประเพณีและความเชื่อการปลงศพแบบนักษัตรสังคีต, ๒๕๓๖

๒) ประวัติศาสตร์และหลักฐานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอีสาน,

๒๕๓๕

๓) กฎหมายอีสานฉบับต่าง ๆ : รูปแบบและพัฒนา, ๒๕๓๑

๔) พื้นเมืองอุบล : รูปแบบและพัฒนา, ๒๕๓๓

๕) ได้รับทุนสภาคารอลิมิสซังอีสานปี ๒๕๓๗ ทำการวิจัย เรื่อง

"คารอลิมิสซังย้ายแม่น้ำโขง ระหว่างปี ๒๕๑๘ - ๒๕๓๓"

๗ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ๓ เดือน

๖) ได้รับทุน "JSPS" Japan Society For Promotion In

Science ทำการวิจัยอยู่ที่ The Center For Southeast

Asia Studies, KYOTO University, JAPAN ระหว่าง

๑ ตุลาคม ๒๕๓๕ - ๓๑ มีนาคม ๒๕๓๕

๘. นายสมชาย นิลอาธิ ตำแหน่ง อาจารย์ (ผู้ร่วมโครงการ)

- วุฒิการศึกษา : ปวส. (วิจิตรศิลป์) โรงเรียนเพาะช่าง กรุงเทพฯ
 : กศ.บ. (ศิลปศาสตร์/วิชาโทประวัติศาสตร์) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร
 : ป.ชั้นสูงสถาปัตยกรรมไทย คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
 : ศศ.ม. (มานุษยวิทยา) คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
- สถานที่ทำงาน : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ๔๔๐๐๐ โทร. (๐๔๓) ๗๒๑๗๖๗

- ผลงานที่ทำ
- ๑) บทความวารสารศิลปวัฒนธรรม : เกียงนา ผ้าทอเมืองอุบล วรรณกรรมคำสอน ผ้าพระเวส - สัญลักษณ์งานบุญมหาชาติ ฯลฯ
 - ๒) บทความวารสารเมืองโบราณ : เรือลำชี พระเทวาทินิมิต เล้าข้าว ข้อมูลใหม่ ฯลฯ
 - ๓) บทความวารสารเพื่อนเดินทาง
 - ๔) บทความวารสารเดือนแจ้ญ
 - ๕) บทความวารสารเทคโนโลยี ชาวบ้านเมติชน
 - ๖) บทความวารสารสยามอารยะ
 - ๗) บทความวารสารสารคดี

๙. นายแมนรัตน์ รัตนสุคนธ์ ตำแหน่ง ปลัดอำเภอ (เจ้าพนักงานปกครอง ๔) (ผู้ร่วมโครงการ)

- วุฒิการศึกษา : รัฐศาสตรบัณฑิต (ร.บ.) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- สถานที่ทำงาน : สำนักงานเลขานุการกรม กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย กรุงเทพมหานคร

๑๐. จำสิปตำรวจ อภิวัฒน์ ชาวโนนงิ้ว ตำแหน่ง ผู้บังคับหมู่ (ผู้ร่วมโครงการ)

- วุฒิการศึกษา : มศ. ๔
- สถานที่ทำงาน : งานส่งกำลังบำรุง ตำรวจภูธรจังหวัดชัยภูมิ ๓๖๐๐๐

๑๑. นางอุตร เวชสิทธิ์ ตำแหน่ง เจ้าพนักงานพัฒนาชุมชน ๔ (ผู้ร่วมโครงการ)

วุฒิการศึกษา : ประโยคอาชีวศึกษาชั้นสูง (ก่อสร้าง)

สถานที่ทำงาน : สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดชัยภูมิ อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ
๓๖๐๐๐

๑๒. นายธรรมณญู เพศแก้ว ตำแหน่ง นักพัฒนาชุมชน ๔ (ผู้ร่วมโครงการ)

วุฒิการศึกษา : พ.ม.

: ศศ.บ. (รัฐศาสตร์)

สถานที่ทำงาน : สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดชัยภูมิ อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ
๓๖๐๐๐